

DEMOGRÁFIA

53. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2010

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA, PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

S. MOLNÁR EDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Ájus Ferenc: Születésszám, modernizáció, vallás és birtok-
elaprózódás Erdélyben, 1900–1910 135
- Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni: Magyarország, Románia és
Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után
– eltérések és hasonlóságok 157
- Kincses Áron: A Kárpát-medence országaiból Magyarországra
tartó vándorlások demográfiai és geográfiai vonatkozásai,
2001–2008 205
- S. Molnár Edit: Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő
magatartási normák változásának megfigyelése 234

FIGYELŐ

- Hablicsek László (1953–2010)** 276

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

- Azmat, G. – González, L.: Targeting Fertility and Female Participation
Through the Income Tax. (A jövedelemadóztatás reformjának hatása a
nők munkaerő-piaci részvételére és a termékenységre
Spanyolországban.) *IZA Discussion Paper No. 4405*. 2009. (Ignits
Györgyi) 278
- Baizán, P.: Regional child care availability and fertility decisions in
Spain. (Regionális gyermekellátási lehetőségek és termékenységi
döntések Spanyolországban.) *Demographic Research* Vol. 21.
Article 27. 2009. December. 803–842. (Budai Fruzsina) 280
- Duvander, A-Z. – Lappegård, T. – Andersson, G.: Family policy and
fertility: fathers' and mothers' use of parental leave and continued
childbearing in Norway and Sweden. (Családpolitika és
termékenység: az apák és az anyák által igénybe vett
gyermeknevelési szabadság és a további gyermekvállalás
Norvégiában és Svédországban.) *Journal of European Social Policy*,
20. 2010/1. 45–57. (Murinkó Lívia) 282
- Kalwij, A.: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in
Western Europe. (A családtámogatási politikákra fordított kiadások
termékenységre gyakorolt hatása Nyugat-Európában.) *Demography*,
47. 2010/2. 503–519. (Pakot Levente) 284
- Mörk, E. – Sjørøgen, A. – Svaleryd, H.: Cheaper Child Care, More
Children. (Olcsóbb „bölcső”, több gyerek.) *IZA Discussion Paper*
No. 3942. 2009. (Kapitány Balázs) 287

Rønsen, M. – Skrede, K.: Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future. (A közpolitikák szerepe a termékenységi szint fennmaradásában. Múltbéli tanulságok és a közeljövő kihívásai az északi országokban.) <i>Demographic Research</i> Volume 22. Article 13. 2010. március. 320–346. (Herche Veronika)	289
Salles, A. – Rossier, C. – Brachet, S.: Understanding the long term effects of family policies on fertility: The diffusion of different family models in France and Germany. (A családpolitikák hosszú távú hatása a termékenységre: különböző családmodellek elterjedése Franciországbán és Németországban.) <i>Demographic Research</i> , Vol. 22. 2010. 1057–1096. (Stefán-Makay Zsuzanna)	293
Svarcová, N. – Svarc, P.: The Financial Impact of Government Policies on Families with Children in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. (A kormányzati politikák pénzügyi hatásai a gyermekes családokra Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, és Szlovákiában.) <i>AUCO Czech Economic Review</i> 3. 2009. (Ignits Györgyi)	296

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	299
European Journal of Population	300
Journal of Marriage and the Family	300
Population	303
Population and Development Review	305
Population Research and Policy Review	306
Population Studies	307
Population Trends	308

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Ferenc Ájus: Number of birth, modernisation, religion and property fragmentation in Transylvania, 1900–1910	135
Irén Gödri – Erzsébet Fanni Tóth: Emigration patterns in Hungary, Romania and the Slovak republic after the democratic transition – differences and similarities	157
Áron Kincses: The demographic and geographic aspects of the post-millennium migration network of the Carpathian basin from a Hungarian point of view, 2001–2008	205
Edit S. Molnár: Observing changes of attitudinal norms about establishing/dissolving a relationship	234

CHRONICLE

László Hablicsek (1953–2010)	276
---	-----

REVIEW

ARTICLES

Azmat, G. – González, L.: Targeting Fertility and Female Participation Trough the Income Tax. IZA Discussion Paper No. 4405. 2009. (Györgyi Ignits)	278
Baizán, P.: Regional child care availability and fertility decisions in Spain. <i>Demographic Research</i> Vol. 21. Article 27. 2009. December. 803–842. (Fruzsina Budai)	280
Duvander, A-Z. – Lappegård, T. – Andersson, G.: Family policy and fertility: fathers' and mothers' use of parental leave and continued childbearing in Norway and Sweden. <i>Journal of European Social Policy</i> , 20. 2010/1. 45–57. (Lívia Murinkó)	282
Kalwij, A.: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe. <i>Demography</i> , 47. 2010/2. 503–519. (Levente Pakot)	284
Mörk, E. – Sjørgen, A. – Svaleryd, H.: Cheaper Child Care, More Children. IZA Discussion Paper No. 3942. 2009. (Balázs Kapitány)	287
Rønsen, M. – Skrede, K.: Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future. <i>Demographic Research</i> Volume 22. Article 13. 2010. március. 320–346. (Veronika Herche)	289

Salles, A. – Rossier, C. – Brachet, S.: Understanding the long term effects of family policies on fertility: The diffusion of different family models in France and Germany. <i>Demographic Research</i> , Vol. 22. 2010. 1057–1096. (Zsusanna Stefán-Makay)	293
Svarcová, N. – Svarc, P.: The Financial Impact of Government Policies on Families with Children in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. <i>AUCO Czech Economic Review</i> 3. 2009. (Györgyi Ignits)	296

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	299
European Journal of Population	300
Journal of Marriage and the Family	300
Population	303
Population and Development Review	305
Population Research and Policy Review	306
Population Studies	307
Population Trends	308

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

SZÜLETÉSSZÁM, MODERNIZÁCIÓ, VALLÁS ÉS BIRTOK- ELAPRÓZÓDÁS ERDÉLYBEN, 1900–1910¹

ÁJUS FERENC

„Az utolsó pillanat utolsósága az utolsó utániból látszik,
szükségszerűen későn.”

Esterházy Péter
Harmonia Caelestis, 2000

Bevezetés

A gyermekszám-csökkenés drámai társadalmi folyamatának a jelentőségét csak most értjük igazán, Esterházy szavaival élve, „az utolsó utáni pillanattól, vagyis szükségszerűen későn”. Európában évszázadokig 6–8 gyermek volt jellemző családonként, a csecsemőhalandóság és a járványok azonban „ellensúlyozták” ezt. A demográfiai átmenet az így kialakult „egyensúlyi helyzetet” vissza nem fordítható módon megváltoztatta oly módon, hogy először a halandóság, majd a születésszám szintje is jelentősen lecsökkent. Nyugat-Európában ez a változás a 19. század során zajlott le.

Bár az európai demográfiai átmenet már eddig is számos kutatás témája volt arról, hogy mik voltak a mozgatórugói, a demográfiai szakirodalomban még mindig éles viták zajlanak (Carlsson 1966; Hirschmann 1994; Friedlaneder et al. 1999; Schultz 2004). Nagy a kísértés arra, hogy a termékenység csökkenését egyszerűen a modernizációval és iparosodással magyarázzuk, jó néhány empirikus kutatás azonban cáfolja ezt a feltételezést. A legkiemelkedőbb közülük a Princeton project, amelynek záró tanulmánya szerint az adatok azt mutatják, hogy a termékenységcsökkenés nagyon eltérő fejlettségű területeken nagyjából egy időben indult el (Watkins 1986). A demográfiai átmenet területi képe in-

¹ Ezúton köszönöm meg Mezei Elemér és Pakot Levente segítségét az adatbázis összeállításánál. A tanulmány korábbi változatát előadtam a Babes-Bolyai Egyetemen 2009. októberben rendezett konferencián, amelynek kötetében megjelent angol nyelven. Köszönöm továbbá Martin Dribe és más kollégák észrevételeit, amelyeket igyekeztem figyelembe venni a jelen változat elkészítésénél.

kább a vallási-kulturális tagozódással esett egybe. A flamand és vallon területek például eltérő fejlődést mutattak Belgiumban. Előtérbe került a diffúzió elmélete, amely feltételezi, hogy a demográfiai átmenet előtti időben házasságon belül nem éltek a születéskorlátozás módszereivel – vagy azért, mert nem ismerték azokat, vagy azért, mert nem voltak elfogadhatók. A születéskorlátozásról szóló nézetek, ismeretek terjedése nagymértékben függött az adott kulturális közegtől (Cleland – Wilson 1987).

A legutóbbi időszak néhány kutatási eredménye azonban megkérdőjelezi a Princeton project módszertanát. Brown és Guinnane (2007) szerint az, hogy a Princeton projekt megye-szintű adatokkal dolgozott, a társadalmi-gazdasági különbségek egy részét eleve egybemossa, mert a városokat a körülöttük lévő mezőgazdasági területekkel együtt veszi számba. Néhány újabb kutatás, amely a termékenységcsökkenés okainak vizsgálata során kisebb területi egységekkel dolgozott, és az időtényezőt is modernebb statisztikai módszerekkel kezelte, ki tudta mutatni a kulturális tényezők mellett a gazdasági tényezők hatását is (Galloway – Hammel – Lee 1994; Brown – Guinnane 2002; Dribe 2009). Tanulmányunk szerényebb keretek között ehhez a kutatási irányhoz csatlakozik.

A kutatás a jelenkori értelemben vett Erdély területére terjed ki, vagyis nemcsak a történelmi Erdélyre, hanem mindazon településekre, amelyek Trianonig az Osztrák-Magyar Monarchiához, azt követően pedig Romániához tartoztak. Bár a Monarchia és benne Magyarország demográfiai átmenetének történetével már több tanulmány foglalkozott, ezek vagy megyei adatokkal dolgoztak, vagy esettanulmány jellegűek voltak. Ezúttal részletesebb, település-szintű adatbázist használunk. Ez az adatbázis lehetőséget ad arra, hogy a demográfiai átmenet főbb tényezőit újból megvizsgáljuk, mégpedig Erdély vallási és kulturális szempontból színes és változatos közegében. A fenti tudományos vitába illeszkedve elsősorban az érdekel bennünket, hogy mi okozta a termékenység területi különbségeit: a gazdasági tényezők vagy a kulturális tényezők hatása volt-e erősebb.

A termékenység területi különbségei Erdélyben

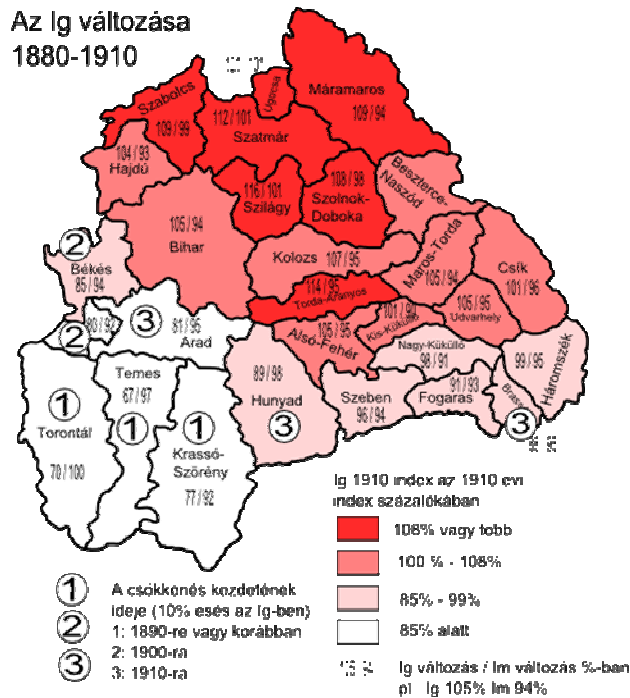
Mielőtt a település-szintű adatok elemzésébe kezdenénk, megyei adatok segítségével röviden áttekintjük, mik voltak a fő tendenciák Erdélyben a századforduló környékén, 1880 és 1910 között.

Erdély kétharmad részében a vizsgált időszakban, vagyis 1910-ig még nem indult meg a termékenységcsökkenés. A princetoni definíció szerint akkor beszélünk termékenység csökkenésről, ha a házasság termékenység indexe (I_g)² leg-

² I_g a házasság termékenység indexe. Mivel az anyák kormegoszlását általában nem ismerjük, a termékenységet úgy mérjük, hogy egy maximális termékenységű populáció, a Hutteriták termékenységéhez viszonyítjuk azt. Megnézzük, hogy a házasság nők hány gyerme-

alább 10%-ot esik. Ezzel ugyanis általában egy vissza nem fordítható termékenységszűkülési folyamat indul el, ami már csak alacsony gyermekszámnál áll meg (ami 2–3 gyermeket jelent családonként).

Az alábbi térkép mutatja, hogy 1880 és 1910 között hogyan változott a termékenység Erdélyben. Látható, hogy a termékenység határozott csökkenése csak délnyugaton indult meg (Torontál, Temes and Krassó megyék), míg Erdély északi részén még nőtt is, különösen 1880 és 1890 között. Erdély középső és keleti részén pedig az volt jellemző, hogy a házasság későbbre tolódott, de a házasságon belül még nem indult meg jelentős születéskorlátozás (I. ábra). Mivel Krassó-Szörény megye esetében már az 1880. évi termékenység is meglehetősen alacsony volt, elképzelhető, hogy ott már jóval korábban elindult a termékenység csökkenése, ami a megye fejlettségét tekintve meglepő.

(Adatok forrása: Melléklet.)

I. Princetoni termékenységi indexek (Ig, Im) változása Kelet-Magyarországon 1880–1910

Change of Princeton fertility indexes (Ig, Im) in Eastern Hungary, 1880–1910

ket szültek, és azt is, hogy hány gyermeket szülnének, ha hutteriták lennének. Így kapunk egy arányszámot, ami azt mutatja, hogy a természetes, korlátozás nélküli termékenység hányad része figyelhető meg az adott népességnél. A termékenység csökkenését másrészt a késői házasság is okozhatja: ezt az Im index mutatja.

A termékenységi térkép tehát egyértelmű észak-déli tagozódást mutat.³ Megvizsgáltunk egy sor térképet abból a szempontból, hogy ez mivel lehet leginkább összefüggésben: az írástudás arányaival, a közlekedés fejlődésével, a városiasodással, vagy éppen a kulturális-nyelvi régiókkal. Bár ez a vizsgálódás önmagában nem bizonyító erejű, a különféle korabeli térképekből az látható, hogy a dél-erdélyi termékenységcsökkenés az ipari fejlődés déli polarizációjával függhetett össze. Az öt leggyorsabban növekvő erdélyi város közül három (Temesvár, Arad, Brassó) olyan déli megye központja volt, ahol korán indult meg a termékenységcsökkenés (Pomogáts 1993). Krassó és Hunyad megye a foglalkoztatási és írástudási arányokat tekintve nem volt túl fejlett ugyan, de ebben az időszakban gyors fejlődés indult meg az itt lévő vas- és szénbányászat és az erre épülő gépipar miatt. Az első erdélyi vasútvonal is éppen a déli iparvidék felé vette az irányt, és 1870-ben el is érte Krassó-Szörény szénbányáit.

A korai termékenységcsökkenés helyszínei tehát az erdélyi ipari forradalom helyszíneivel látszanak egybeesni, a vallási és nemzetiségi régiókkal viszont nem sok összefüggés látható. De lehetséges, hogy a megyei szintű összegzés sok mindent elfed. Ennek szabatosabb vizsgálatához egy empirikus modellre lesz szükség, aminek elméleti háttere az Easterlin-Crimmins modell.

Ez alapvetően mikroökonómiai modell, vagyis a gyermekvállalást hasonló módon értelmezi, mint egy tartós fogyasztási cikk vásárlásáról szóló döntést. Ugyanakkor arra törekszik, hogy a korábbi elméleti megközelítéseket egyesítse, vagyis a gazdasági tényezők mellett a kulturális tényezők is szerepet kapnak a termékenység magyarázatánál. A modell a „valaha született gyermekek számát” három tényezővel magyarázza: a gyermekek iránti kereslettel, kínálattal, és a születéskorlátozás költségeivel. A kiindulópont az, hogy a demográfiai átmenet előtt a természetes termékenység volt jellemző, vagyis nem volt tudatos születéskorlátozás, a gyermekek számát a kínálat határozta meg. Az iparosodás és a modernizáció hatására azonban csökkent a gyermekek iránti kereslet. A kereslet és kínálat közötti rés erős motivációt adott a gyermekszám csökkentésére, és a születéskorlátozás (anyagi és morális) költségeitől függött, hogy ez mennyiben vezetett tényleges csökkenéshez. Bizonyos településeken a születéskorlátozás költségei nagyon magasak voltak, vagy vallási és kulturális okokból, vagy azért, mert a születéskorlátozás még nem volt ismert. Ezért egy ideig a kívántnál több gyermek született. Máshol azonban ezek a korlátok gyorsan megszűntek, és így a gyermekszám csökkenése hamarabb megindult (Easterlin – Crimmins 1985. 13–17).

³ Trianon átvágta a megyehatárokat. A település-szintű adatbázis, amelyet a későbbiekben elemezni fogunk, csak a Romániához került településeket tartalmazza, de ezen a térképen a megyék egészét figyelembe vettük, ez így a teljes történelmi Kelet-Magyarországot mutatja, nem csak Erdélyt.

Az Easterlin-Crimmins modell alkalmazása Erdélyre

1. Kereslet

– Modernizáció és iparosodás

Bár a keresetek növekedése önmagában azt jelentené, hogy több gyermeket engedhetnek meg maguknak a családok, a modernizációval és gazdasági fejlődéssel számos más hatás is együtt jár, ami inkább a csökkenés irányába billenti el a mérleget. A női munkavállalás elterjedésével az anya munkaidejének kiesése nagyobb anyagi veszteséget okoz, és a gyermek taníttatása is egyre többbe kerül. Ez arra ösztönzi a szülőket, hogy kevesebb, de jobb “minőségű” gyermeket vállaljanak (Easterlin – Crimmins 1985).

A korábbi kutatások azt mutatják, hogy Magyarország nem teljesen illeszkedik ebbe a képbe, mivel a modernizáció nem mindig előzte meg a termékenység csökkenését. Demény ismert tanulmánya (Demény 1968. 519) például kiemeli, hogy miközben Ausztriára jól ráillik a demográfiai átmenet hagyományos magyarázata, Magyarország néhány szokatlan példát is produkált. Krassó-Szörény megye házasság termékenysége például olyan alacsony volt 1880-ban, hogy hasonló szintet Bécs csak 20 évvel később ért el. Magyarország tehát igen érdekes példáját szolgáltatja annak, hogy a termékenységcsökkenés jelentősebb modernizáció hiányában is elindulhat.

– Birtok-elaprózódás

Vajon mi lehet Demény meglepő megfigyelése mögött? Az “egykezés” jelensége régóta ismert Magyarországon, és bő szakirodalma van (Buday 1909; Széchényi 1906; Kovács 1923; Crăciun 2008). Egykezéssel azt értjük, hogy bizonyos paraszti közösségekben erős társadalmi fékek működtek, amelyek a gyermekszám alacsonyan tartásával igyekeztek meggátolni a földbirtokok további elaprózódását (Andorka 2001, 1994). Andorka a családrekonstrukció módszerét alkalmazta annak kiderítésére, hogy milyen messze nyúlnak vissza az egykezés gyökerei. Számításai szerint a Dél-Dunántúlon bizonyos falvakban már az 1790–1820 között házasságkohorsz esetében kimutathatók a születéskorlátozás jelei. Andorka ezt azzal magyarázta, hogy a török hódoltság utáni földbőség javuló életkörülményeket hozott, de ez a pozitív tendencia a megművelhető földterületek szűkössé válásával veszélybe került. Ahol nem volt más jövedelemszerzési lehetőség, ott az életszínvonalat először a családnagyság növelésével, majd a születéskorlátozással próbálták fenntartani. Értelmezése hasonló Davis elméletéhez, aki szerint a modernizáció során a fő motivációt a javulás lehetősége, vagy a közelmúltban elért eredmények megtartása adja (Davis

1963). Egy újabb tanulmányban Öri Péter a Pest-Pilis-Solt megye település szintű adatait elemzi az 1901–1910 közötti időszakra, és megállapítja, hogy a foglalkozási struktúrával csak Budapest és a környékbeli falvak demográfiai átmenete magyarázható, míg néhány mezőgazdasági terület korai termékenységcsökkenését inkább Andorka hipotézisével lehet magyarázni (Öri 2007. 46).

– Az oktatás fejlődése felértékeli a nők idejét és korlátozza a gyermekmunkát

Az empirikus kutatások egyik legstabilabb eredménye, hogy szoros kapcsolat van a nők iskolázottsága és a termékenység között (Hirschman 1994. 224). Ahogy a nők képzetesebbé válnak, a gyermekvállalás miatt kieső idejük nagyobb veszteséget okoz a családnak. Emellett a képzetesebb nők városi foglalkoztatása sokkal kevésbé összeegyeztethető a gyermekneveléssel, mint a paraszti életmód (Galloway et al. 1994. 136–137).

Caldwell a generációk közötti jövedelem-áramlás irányának megváltozásával indokolta a gyerekszám csökkenését. Míg a paraszti háztartásban a gyermek mint munkaerő is fontos volt, a modernizációval ez megváltozik, és a gyermekek többet fogyasztanak, mint amennyit termelnek (Friedlander 1999. 505).

Sebestyén Kálmán (2007) „Körösfői riszeg alatt” című monográfiájában konkrét példát láthatunk arra, hogy a gyermekmunka milyen fontos volt Erdélyben. Sebestyén leírja, hogy a körösfői gyermekek olyan gyakran hiányoztak az iskolából, hogy az egyház 1 Forint büntetést szabott ki a hiányzókra 1800-tól. A feljegyzések szerint 1893-ban az iskola vezetése 74 gyermeket mentett föl, szegénység és pásztori munka miatt. Sebestyén becslése szerint Körösfőn a 19. század utolsó negyedében a 6–12 éves gyermekek 71%-a, a 13–15 évesek 59%-a járt iskolába.

Míg a XVIII. század folyamán az erdélyi háztartások többnyire önellátók voltak, a városiasodás és a közlekedés fejlődése azt jelentette, hogy később egyre többen termeltek piacra, ami felértékelt a női munkaerőt (Szász, 1986; Sonkoly 2003).

2. Kínálat

Az Easterlin-Crimmins modell szerint „kínálaton” a túlélő gyermekek lehetséges számát értjük, feltéve, hogy a pár nem alkalmaz születéskorlátozást. Így a modell szerint a csecsemőhalandóság javulása a kínálatot növeli. Bár a csecsemőhalandóság javulásának hatása némileg vitatott, a legtöbb kutató egyetért abban, hogy a termékenység csökkenésének ez volt az egyik fontos kiváltó oka (Mason 1997). A csecsemőhalandóság csökkenésével keletkező feszültség enyhítése Erdélyben többféle módon történt: a házasság halasztásával, elvándorlással és születéskorlátozással. Davis (1963) ezt többfázisú demográfiai

válasznak nevezi. Tehát nem a születéskorlátozás volt az egyetlen lehetőség. Valószínű, hogy ennek a logikának megfelelően a nagyarányú külföldi (főleg amerikai) kivándorlás késleltette a termékenység csökkenését Erdélyben. Az 1899–1913 közötti időszakban négy megyében volt a kivándorlás aránya 1% fölött: Nagy-Küküllő (1,65%), Kis-Küküllő (1,31%), Szeben (1,1%) és Fogaras (1,1%).⁴ Lengyel Cook és Repetto (1982) szerint az agráriumban lezajló változások a déli megyék gazdaságainak kedveztek, ami az északi hegyi falvakból kiinduló vándorlási hullámot indított el. Ez hozzájárulhatott az északi megyék későbbi termékenységcsökkenéséhez. A környező tanyavilágba való kiköltözés is gyakori volt, ahogy ezt Pakot Levente (2008) Udvarhely megye esetében bemutatja.

Az elmondottak miatt település-szinten a termékenység és a migrációs arány között pozitív kapcsolatra számítottunk, vagyis arra, hogy magasabb kivándorlás magasabb termékenységgel jár együtt.

3. A születéskorlátozás költsége

Az Easterlin-modell szerint a kultúrának fontos szerepe volt abban, hogy a kereslet-kínálat közötti rés hatására mekkora késéssel indult el a születéskorlátozás. A kultúrának sokféle aspektusa van, ebben a tanulmányban a vallás és a szekularizáció hatását vizsgáljuk.

– A vallás szerepe

Európában a katolikusok termékenysége általában később csökkent, mint a protestánsoké (Derosas – Poppel 2006. 2–3). A születésszám felekezetenként összesített adataiból az látszik, hogy ez Erdélyben is így volt (Bolovan 2003). Újabb európai kutatások vizsgálták, hogy a vallási diskurzus hogyan különbözött a katolikusok és a protestánsok között. Kiderült, hogy a születéskorlátozás tiltása nem lehetett nagyon hatékony, mert a XIX. században még nem beszéltek nyíltan erről a kérdéstről (Lynch 2006). Inkább az okozta a különbséget, hogy a katolikus férfi-ideál eltért a reformátust férfi-ideáltól. A reformátusok körében az a nézet terjedt el, hogy egy tisztas apa csak annyi gyermeket vállaljon, ahányat fel is tud nevelni, és ennek jegyében a születéskorlátozás módszereit is nyíltabban tárgyalták. A katolikusok körében azonban tovább élt az a nézet, hogy a férjnek joga van a korlátozások nélküli házasélethez, és az a helyes, ha bízik a gondviselésben, hogy minden gyermeket fel tud majd nevelni (Praz 2009). Fontos különbség, hogy Erdélyben más volt a felekezeti megoszlás, a protestánsok aránya viszonylag alacsony volt. A három vezető vallás

⁴ Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 67. 2.

(ortodox, görög katolikus, római katolikus) tanításai a termékenységet érintő kérdésekben nagyon hasonlóak voltak (Bolovan 2008).

– Szekularizáció

A vallások közötti különbség mellett fontos tényező, hogy a modernizációval csökkent az egyház befolyása is. Lesthaege szerint (1977. 41) a szekularizáció a vallás tekintélyének megtörését jelenti. Általánosabban, Max Weber (1887) terminológiájával élve úgy fogalmazhatunk, hogy az érték-rationális magatartás átadja a helyét a cél-rationális magatartásnak. Lesthaege a szekularizációt a nem katolikus pártokra leadott szavazatok arányával mérte, és ez a változó erős korrelációt mutatott mind a termékenység szintjével, mind annak változásával Belgiumban 1910 körül (Lesthaege 1977. 156–158).

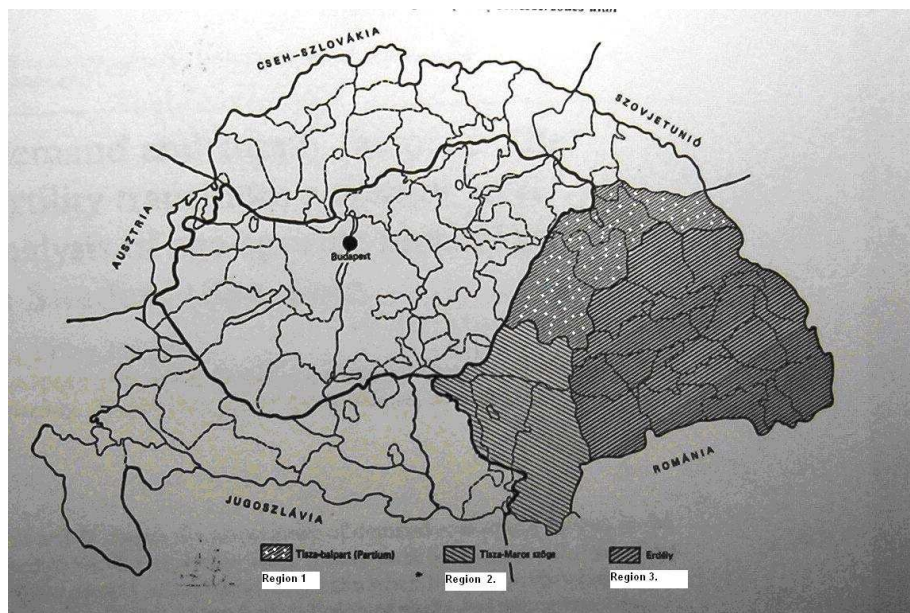
Dányi Dezső több írásában is foglalkozott a magyarországi demográfiai átmenet okaival. Szignifikáns kapcsolatot mutatott ki a termékenység és az ipari dolgozók aránya, a vallási megoszlás és a nemzetiség között. Nem talált azonban szignifikáns kapcsolatot az írástudással, a csecsemőhalandósággal, és a mezőgazdasági jövedelmek arányával (Dányi 1977. 79–85, Dányi 1991). Ezek a kutatások megyei szintű adatokat használtak fel dolgoztak, ezért lehetséges, hogy az összevonások torzították a képet, mint ahogyan korábban a princetoni kutatások ismertetése során is említettük ezt (Brown – Guinnane 2007).

A felhasznált adatok és módszerek

Adatok

A korabeli statisztikai kiadványok népszámlálási és népmozgalmi kötetei egyaránt tartalmazznak településenkénti adatokat. A digitalizálást a kolozsvári egyetem szociológiai tanszéke végezte, amit ezúton is köszönünk. A települések népmozgalmi és népszámlálási adatsorát összefűztük, és így egy 4116 rekordból álló adatbázist kaptunk. Sajnos, népmozgalmi adat csak 1900–1910 közöttre vonatkozóan állt rendelkezésre. Mivel egy kis faluban az évenkénti születésszám nagyon ingadozik, inkább átlagoltuk ezeket az éveket. Így egy keresztmetszeti adatbázist kaptunk, ami idő-dimenziót nem tartalmaz. Ez módszertanilag kompromisszumot jelent: az adatbázis csak a területi különbségek vizsgálatára alkalmas, időbeli változások követésére nem.

A kutatás területét az alábbi ábra mutatja (II. ábra).

A terület három régióra osztható, Történelmi Erdély (keleten), Tisza bal partja (északon), Tisza-Maros szöge (dél).

Forrás: Klinger 1991.

II. A kutatás területe (a sötét szürke rész) Area of research (in dark grey)

Módszerek

Az adatok elemzésére keresztmetszeti OLS regressziót használtuk. Ez a település születési arányszámát a magyarázó változók lineáris függvényeként írja le:

$$\text{termékenység}_{\text{nyers_szül_arányssz.}} = b_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + \dots + b_nx_n + b_{n+1}d_1 + b_{n+1}(d_1x_2) + \text{hiba}$$

Az oksági kapcsolatok tesztelésére egy ismert ökonometriai technikát alkalmazunk: dichotóm (0/1) változókkal való interakciókat számítunk (Hill – Griffiths – Lim 2008. 175–179). Fenti modellben például d_1 egy (0/1) változó, ami az első régióhoz tartozást mutatja, és x_2 az első vallás aránya (Római katolikus). A módszer lényege, hogy ha a vallás hatása az első régióban és azon kívül azonos, akkor az interakciós változó (d_1x_2) együtthatója nem különböz-

het szignifikánsan a nullától. Így tehát tesztelhető az a hipotézis, hogy a katolikus vallás hatása minden régióban azonos.

A rendelkezésre álló településszintű adatokból csak nyers születési arányszámot lehetett számolni. Ez sajnos, nem a legjobb mérőszám, a gyermekvállalás intenzitásán kívül a korösszetétel és a házasok aránya is befolyásolja. A regresszió esetében a csecsemőhalandóság, valamint a migráció olyan változók, amelyekre a termékenység szintje visszahathat, vagyis endogének. Bár ez torzítást okozhat, megfelelő instrumentális változó hiányában nem tudtuk ezt kiküszöbölni. A felhasznált változók körének értelemszerűen korlátot szab a népszámlálás.

A változók kiválasztása, hipotézisek

1. Kereslet

A kereslet mérésére használt változók: írástudás, a foglalkozási megoszlás és a népsűrűség.

Magasabb iskolázottság az elmélet szerint csökkenti a gyermekek iránti keresletet. A foglalkozási megoszlás adata sajnos nem volt elérhető a digitalizált adatállományban, ezért megyei adatot voltunk kénytelenek használni, ami nyilván csak kis mértékben magyarázza a születésszám településenkénti ingadozását. Az ipari dolgozók magasabb aránya várhatóan csökkenti a születésszámot. A föld nélküliek magasabb aránya pedig várhatóan növeli a születésszámot, mert ők kevésbé hajlottak a születéskorlátozásra, mint a kisbirtokosok.

A migráció esetében nem volt mód arra, hogy elkülönítsük a belföldi és külföldi vándorlást, csak a település összesített nettó vándorlási arányszámát ismerjük. Az elmélet alapján arra számítottunk, hogy a negatív vándorlási egyenleg nagyobb születési arányszámmal jár együtt, vagyis a kapcsolat iránya negatív.

2. Kínálati tényezők

A csecsemőhalandóság esetében pozitív irányú kapcsolatot lehet feltételezni, mert alacsonyabb csecsemőhalandóság mellett kevesebb szülés kell ahhoz, hogy a család elérje a kívánt túlélő gyermekszámot.

3. A születésszabályozás költsége

A vallások közül a római katolikusok, görög ortodoxok és a német nemzetiség arányát vontuk be a modellbe. A római katolikusok esetében későbbi, az ortodoxok és német nemzetiségűek esetében korábbi termékenységszűkítést feltételeztünk, részben az összesített erdélyi statisztika, részben az európai tapasztalatok alapján. Az itt publikált eredményeknél településenkénti százalékos

arányt használtunk, de akkor is hasonló volt az eredmény, amikor a többségi vallást modelleztük településenként. Mivel sok település vegyes vallású, a százalékos arányok használata helyesebbnek tűnt.

A szekularizáció mérésére Bolovan (2008) három változót javasol: a vegyes házasságok arányát, a szezonális mértékét, és a válások arányát. Ezek közül a válások aránya volt kiszámítható az adatokból (elvált népesség *100/ házas népesség). Bár a válások aránya nagyon alacsony volt, az adat mégis egyértelműen a szekularizációra utal.

Az egyes változókra vonatkozó hipotéziseket az 1. táblázat foglalja össze, amely az Easterlin-Crimmins modell szerint mutatja a változó hatását a keresletre, kínálatra és a születéskorlátozás költségeire.

1. A felhasznált változók kapcsolata az elméleti modellhez, a születési arányszámmal való kapcsolat irányára vonatkozó hipotézis

*Függő változó: Nyers születési arányszám 1900–1910 közötti átlaga
Relationship of variables to the theoretical model, hypothesis about the direction of relationship to birth rate*

Dependent variable: Mean of crude birth rate between 1900 and 1910

Változók	Év	Település (T) / Megyei (M) szinten mért	Hatás az E-C Modellben*			Összeségében várt hatás
			Születéskorl. költsége	Kereslet	Kínálat	
<i>Vallás szerinti megoszlás (%)</i>						
Római katolikusok	1910	T	+			+
Ortodox	1910	T	-			-
Német anyanyelvűek aránya (%)	1910	T	-			-
Szekularizáció (elváltak aránya *100)	1900	T	-			-
Csecsemőhalandósági arányszám	1900–10	T			-	+
Nettó migráció arányszáma	1900–10	T		-		-
Népsűrűség (mint az urbanizáció és a birtok-elaprózódás indikátora)	1910	T	-	-	+	-
Írni és olvasni tudók aránya (%)	1910	T	-	-		-
Iparban foglalkoztatottak aránya (%)	1900	M		-		-
Föld nélküliek aránya (%)	1891	M		+		+

* A %-os változókat a 0–1 skálán mértem; a demográfiai arányszámok pedig ezer főre vonatkoznak.

A regresszió-elemzés eredményei

A modell viszonylag jól illeszkedik az adatokhoz, és a legtöbb változó szignifikáns. Az eredményeket úgy mutatjuk be, hogy az elméleti hipotézisekkel könnyen összevethetők legyenek. Szürke színnel jelöltük, ahol a becsült együttható szignifikáns, de előjele eltér a várttól.

A 2. táblázat kétféle modell paramétereit mutatja. A magyarázó változók azonosak, a második modell csak annyiban különbözik az elsőtől, hogy kontroll változókkal és interakciókkal is kiegészítettük, hogy a vallás hatásának stabilitását vizsgáljuk. Mivel a magyarázó változók paramétere mindkét modellnél hasonlóak, a továbbiakban részletesebben csak a második modell eredményét értelmezzük.

2. Keresztmetszeti OLS regresszió. Független változó: nyers születési arányszám településenként (1900–1910 évek átlaga), kontroll változókkal és interakciókkal
 Cross-sectional OLS regression. Dependent variable: crude birth rate per settlement (mean of years 1900-1910), with control variables and interactions

Változó	Település / Megye szintű	Hipotézis	Fő modell		Modell kontrol változókkal és interakcióval	
			Koefficiens	p	Koefficiens	p
<i>Konstans</i>			28,703	0,000	30,463	0,000
Római katolikusok aránya (%)	T	+	2,194	0,000	2,127	0,000
Ortodox vallásúak aránya (%)	T	-	-1,456	0,000	-2,304	0,000
Német anyanyelvűek aránya (%)	T	-	-2,774	0,000	-2,797	0,000
Szekularizáció indexe (elvált*100/ház)	T	-	-0,507	0,000	-0,531	0,001
Csecsemőhalandósági arány- szám	T	+	0,045	0,000	0,033	0,000
Nettó migráció arányszáma	T	-	-0,110	0,000	-0,116	0,000
Népsűrűség (logaritmus)	T	-	1,660	0,000	1,236	0,000
Írni és olvasni tudók aránya (%)	T	-	-12,228	0,000	-9,311	0,000
Iparban foglalkoztatottak aránya (%)	M	-	0,095	0,018	0,120	0,004
Föld nélküliek aránya (%)	M	+	0,261	0,000	0,167	0,000
Kontrol változók						
Régió 1 : az ÉK-i régióban van (I/N : 1/0)	T	0			2,073	0,000
Régió 2: a DNY-I régióban van (I/N : 1/0)	T	0			1,829	0,232
Interakciók						
Régió1 * Római Katolikus (%)	T	0			8,653	0,000
Régió2 * Római Katolikus (%)	T	0			-2,905	0,131
Régió1 * Ortodox (%)	T	0			7,138	0,000
Régió2 * Ortodox (%)	T	0			-3,197	0,044
Régió1*Szekularizációs index	T	0			0,111	0,674
Régió2*Szekularizációs index	T	0			0,053	0,913
N:	4112					
R-négyzet			0,313		0,408	
Korrigált R-négyzet			0,311		0,405	
F-teszt a model egészére)			0,000		0,000	
Ramsey RESET teszt (probab. F-test)			0,803			

(White-féle heteroszkedaszticitás-konzisztens standard hibával számolva.)

Szürkével jelöltük ahol az előzetes hipotézissel ellentétes előjelűnek bizonyult az adatokból számított együttható.

Adatok forrása: lásd a Mellékletben. Régió 1, 2 jelentése: lásd II. ábra.

– Csecsemőhalandóság, nettó migráció, írástudás – erős kapcsolat

Azokkal a változókkal kezdjük, amelyeket könnyű interpretálni, mert együtthatójuk az elméletnek megfelelő előjelű, és szignifikáns.

A nyers születési arányszám átlaga 36,5, a modellben pedig a konstans értéke 30,47, ami ésszerű, figyelembe véve, hogy a magyarázó változók pozitívak. (A regionális dichotóm változók használata miatt a konstans most csak a harmadik területre vonatkozik, vagyis a történelmi Erdélyre, amelyre mindkét regionális változó nulla.)

A magasabb csecsemőhalandóság magasabb születési arányszámmal jár együtt, ahogy feltételeztük is. Mindkét változó ezer főre vetített, így 100 egységnyi növekedés a csecsemőhalandóságban 3,3 egységgel növeli a termékenységet.

A termékenység általában alacsonyabb olyan településeken, amelyek vándorlási egyenlege pozitív. A nettó migráció a tíz év alatt átlagosan $-3,8\%$ a minta egészére. Az együttható úgy értelmezhető, hogy a nettó migráció egyenlegének 1% -os javulása 0,11 egységgel növeli a születési arányszámot.

Az írástudás hatása a vártak megfelelő: az írni tudók arányának 10% -os növekedése a születésszámot 0,93-al csökkenti, tehát ezer főre majdnem egy fővel kevesebb születés jut.

Ezek a hatások stabilak: akkor is hasonló eredményre jutottunk, ha a vizsgált területnek csak egy részére, vagy csak a kisebb településekre futtattuk a modellt.

A megyei szinten mért változók nem váltak be igazán, hatásuk nagyon gyenge, vagy nem is szignifikáns, és az érzékenység-vizsgálatoknál (lásd később) nem bizonyult stabilnak a hatásuk. Vagyis a megyei foglalkoztatási arányok kevésbé voltak alkalmasak a falvak termékenységének magyarázatára, ami nem túl meglepő.

– Birtok-elaprózódás – fordított előjel

A népsűrűség (amit az egyik oldalon a földbőség, a másikon az urbanizáció mérőszámának szántuk) a várthoz képest fordított előjelet mutat. Bár Andorka elmélete egy korábbi időszakra vonatkozik, mégis meglepő, hogy az eredmény ellentmond annak. Ezért három külön népsűrűség-kategóriára bontottuk a mintát, és ezekre újra elvégeztük a becslést. Az eredmény az volt, hogy a 600 leg-sűrűbben lakott települést külön véve az előjel „megjavul”, a többi 3500 település almintáján viszont továbbra is megmarad a fordított előjel. Tehát a kisebb regionális központok és városok esetén teljesül, hogy a nagyobb népsűrűség alacsonyabb gyermekszámmal jár együtt, de a falvak esetén a kapcsolat a várt-hoz képest fordított irányú.

Ennek oka lehet, például az, hogy a modernizáció átmeneti születésszám-növelő hatása a kis falvakat kevésbé érte el. De az is előfordulhat, hogy a változó endogén, és ez torzítja a becslést: ahol tartósan magas a születésszám, ott a népsűrűség ennek hatására is magasabb lehet.

– Vallás és szekularizáció

A vallás és szekularizáció esetében első látásra minden eredmény megfelel a vártnak. Fel kell azonban tennünk a kérdést, hogy ez nem véletlen egybeesés-e. Például, ha az ortodox vallásnak negatív hatása van a termékenységre, akkor ennek minden al-régióban érvényesülnie kell. Ezt a dichotóm változós technikával tudjuk ellenőrizni. A két nyugati régió településeit egy-egy 0/1 változóval jelöltük meg, alapesetnek a Történelmi Erdély településeit meghagyva, és ezekkel kiegészítve újra becsültük a modellt. Ennek eredményét tartalmazza a táblázat utolsó két oszlopa.

– Területenkénti dichotóm változók

A területenkénti 0/1 változók együtthatói megmutatják, hogy a konstans menyivel tér el az alapesettől. Az első esetben (Partium) a paraméter szignifikáns, értéke 2,07. Ez azt jelenti, hogy van egy olyan tényező, amit modellünk nem magyaráz, nem tartalmaz, és Partium születési arányszámát 2,07-el megemeli. A másik régió esetén a paraméter nem szignifikáns.

– „Terület-vallás” interakciók

Ha a vallás hatása minden régióban hasonló, akkor az interakciós tag együtthatója nem különbözhet szignifikánsan a nullától. Ha szignifikáns az interakciós tag együtthatója, akkor ez azt jelenti, hogy az alapesethez (Történelmi Erdély) képest más az adott vallás hatása. Például az Ortodox vallásnak – 2,3 volt az együtthatója az alapesetben (Történelmi Erdély településeire számítva), miközben a két másik régióban szignifikánsan eltér ettől, Partiumban +7,1-el magasabb, a Tisza bal partján 3,2-el alacsonyabb. Vagyis a három régióban az ortodox vallás hatása eltér, van ahol pozitív és van ahol negatív. A két kisebb régióban is elég sok település maradt ($N_1 = 952$, $N_2 = 818$), és az Ortodox vallás nagyon elterjedt mindegyikben, vagyis nem az alacsony elemszám okoz ilyen anomáliát. Ez azt jelenti, hogy az ortodox vallásnak nincs egyértelmű hatása a termékenységre.

A katolikus vallás hatása szintén eltérő ugyan régióként, de iránya ugyanaz marad. Az első régióban sokkal erősebb a pozitív hatása, a második régió pedig nem mutat szignifikáns eltérést. A katolikus vallás hatásában tehát valamivel biztosabbak lehetünk.

A szekularizáció hatása sokkal stabilabb, az interakció paramétere egyik esetben sem különbözik szignifikánsan nullától. A szekularizáció együtthatója $-0,53$, ami azt jelenti, hogy 1% növekedés az elváltak arányában $0,53$ egységgel csökkenti a születési arányszámot.

Több változatban is lefuttattuk a fenti modellt: a településeket három csoportra bontva lélekszám illetve népsűrűség szerint, valamint három régióra külön is, valamint részletesebb interakciókkal. A vallást a százalékos arányok helyett a többségi vallással is megpróbáltuk modellezni. Fentiekben ismertetett kivételektől eltekintve (ortodox vallás, népsűrűség) a fő változókra lényegében azonos eredményt kaptunk, ezért csak a fenti két modellváltozatot mutattuk be.

Összegzés

Az elemzés fő erénye, hogy a megyei adatok helyett település szintű adatokkal dolgozik. Ezzel elkerüli azt a torzítást, ami miatt a princetoni adatokra épülő kutatásokat bírálják. Tudomásunk szerint a demográfiai átmenetet vizsgáló magyar szakirodalom hasonló méretű adatbázissal csak Pest-Pilis-Solt megye esetében dolgozott. Sajnos néhány módszertani hiányosság azért megmaradt. Egyrészt kevés a gazdasági fejlettségre utaló változó – például a foglalkozási megoszlás adatai papíron hozzáférhetők, de ennek digitalizálását nem tudtuk megoldani. Másrészt a statikus kép helyett szerencsésebb lenne hosszabb időszakot vizsgálva a változásokat modellezni. Harmadrészt több felhasznált változó endogén lehet, amit nem sikerült kiküszöbölni.

Ezért a számítások eredményét a korábbi kutatásokkal kombinálva igyekeztünk néhány óvatos következtetést levonni. Ezek a magyarországi demográfiai átmenet néhány tényezőjét némileg új megvilágításba helyezik.

A történeti demográfusok körében főleg Demény idézett cikke és Andorka egyke-kutatásai nyomán az a kép él, hogy Magyarországra vonatkozóan a demográfiai átmenet szokásos magyarázata nem működik, mert a termékenységszűkülés korai volt, és még a modernizáció előtt végbement. A korai születéskorlátozás, az „egykezés” bizonyos kulturális közegekhez volt köthető, például a dél-dunántúli református parasztok körében terjedt el. Ez a születéskorlátozás kulturális magyarázatát helyezte előtérbe. Erdély egészét vizsgálva viszont azt láttuk, hogy a korai születéskorlátozás inkább kivétel volt, és területe többé-kevésbé egybeesett a kibontakozó ipari forradalom területével. A település-szintű modell alapján is látható, hogy a modernizáció hatása Erdélyben jelentős volt. Például az írástudás, a csecsemőhalandóság és a szekularizáció szignifikáns kapcsolatot mutat a termékenységgel. Az Easterlin-Crimmins elmélet, ami alapvetően gazdasági tényezőkkel operál, jól magyarázza a termékenység területi különbségeit.

Erdély színes kulturális és vallási közegében jó lehetőség kínálkozott arra, hogy kimutassuk a kultúra hatását a termékenységre. Különösen arra számítottunk, hogy az ortodox vallás korai születéskorlátozással jár majd együtt, mert ezt az „egyke-irodalom” már megemlítette. A modell azonban ezt nem igazolta. Bár Erdély egészén egyöntetűen érvényesülő kulturális hatást nem sikerült találni, ez nem zárja ki, hogy helyi kulturális hatások azért voltak.

A földbőség hatása (a legnagyobb településeket kivéve) a várttal ellenétes volt, a sűrűbben lakott települések termékenysége nem magasabb, hanem alacsonyabb volt. Ezt nemcsak tartalmi ok, hanem módszertani korlátokból eredő hiba is okozhatja. Zavaró lehet a fordított irányú hatás (endogenitás) vagy az, hogy a mérőszám nem eléggé pontos, mivel nem csak a művelhető földterületeket méri. Ezért ennek értékelése még további kutatást igényel.

Összességében tehát úgy véljük, hogy a termékenység csökkenése elsősorban gazdasági, modernizációs hatások eredményeképpen ment végbe Erdélyben. A modernizáció elsősorban az agrárszektor hatékonyságjavulásán keresztül éreztette hatását a vizsgált időszakban. Bár a városiasodás felgyorsult, a népesség döntő hányada továbbra is falvakban élt, és a mezőgazdaságban kereste kenyerét. Az egyház befolyása jelentős maradt. Bár a modernizáció az életkörülményeket falun is javította, ez nem mindenütt okozott termékenységcsökkenést, mert a falu kiterjesztésére, kiköltözésre, elvándorlásra is sokszor lehetőség volt. Részben emiatt, részben a viszonylagos elmaradottság okán Erdély mintegy kétharmad részében csak a világháború után kezdődött meg a termékenység csökkenése, a korai, vagyis 19. századi születéskorlátozás pedig csak a települések kis részénél lehetett jellemző.

A kutatás folytatásáról szólva egyik lehetőség az adatbázis kiterjesztése, elsősorban időben, 1890–1900-ra, másodsorban a foglalkozási megoszlás változóra vonatkozóan. Ez lehetőséget adna panel-módszer használatára, a változások megbízhatóbb vizsgálatára. Érdekes lenne vizsgálni a családszerkezet és a termékenység kapcsolatát is. Az erdélyi egyházokról sokkal kevesebbet tudunk, mint a dél-dunántúlról. A szakirodalom áttekintése során kerestünk, de nem találtunk olyan családrekonstrukciót, amely Krassó-Szörény egy-egy településére megvizsgálja, mikor kezdődött ott a születéskorlátozás. Így nem tudhatjuk pontosan, hogy az ipari forradalommal egy időben kezdődött-e, vagy jóval korábban, pedig a fentiek ismeretében ez akár perdöntő bizonyíték is lehetne.

IRODALOM

- Andorka, R. (1994): The historical demography of a proper Hungarian village: Atany in the 18th and 19th centuries. *Journal of Family History*, 19/4. 311–331.
- Andorka, R. (2001): *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.

- Bolovan, S.P. – Bolovan, I. (2003): *Transylvania in the modern era: demographic aspects*. Center for Transylvanian Studies. Cluj-Napoca.
- Bolovan, S.P. – Bolovan, I. (2008): Church and the Transylvanian family in the modern era. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 7/20. 107–133.
- Brown, J.C. – Guinnane, T. W. (2002): Fertility transition in a rural, Catholic population: Bavaria, 1880–1910. *Population Studies*, 56/1. 35–49.
- Brown, J.C. – Guinnane, T. W. (2007): Regions and time in the European fertility transition: problems in the Princeton Projects's statistical methodology. *Economic History Review*, 60/3. 574–595.
- Buday, D. (1909): *Az egyke*. MTDA projekt (újbóli kiadás) az eredeti kiadó: Huszadik Század Könyvtára 38. Deutsch Zsigmond és Társa.
- Carlsson, G. (1966): The Decline of Fertility: Innovation or Adjustment Process. *Population Studies*, 20/2. 149–174.
- Cleland, J. – Wilson, C. (1987): Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View, *Population Studies*, 41/1. 5–30.
- Crăciun, B. (2008): Two-Children-Family Model in the Evangelical Community in Transylvania. Case Study. *Romanian Journal of Population Studies*, II/1. 19–32.
- Dányi, D. (1977): Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*, 20/1. 56–87.
- Dányi, D. (1991): Demográfiai átmenet, 1880–1960 – Princetoni indexek. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek*, 9. 187–231.
- Davis, K. (1963): The theory of change and response in modern demographic history. *Population Index*, 29/4. 345–366.
- Demény, P. (1968): Early fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in demographic transition. *Daedalus*, Spring 1968. 502–22.
- Derosas, R. – van Poppel, F. (eds.) (2006): *Religion and the Decline of Fertility in the Western World*. Springer, Dordrecht.
- Dribe, M. (2009): Demand and supply factors in the fertility transition: a country-level analysis of age-specific marital fertility in Sweden, 1880–1930. *European Review of Economic History* 13/1. 65–94.
- Easterlin, R. A. – E.C. Crimmins (1985): *The Fertility Revolution. A Supply-Demand Analysis*. University of Chicago Press, Chicago.
- Friedlander, Okun, D.B. – S. Segal (1999): The Demographic Transition Then and Now: Processes, Perspectives, and Analyses. *Journal of Family History*, 24/4. 493–533.
- Galloway, P.R. – Hammel E. A. – Lee R.D. (1994): Fertility decline in Prussia, 1875–1910: A Pooled Cross-Section Time Series Analysis. *Population Studies*, 48/1. 135–158.
- Hill, R. C. – Griffiths, W. E. – Lim, M. A. (2008): *Principles of Econometrics*. Wiley.
- Hirschman, C. (1994): Why Fertility Changes. *Annual Review of Sociology*, 20: 203–233.
- Kovács A. (1923): Az egyke és a népszaporodás. *Magyar Statisztikai Szemle*, I/1–2. 65–79.
- Lengyel Cook, M.S. – Repetto R. (1982): The Relevance of the Developing Countries to Demographic Transition Theory: Further Lessons from the Hungarian Experience. *Population Studies*, 36/1. 105–128.

- Lesthaege, R. (1977): *The Decline of Belgian Fertility*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Lynch, K. A. (2006): Theoretical and analytical approaches to religious beliefs, values and identities during the modern fertility transition. In Derosas, R. – van Poppel, F.: *Religion and the Decline of Fertility in the Western World*. Springer, Dordrecht, 21–40.
- Mason, K.O. (1997): Explaining fertility transitions. *Demography*, 34/4. 443–454.
- Őri, P. (2007): Demographic Patterns and Transitions in 18–20th Century Hungary. County Pest-Pilis-Solt-Kiskun in the Late 18th and Early 20th Centuries. *Working papers on population, family and welfare*, 10. KSH NKI (Demographic. Research Institute, Hungarian Central Statistical Office), Budapest.
- Pakot, L. (2008): Népesedési folyamatok és a demográfiai viselkedés kistérségi mintái. Udvarhely vármegye a 19. század végén, 20. század elején. In Faragó Tamás – Őri Péter (eds.) *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv 2006–2008*. 123–155.
- Pomogáts, B. (1993): Erdélyi magyar városok. *Tiszatáj*, 1993. január, 68–84.
- Praz, A. (2009): Religion, masculinity and fertility decline A comparative analysis of Protestant and Catholic culture (Switzerland 1890–1930). *History of the Family* 14/1. 88–106.
- Schultz, T.P. (2004): Fertility Transition: Economic Explanations. In Smelser, N. J. – Baltes, P. B. (eds.): *Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Elsevier.
- Sebestyén, K. (2007): *Körösfői riszeg alatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sonkoly, G. (2003): Vásárok, vásárkörzetek és városok Erdélyben 1820-ban. *Korall* 11–12. (2003. május), 163–182.
- Szász, Z. (ed.) (1986): *Erdély története. III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Széchenyi, I. (1906). *Az egyke*. Budapest, 1906.
- Varga E., Á. (1997): A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. *Erdélyi Múzeum*. LIX/1–2. 40–87.
- Varga E., Á. (1998): *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski. Budapest, 10–63.
- Watkins, S. C. (1986): Conclusions. In Coale, A. J. – Watkins, S. C. (eds.): *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton, 420–449.
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

MELLÉKLET

M1. Felhasznált adatok
Data used in the analysis

	N	Minimum	Maximum	Összeg	Átlag	Szórás
Nyers születési arányszám, számított, az 1901–1910 évek átlagában	4116	11,42	69,49	150236,11	36,5005	7,84361
Római Katolikusok aránya %	4116	,00	1,00	444,40	,1080	,23955
Görög Ortodoxok aránya %	4116	,00	1,00	1629,42	,3959	,42826
Német anyanyelvűek %	4116	,00	1,00	276,41	,0672	,18700
Szekularizáció (elvált/házast *100)	4116	,00	13,75	2026,26	,4923	,73927
Csecsemőhalandóság 1901–1910 átl.	4116	,00	454,55	821781,85	199,6555	46,74851
Nettó migráció (100*(népesség növekedése 1901–1910 – természetes szaporulat) / átlagos népesség)	4116	-64,17	121,69	-15770,50	-3,8315	9,92492
Népsűrűség (népesség/terület a népszámlálásból)	4112	,02	36,32	1658,99	,4035	,98811
Írni és olvasni tudók aránya %	4116	,00	,85	1442,51	,3505	,20206
Ipari dolgozók %	4116	3,50	19,91	33030,42	8,0249	2,81638
Napszámosok % (megyéenként)	4116	4,49	34,15	71728,46	17,4267	7,17906
Régió 1 (ÉNY)	4116	,00	1,00	952,00	,2313	,42171
Régió 2 (DNY)	4116	,00	1,00	820,00	,1992	,39946
Róm. kat. dominancia	4116	,00	1,00	239,00	,0581	,23390
Ortodox dominancia (80% felett)	4116	,00	1,00	1319,00	,3205	,46671
Gör. Kat. dominancia (80% felett)	4116	,00	1,00	926,00	,2250	,41762
Református dominancia (80% felett)	4116	,00	1,00	224,00	,0544	,22688
Evangelikus dominancia (80% felett)	4116	,00	1,00	30,00	,0073	,08507
Vegyess vallás (nincs 80% feletti)	4116	,00	1,00	1378,00	,3348	,47197

M2. Az adatok forrása
Source of the data

Adatforrás	Publikáció	Elektronikus forrás
Adatsorok		
MSK	Magyar Statisztikai Közlemények	
MSK vol. V.	Termékenység 1890–91	
MSK vol. 67.	Kivándorlás 1903–1912	
MSK vol. 64.	Ipari foglalkoztatottak 1900 (215)	
MSK vol. II.	Napszámok a foglalkoztatottak százalékában 1891 (37*)	
Adatállományok		
MSK 1.	Népszámlálás 1900. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 1. köt.: A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség leírása községenként. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902.)	A digitalizálást a Babes-Bolyai Egyetem végezte el, és Mezei Elemér adta át az adatállományt (Center of Population Studies http://www.csp.ubbcluj.ro/members.html)
MSK 46.	Népmozgalom községenként 1901–1910. (Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1913.)	A digitalizálást a Babes-Bolyai Egyetem végezte el, és Pakot Levente valamint Mezei Elemér adta át az adatállományt (Center of Population Studies http://www.csp.ubbcluj.ro/members.html)
Princetoni adatok Magyarországra	Fertility indices by county, 1880–1910; The Office of Population Research at Princeton University (OPR)	http://opr.princeton.edu/archive/pefp/demog.asp
Térképek		
I. ábra	Magyarország közigazgatási vaktérképe	Wikimedia Commons

Tárgyszavak:

Születésszám
 Születési arányszám
 Fertilitás
 Modernizáció
 Vallás
 Erdély
 Erdély népesedéstörténete

**NUMBER OF BIRTH, MODERNISATION, RELIGION AND
PROPERTY FRAGMENTATION IN TRANSYLVANIA, 1900–1910**

Abstract

The study analyses the societal and economic reasons behind changes in birth rate in Transylvania in the years of 1880-1910. These years were characterised by fast industrialisation and modernisation in Transylvania, thus it is interesting to observe how these alterations are related to the changes of birth rate.

Based on the secondary analysis of Princeton data we claim that fertility started to decline only in the southern regions of Transylvania prior to 1910, while fertility of the northern counties was increasing. How can it be explained? This article, by utilising a detailed dataset containing census and registration data of 4,112 Transylvanian settlements, tries to shed light on these phenomena. To identify the factors influencing crude birth rate we followed the Easterlin-Crimmins model, and developed a cross-sectional regression model.

Our results indicate that fertility differences of settlements are primarily related to the regional differences of economic development and modernisation, while cultural factors, such as religious denomination is rather secondary. Furthermore, we found strong correlation between writing and reading ability and fertility. However, we could not find clear indication of the effect of property fragmentation.

Previous studies often emphasised that both the Hungarian and Transylvanian demographic transitions are exceptions, since cultural factors describe them better than modernisation. Yet, our model anchored in settlements proves that the classical theory of demographic transition explains the Transylvanian fertility differences of settlements on the turn of the 20th century well.

MAGYARORSZÁG, ROMÁNIA ÉS SZLOVÁKIA KIVÁNDORLÁSI FOLYAMATAI A RENDSZERVÁLTOZÁSOK UTÁN – ELTÉRÉSEK ÉS HASONLÓSÁGOK *

GÖDRI IRÉN – TÓTH ERZSÉBET FANNI

Tanulmányunk három posztszocialista kelet-közép-európai ország – Magyarország, Románia és Szlovákia – kivándorlási folyamatainak alakulását vizsgálja a rendszerváltozásoktól napjainkig. A kommunista rezsim bukását megelőző évtizedekben mindhárom országra a migráció erőteljes szabályozása, illetve visszaszorítása volt jellemző.¹ Ennek ellenére néhány kivándorlási hullám a hidegháborús években is volt, mint például Magyarországról az 1956-os eseményeket követő menekültáradat, Csehszlovákiából a „prágai tavasz” körüli években (1967–68), Romániából pedig a 80-as évek végén az erősödő diktatúra, a diszkriminatív nemzetiségi politika, valamint a növekvő gazdasági kilátástalanság hatására. Ugyanakkor bizonyos kisebbségek engedélyezett kivándorlására (pl. a Romániában élő németek, zsidók), valamint a kommunista rezsimmel szembe forduló disszidálására is voltak példák.

A rendszerváltozások a restriktív kivándorlási politikák felszámolását és a külföldre utazás akadályainak megszűnését eredményezték. Ennek következtében a 90-es évek elején a migráció intenzitása a volt szocialista országokban – főként a régió belüli mozgások tekintetében – jelentősen megnőtt, és új mobilitási formák is megjelentek, így például rövid távú, elsődlegesen jövedelem-orientált elmozdulások, amelyeket ál-turizmus, kvázi-migráció, illetve befejezetlen migráció névvel illet a szakirodalom (Wallace et al. 1996; Wallace – Stola 2001; Okólski 2001; Stola 2001; Bedzir 2001). Míg a kommunista időszak szigorúan ellenőrzött migrációs folyamatait az egyirányú, a visszatérés lehetősége nélküli migráció jellemezte, az újabb mozgások gyakran időszakos, ismétlődő jellegűek voltak.

Magyarország, valamint az önállóságát 1993-ban elnyert Szlovákia része volt annak a – rajtuk kívül még Lengyelországból és Csehországból álló – ország-csoportnak, amelyet a vasfüggöny lebontása után egyes elemzők a Kelet és Nyugat közötti „ütközőzónának” tekintettek (Wallace et al. 1996). (Mára

* Az adatgyűjtés és a tanulmány elkészítése a Max Planck Gesellschaft pénzügyi támogatásával történt. (The data were collected and the report and information collections were prepared with the financial support of the Max-Planck-Gesellschaft.)

¹ Szlovákia vonatkozásában itt az országot 1993-ig szövetségi államként magába foglaló Csehszlovákiára gondolunk.

azonban – a térség országainak az Európai Unióhoz csatlakozásával – ez a megközelítés elveszítette jelentőségét, az „ütközőzóna” ugyanis Romániával együtt az EU perifériája lett.) Miközben a rendszerváltozások után az említett ütközőzóna felé és azon belül nagymértékű mobilitás zajlott, a Nyugat-Európába irányuló migráció a vártnál csekélyebb volt. A „kelet-európai milliók inváziója”, amitől a Nyugat a vasfüggöny lebontása után rettegett, akkor nem következett be, csak jóval később – az ezredforduló után, illetve az egyes országok EU-s csatlakozását követően – kezdett felerősödni a különböző nyugat- és dél-európai célországokba irányuló migráció. A régi EU-tagországok munkaerő-piacainak fokozatos megnyitása az újonnan csatlakozó országok állampolgárai számára tovább erősítette a folyamatot.

Az új mobilitási formák hasonlósága ellenére azonban az egyes országok migrációs trendjeit tekintve a régió meglehetősen heterogén, aligha nevezhető egységes, közös jellemzőkkel leírható migrációs térségnek. Az elmúlt két évtizedben a három vizsgált országból a kivándorlás eltérő intenzitású és irányultságú volt, valamint időben eltérő módon alakult, ugyanakkor – bár egyikük sem vált jelentős migrációs célországgá – a bevándorlás mértékét és a bevándorlók származási helyét illetően is megfigyelhetők ország-specifikus sajátosságok. Tanulmányunkban a három vizsgált ország kivándorlási trendjeit és célországait, valamint a főbb célországokban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú migráns népesség nagyságát és összetételét tekintjük át, rávilágítva egyúttal azokra az intézményi és politikai változásokra, amelyek a migrációs mozgások alakulására hatással lehettek. A felsoroltak áttekintéséhez a három elemzett ország kivándorlási statisztikái mellett elsősorban a nemzetközi adatbázisokat (Eurostat, OECD statisztikák), valamint a főbb célországok bevándorlási tükröstatistikáit, népességstatisztikáit, illetve némely esetben munkaügyi statisztikáit használtuk fel.

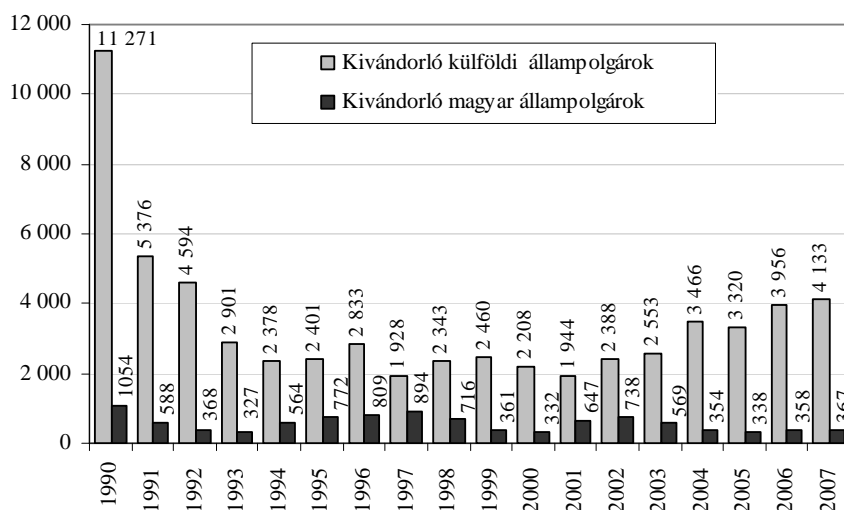
Kivándorlás Magyarországról

A rendszerváltozást megelőző évtizedekben a kivándorlás Magyarországról szigorúan ellenőrzött, részben elfojtott és elhallgatott jelenség volt. Az utolsó jelentős elvándorlás az 1956-os forradalom alatt, illetve az azt követő évben zajlott, amikor közel 200 ezer fő hagyta el az országot. Ezt követően a 80-as évek végéig alacsony szintű (átlagosan évi 4,3 ezer fős) kivándorlás és még alacsonyabb (átlagosan évi 2,5 ezer fős) bevándorlás volt jellemző (Tóth 1997; Hárs 2001).

Az 1980-as évek végétől Magyarország elsősorban befogadó országgá vált, valamint részben tranzit-országgá, ugyanis az ide érkező külföldiek egy része idővel elhagyta az országot. Az 1990-es évek legelején a kivándorló külföldiek száma mintegy 25–30 százalékát tette ki a bevándorlók számának. 1993-tól azonban ez az arány folyamatosan 20 százalék alatt maradt, sőt az ezredforduló

körül alig 10 százalékot ért el. A kivándorló külföldi állampolgárok – akárcsak a bevándorlók – közt a fiatalok, a 20-as, 30-as korcsoportba tartozók voltak többségben, a nemek aránya viszont jobban eltolódott a férfiak irányába: a legtöbb évben a kivándorló külföldiek 60–70 százaléka férfi volt.

Az országot elhagyó külföldiek mellett magyar állampolgárok is távoztak az országból, ezek száma viszont a hivatalos magyarországi statisztika szerint mindössze évi néhány száz fő, ami jóval elmarad a kivándorló külföldiek számától (I. ábra). Ez azonban leginkább a regisztrációs rendszer hiányosságából adódik és nem tükrözi pontosan a kivándorlás nagyságrendjét sem.

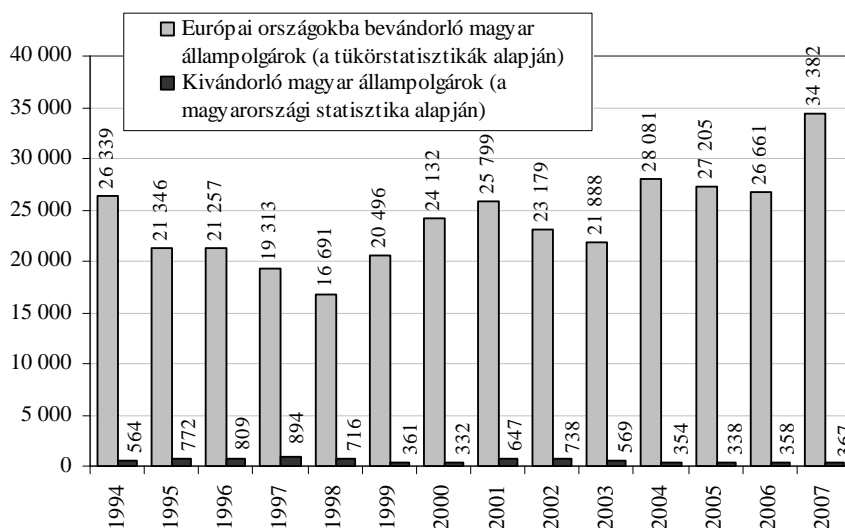
Forrás: Demográfiai évkönyvek.

I. A Magyarországról kivándorló külföldi és magyar állampolgárok száma, 1990–2007

Number of foreign and Hungarian citizens emigrating from Hungary, 1990–2007

Mivel a rendszerváltozás óta – a kilépés feletti politikai kontroll megszűnésével – az országból való távozás (legyen az akár végleges szándékú) bejelentésére már nincs kényszer és a kilépőknek sem fűződik érdeke hozzá, a népszámszági regiszteren alapuló kivándorlási statisztika megbízhatósága jelentősen romlott: a távozókat számát feltehetően jóval alulbecsülő adatokat közöl. Ezért a tényleges kivándorlás számbavételéhez a tükröztatistikákat – azaz a befogadó országok bevándorlási statisztikáit – érdemes megvizsgálni és ezek alapján becslést adni a jelenség méretére.

A magyarországi nyilvántartás hiányosságait jól tükrözi, ha egybevetjük a benne szereplő kivándorló magyar állampolgárok éves számát a különböző európai országokban azonos években bevándorlóként megjelenő magyar állampolgárok összesített számával (II. ábra). A bemutatott időszak jelentős részében évente 20 és 28 ezer közötti, majd 2007-ben több mint 34 ezer, 2008-ban pedig már 42 ezer magyar állampolgárt regisztráltak bevándorlóként az európai országokban. Nyilván azonban ez sem jelenti a Magyarországról kivándorlók teljes létszámát (csupán annak alsó határát), hiszen némely európai ország esetében egyes évekre adathiány van, továbbá más földrészekre is távozhattak magyar állampolgárok.

Forrás: Eurostat 2009; Demográfiai évkönyvek.

II. A Magyarországról kivándorló és az európai országokba bevándorló magyar állampolgárok száma, 1994–2007

Number of Hungarian citizens emigrating from Hungary and immigrating into European countries, 1994–2007

Míg a rendszerváltozást követően hirtelen megnőtt a kivándorlók száma, a 90-es évek közepétől fokozatosan csökkent, majd az ezredforduló körül újabb hullámhegy következett. A 2004-ben megfigyelhető növekedés arra utal, hogy Magyarország uniós csatlakozása valamelyest felerősítette a kivándorlást – annak ellenére, hogy csupán három régi tagország (az Egyesült Királyság, Írország és Svédország) nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát. A 2007-es növekedéshez az is hozzájárulhatott, hogy 2006 májusa és 2007 májusa között további hat tagország (Görögország, Spanyolország, Portugália, Finnország, Olaszország és Hollandia) szüntette meg a korlátozásokat.

Európán belül a magyarok számára az elsődleges célország Németország, ahol az ezredforduló után is évente 14 és 25 ezer fő közötti magyar állampolgárságú bevándorlót regisztráltak. 2000 és 2008 között az európai célországot választók átlagosan kétharmada (a 90-es évek közepén még több mint kilenctizede) ide érkezett.² Ennél jóval kisebb, ám jelentős létszámban (évi 2,4 és 5,2 ezer fő között) Ausztria és az utóbbi évtizedben az Egyesült Királyság fogadott be magyar állampolgárokat (1. táblázat). Bár az EU-s csatlakozást követően új célországokban is – mint Spanyolország, Olaszország, Hollandia, Svédország – a korábinál nagyobb számban jelentek meg magyar bevándorlók, mégis alapvetően a hagyományos migrációs minták továbbélése figyelhető meg.

1. A főbb európai célországokba bevándorló magyar állampolgárok száma, 2000–2008 (ezer fő)

Number of Hungarian citizens immigrating into the main countries of destination, 2000–2008 (thousands)

Célország	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Németország	16,9	17,0	16,5	14,3	17,4	18,6	18,7	22,2	25,2
Ausztria	2,4	3,0	2,6	2,8	3,2	3,4	3,6	4,5	5,2
Egyesült Királyság	2,0	3,2	1,3	2,0	4,1	1,1	–	–	3,5
Spanyolország	0,2	0,3	0,3	0,3	0,6	0,8	1,3	2,1	1,4
Hollandia	0,5	0,5	0,4	0,4	0,6	0,6	0,6	1,0	1,7
Svédország	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,5	0,8	1,0

Forrás: Eurostat 2010.

A befogadó országok statisztikái alapján összesítve a Magyarországról évente kivándorlók számát megállapítható, hogy 1994 és 2008 között legalább 380 ezer magyar állampolgár távozott különböző európai országokba. A visszatérők számát nem ismerjük ugyan, de feltételezhető, hogy az egyes országok nyilvántartási rendszerébe bekerülők – ha nem is feltétlenül véglegesre – mindenképpen hosszabb távra tervezték kint tartózkodásukat.

2008-ban a különböző európai országokban tartózkodó (hivatalosan nyilván tartott) magyar állampolgárok száma összesen mintegy 121 ezer fő volt (30 ezerrel több, mint 2001-ben),³ és kétharmaduk a két legjelentősebb célországban, Németországban (50%) és Ausztriában (16%) élt (2. táblázat). Ezek az adatok azonban nem tartalmazzák azokat a kivándorlókat, akik időközben megszerez-

² A Magyarország és Németország közötti migráció 1990-es évekbeli jellegzetességeiről, valamint történelmi gyökereiről lásd: Melegh 2002.

³ Egy 2002-ben megjelent tanulmány (Tóth 2002) szerint a *Recent demographic developments in Europe* adatai alapján közel 63 ezer főt tett ki az Európa országaiban 1999-ben regisztrált magyar állampolgárok száma (bár sok ország esetében adathiány mutatkozott). Ugyanakkor a szerző 100–120 ezerre becsülte nemcsak Európa, hanem a világ különböző országaiban élő magyarok akkori számát.

ték az adott ország állampolgárságát. (Ausztria esetében például 2001 és 2008 között az országban tartózkodó magyar állampolgárok száma 13 és 19 ezer között mozgott, míg a magyarországi születésű népességé 30 és 36 ezer között.) Azok sem szerepelnek a külföldiek hivatalos nyilvántartásában, akik „turistaként” (sok esetben nem bejelentett munkát vállalva) élnek külföldön, vagy pedig a 2004-es bővítést követően olyan uniós országba távoztak, amely időközben megnyitotta munkaerőpiacát, és az ott tartózkodás a magyar állampolgárok számára már nem kötődik engedélyhez.

2. Az egyes európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma
2001-ben és 2008-ban (január 1.)

*Number of Hungarian citizens residing in certain European countries
in 2001 and in 2008 (January 1)*

Célország	2001		2008	
	N	%	N	%
Ausztria	12 729	14,0	19 318	15,9
Belgium	1 534	1,7	2 917	2,4
Bulgária	95	0,1	88	0,1
Csehország	418	0,5	587	0,5
Dánia	391	0,4	1 019	0,8
Egyesült Királyság	4 273	4,7	5 157**	4,3
Finnország	654	0,7	900	0,7
Franciaország	2 961*	3,2	2 954**	2,4
Görögország	538	0,6	130	0,1
Hollandia	1 538	1,7	2 921	2,4
Izland	49	0,1	48	0,0
Lengyelország	403*	0,4	457	0,4
Lettország	13	0,0	23	0,0
Litvánia	8	0,0	6	0,0
Luxemburg	143	0,2	688	0,6
Málta	12	0,0	107	0,1
Németország	54 437	59,7	60 221	49,7
Norvégia	343	0,4	651	0,5
Olaszország	3 066	3,4	5 467	4,5
Portugália	158	0,2	386	0,3
Románia	23	0,0	261	0,2
Spanyolország	778	0,9	6 628	5,5
Svájc	3 559	3,9	4 400	3,6
Svédország	2 988	3,3	3 104	2,6
Szlovákia	–	–	2 702	2,2
Szlovénia	51	0,1	127	0,1
<i>Együtt</i>	<i>91 162</i>	<i>100,0</i>	<i>121 267</i>	<i>100,0</i>

* 2002. évi adat, ** 2005. évi adat; –: adathiány.

Adathiány miatt a táblázat nem tartalmazza Ciprus, Észtország, Írország és Liechtenstein adatait.

Forrás: Eurostat 2010.

Ugyanakkor Európán kívüli országokban is élnek magyar állampolgárok.⁴ Az Egyesült Államokban például a 2000. évi népszámlálás 92 015 főt regisztrált, aki Magyarországon született (Pakot 2008: 382). Bár nagy részük (72%) 1980 előtt vándorolt be, 15%-uk – mintegy 14 ezer fő – 1990 és 2000 között érkezett, és ez utóbbiaknak mindössze 14,8%-a (azaz 2075 fő) nyert honosítást. Az ausztráliai bevándorlási és állampolgársági hivatal adatai szerint az 1990 és 2008 között Ausztráliában letelepedő bevándorlók közül 2228 főnek Magyarország volt a születési helye (mintegy ezren közülük 2000 után érkeztek) (Australian Government, 2009).

A különböző befogadó országok adatai alapján arra következtethetünk tehát, hogy 1990-től – a korlátozás megszűnését követően – a Magyarországot ténylegesen elhagyók száma messze felülmúlja a magyar kivándorlási statisztikában megjelenők számát. A magyarországi kivándorlás azonban még így is viszonylag alacsony szinten maradt, és a többi kelet-közép-európai országhoz képest is szerénynek mondható. Összességében – az új célországok megjelenése ellenére – az EU-s csatlakozást követően sem következett be jelentős változás sem a kivándorlás intenzitásában, sem a meglévő migrációs mintákban. Mind a Magyarországgal egy időben csatlakozó országok többségéből, mind a 2007-ben csatlakozó Romániából és Bulgáriából jóval nagyobb kivándorlási hullám indult. Abban, hogy a magyarországi népesség nem kapcsolódott be nagyobb mértékben a nemzetközi migrációs folyamatokba egyes szakértői vélemények szerint a fontosabb szociális ellátórendszerek változásának elmaradása is szerepet játszhatott. Ugyanis a 2004-ben csatlakozott országok közül azokban figyelhető meg alacsony migrációs hajlandóság, amelyekben a különböző támogatási formák, illetve jóléti juttatások (családtámogatás, lakástámogatás, beteg és rokkant támogatás, munkanélküli segély) jelentősek és nagyvonalúak (Hárs 2010).⁵ A különböző szociális juttatások Magyarországra jellemző viszonylag magas szintje adhat tehát magyarázatot arra, hogy a gazdasági helyzet romlása ellenére elmaradt a kivándorlás jelentősebb növekedése.

Ezzel együtt azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy bizonyos foglalkozási területeken (ágazatokban) az elvándorlás hazánkban is aggasztó méreteket ölt. Így például a külföldön munkát vállalni szándékozó orvosok számára kiadott igazolások,⁶ valamint a rezidens orvosok körében a migrációs hajlandóság feltárására irányuló vizsgálatok (lásd: Eke – Girasek – Szócska 2009) egy-

⁴ Mintegy 200 ezer Európán kívül élő magyar állampolgárt említ (forrás megjelölés nélkül) egy 1999-es tanulmány: 110 ezret az Egyesült Államokban, 57 ezret Kanadában és 27 ezret Ausztráliában (Juhász 1999).

⁵ Ezek tekintetében az említett országok közül csak Szlovénia és Csehország előzte meg Magyarországot az elmúlt időszakban, és mindkettőben alacsony volt a migrációs hajlandóság.

⁶ Az Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal által kiadott diplomaigazolások a külföldön munkát vállalni szándékozó orvosok számára igazolják, hogy képzettségük és gyakorlatuk megfelel az EU előírásainak.

aránt azt jelzik (a média hírekkel összhangban), hogy ezen a területen az elvándorlás negatív hatásaival már jelenleg is számolni kell.

Kivándorlás Romániából

A szocialista Romániában szigorú, a kilépést korlátozó kivándorlási politika volt életben. A kivándorlást kérelmezőknek többnyire a hatóságok általi hosszas meghurcoltatásban volt részük. Ugyanakkor nem csupán a kivándorlás, de a turista célú határátlépés is akadályokba ütközött: a kétévente engedélyezett egyszeri kiutazás lehetősége csak kevesek számára volt elérhető. Ezzel együtt az 1970-es évektől létezett hivatalosan támogatott – etnikailag szelektív – emigráció is: a németek és a zsidók kivándorlása, amelyhez Németország, illetve Izrael is aktív segítséget nyújtott, és ami jelentős bevételt jelentett a román államnak. A magyar kisebbség körében a 80-as évek második felében – az erősödő kisebbségellenesség és a kilátástalan gazdasági helyzet következtében – kezdett nagyobb méreteket ölteni a kivándorlás. Megjelentek Magyarországon a menekült státusért folyamodó romániai „turisták”, és az illegális (zöldhatáron történő) határátkelések is egyre gyakoribbá váltak. 1988–89-ben mintegy 30 500, 1990-ben további 17 400 fő Romániából érkezett menekültöt regisztráltak Magyarországon. Míg az 1988-ban érkezőknek 89%-a, az 1989-ben érkezőknek csupán 62%-a volt magyar nemzetiségű (Tóth 1997), ami azt jelzi, hogy az erősödő diktatúra és a növekvő gazdasági válság hatására akkor már a román nemzeti-ségűek kivándorlása is elkezdődött.

A rendszerváltozást követően az addig elfojtott migrációs potenciál hirtelen szabad utat kapott és exodus-szerű kivándorlásban nyilvánult meg. Bár ez a hullám az első két-három évben lecsengett, az azóta eltelt mintegy két évtizedben is folyamatos volt az elvándorlás Romániából, és intenzitását, formáját, célországait tekintve *több szakasza különíthető el* (Sandu et al. 2004; Horváth – Anghel 2009).

1990–1993 között – az útlevelhez jutás és az országból való kilépés restrikcióinak felszámolását követően – százezrek hagyták el az országot végleges kitelepülési szándékkal. Hivatalosan 1990-ben mintegy 97 ezer, az azt követő két évben összesen 75 ezer kivándorlót regisztrált a román statisztika. Többségük a német, illetve a magyar kisebbség köréből került ki, és Németország, illetve Magyarország jelentette számukra a célállomást, de ugyanakkor más nyugat-európai, valamint tengerentúli országokba is sokan távoztak (lásd a Melléklet M1. és M2. táblázatát). Ezekben az években jelentős volt a menekültek száma is, a volt jugoszláv állampolgárok után a román állampolgárok folyamodtak legnagyobb számban menedéjogért Európában: 1990 és 1994 között mintegy 350 ezren (Horváth – Anghel 2009).

A migrációs folyamatok dinamikájában a következő fordulópontra a 90-es évek közepén figyelhető meg. 1994 és 1996 között – a nyugat-európai országok szigo-

rúbb migrációs szabályozása következtében – a végleges kitelepedés valamelyest visszaszorult, elkezdődött viszont a munkavállalási célú migráció, amelynek célországai közt elsősorban Magyarország, Törökország és Izrael szerepelt. A németek felülreprezentáltsága a kivándorlók közt 1996-ig tartott, ekkorra már a német kisebbség nagy része elhagyta Romániát.⁷

1997-től egyre inkább előtérbe került a migráció cirkuláris jellege⁸: a jövedelemszerzés céljából külföldön töltött és az otthon töltött időszakok váltakoztak, és ez a migráció – nem feltétlenül az elmozdulás, hanem az adott országban való tartózkodás, illetve munkavállalás – gyakran illegális (vagy legalábbis szabálytalan) formát öltött. Új célországok is megjelentek, elsősorban Olaszország, Spanyolország, Írország és Anglia. A véglegesen kivándorlók számára továbbra is fontos célpont maradt az Egyesült Államok és Kanada. Az ezredfordulóra az etnikai arányok a migráns népesség körében már jóval kiegyenlítettebbekké váltak – Sandu (2001) ezt a migráció de-etnicizálódásának nevezi –, ugyanis egyre inkább kialakultak a románok által működtetett migráns hálózatok is.

2002-ben következett be a harmadik fordulópontra: megszűnt a román állampolgárok vízumkényszere az EU-s országok többségében, és ez a migráció költségeinek csökkenése révén jelentősen megnövelte az elmozdulók számát, valamint a célországok köre is egyre szélesebbé vált. 2006-ban az OECD (2008) jelentése szerint az európai célországokba legtöbb migránst kibocsátó országok közt Románia állt a harmadik helyen, Kína és Lengyelország mögött. A három hónapos legális (turistakénti) kint tartózkodás lehetőségével tovább terjedt a – főként Olaszországba és Spanyolországba irányuló – cirkuláris migráció. Ugyanakkor a szabályozási programok következtében a hosszú távú legális tartózkodás lehetősége is megnövekedett az egyes célországokban, és a korábban „szabálytalanul” kint tartózkodók közül egyre többen legalizálták helyzetüket.

2007. január 1-jétől Románia EU-tag lett. Ez újabb lehetőségeket jelentett a potenciális migránsok számára és újabb szakaszt a kivándorlásban. Folytatódott a munkavállalási célú migráció – annak ellenére, hogy még 2008 végén is mindössze két régi tagország (Finnország és Svédország) esetében volt teljesen nyitott a munkaerőpiac a román állampolgárok számára. Az Eurostat adatai szerint 2007-ben a románok jelentek meg legnagyobb számban (282 ezer fő) a többi tagország bevándorlási statisztikáiban, és 2008-ban a Romániából érkezők száma tovább növekedett (333 ezer fő). Ezzel együtt – bár enyhe visszaáramlás is elkezdődött – tovább növekedett a hosszú távon kint tartózkodók száma is. 2008. január 1-jén az EU-27 tagországaiban már a román állampolgárok alkották a külföldiek harmadik

⁷ A 2002-es romániai Népszámlálás mintegy 60 ezer németet regisztrált, ennyi maradt – és ez is viszonylag öreg korstruktúrával – az 1977-ben még közel 360 ezer fős kisebbségből.

⁸ Míg a cirkuláris migráció első hulláma a 90-es évek első felében jelent meg azokban a romániai falvakban, amelyekben jelentős számú német és magyar közösségek éltek (akik körében jelentős volt az elvándorlás), a későbbi hullámokat a kialakult hálózatok működtették és a növekvő munkanélküliség ösztönözte (Sandu 2000, 2005; Potot 2004).

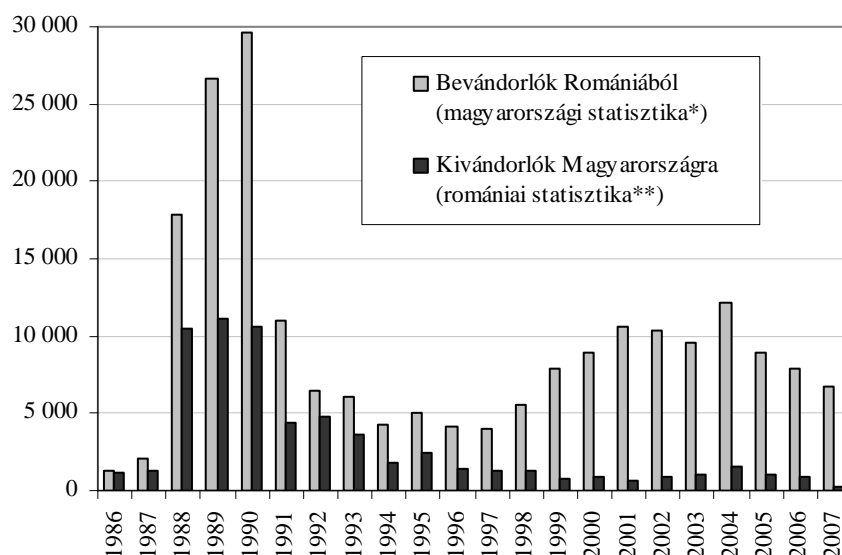
legnagyobb csoportját (a törökök és a marokkóiak után), több mint 1,6 millió fős létszámmal, 2009-re pedig létszámuk megközelítette az 1,9 milliót is. Főként Spanyolországban és Olaszországban élnek jelentős létszámú romániai származású migráns közösségek: 2009-ben a román állampolgárok száma mindkét országban megközelítette a 800 ezer főt.

E nagy volumenű kivándorlás magyarázó tényezőit keresve megállapítható, hogy míg 1990 előtt gazdasági és politikai okok egyaránt ösztönözték az ország elhagyását, a 90-es évek közepétől már döntően gazdasági motivációk, Románia és a célországok közötti bér- és életszínvonalbeli különbségek határozták meg mind az időszakos, mind a végleges migrációt. Az etnikai kisebbségek felülreprezentáltsága – amely nemcsak a rendszerváltás előtt, de még a 90-es évek elején is jelentős volt – fokozatosan csökkent. A román statisztikában megjelenő kivándorlók összetételéből az látható, hogy 2000-től már minden évben a román nemzetiségűek köréből kerül ki a hivatalosan emigrálók több mint 90%-a (Melléklet M1. táblázat).

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a rendszerváltozással a román állam elvesztette kontrollját a kiáramlás felett, és a hivatalos adatokban – akárcsak a többi kibocsátó ország esetében – a ténylegesen kivándorlóknak csak egy töredéke jelenik meg. Mivel 1990-től az útlevél megszerzése Romániában már nem ütközött nehézségekbe és bárki szabadon elhagyhatta az országot, sokan távoztak anélkül, hogy bejelentették volna a román hatóságoknak kivándorlási szándékukat, és csupán a fogadó országban nyújtottak be tartózkodási vagy letelepedési kérelmet.

Ez jól látszik a Magyarországra irányuló migráció kapcsán,⁹ a magyarországi nyilvántartásban a 80-as évek végétől jóval több Romániából érkező bevándorló szerepel, mint ahányan a román statisztika szerint Magyarországra kivándoroltak (III. ábra).

⁹ Mivel Magyarország számára a bevándorlás kezdete óta Románia jelenti a legjelentősebb kibocsátó országot, jól nyomon követhető az innen érkezők számának alakulása. A magyarországi statisztika bevándorlóként definiálja a bevándorlási/letelepedési vagy tartózkodási engedélyért folyamodó külföldi állampolgárokat.

Forrás: * Magyar demográfiai évkönyvek, ** Román statisztikai évkönyvek.

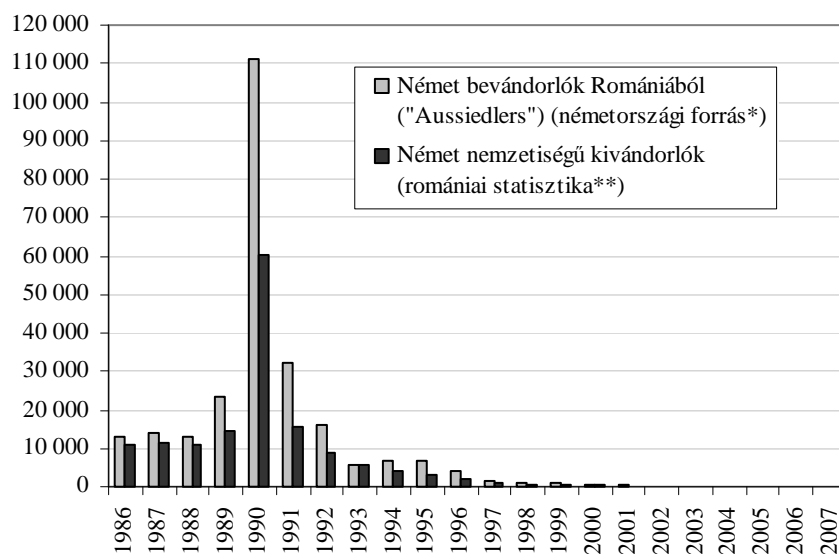
III. A Romániából Magyarországra vándorlók száma a két ország nyilvántartása szerint, 1986–2007

Number of migrants from Romania to Hungary based on the registers of these countries, 1986–2007

Míg 1986-ig azonos és kis létszámú vándorló jelent meg mindkét nyilvántartásban, 1987-ben már megmutakoztak az illegális migráció első jelei, majd 1988-tól ez felerősödött, és a Magyarországon megjelenők száma messze megelőzte a Romániát hivatalosan elhagyók számát. Az 1990-es csúcsévet követően hirtelen visszaesett a Romániából Magyarországra irányuló migráció, majd több évi viszonylag alacsony szintű ingadozás után 1999-től újra emelkedni kezdett, ez viszont a román kivándorlási statisztikában már nem mutatkozik meg. A bevándorlók körében készült magyarországi survey-vizsgálatok azt mutatják, hogy a romániai bevándorlók mintegy kilenctizede az ezredforduló körül is magyar nemzetiségű volt (Gödri – Tóth 2005). A két forrást egybevetve 1990 és 2007 között mintegy 120 ezer fővel több Romániából érkezett bevándorló jelent meg Magyarországon, mint amennyit a román statisztika kimutatott.

De hasonló eltérések figyelhetők meg a többi jelentősebb célország tekintetében is. Németországban 1990 és 2008 között 188 ezer német nemzetiségű román állampolgár (Aussiedler) telepedett le, míg a román adatokban mindössze 103 ezer

német nemzetiségű kivándorló jelenik meg erre az időszakra (1999-től ezer fő alatti, majd 2004-től már alig 100 fő alatti létszámban) (IV. ábra).

Forrás: *Bund der Vertriebenen

(<http://www.bund-der-vertriebenen.de/infopool/spaetauss1.php3>),

**Román statisztikai évkönyvek.

IV. A Romániából kivándorló német nemzetiségűek és a Németországba érkező romániai németek száma a két ország nyilvántartása szerint, 1986–2007
Outflow of ethnic Germans registered in Romania and inflow of ethnic Germans from Romania registered in Germany, 1986–2007

Olaszországban már 2006 végén (azaz Románia EU-s csatlakozása előtt) az állandó lakóhellyel rendelkező külföldiek közt 342 ezer román állampolgárságú személyt tartottak nyilván, a csatlakozást követően számuk egy év alatt közel kétszeresére nőtt (2007 végén 625 ezer fő volt), majd 2008 végére már meghaladta a 796 ezer főt.¹⁰ Ezzel szemben a román adatok szerint 1990 és 2007 között alig 32 ezer fő vándorolt ki Olaszországba.

Spanyolországban – spanyol forrás szerint – 2008 végén közel 719 ezer fő volt a hivatalosan az országban tartózkodó román állampolgárok száma, ami 19%-os (115 ezer főnyi) növekedést jelentett az egy évvel korábbi adatokhoz képest (3.

¹⁰ Adatok forrása: Italian National Statistical Institute (ISTAT) (http://demo.istat.it/index_e.html).

táblázat), és az összes külföldi 16%-át tette ki.¹¹ Ehhez képest a román statisztikák szerint 1994 és 2008 között kevesebb mint 4 ezer (!) fő vándorolt ki Spanyolországba.¹²

3. A Spanyolországban tartózkodó, illetve a spanyol állampolgárságot kapott román állampolgárok száma, 1998–2008 (december 31.)
Number of Romanian citizens residing and naturalised in Spain, 1998–2008 (December 31.)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Érvényes tartózkodási engedéllyel (vagy kártyával) rendelkező román állampolgárok	3 543	5 082	10 983	24 856	33 705	54 688	83 372	192 134	211 325	603 889	718 844
Spanyol állampolgárságot kapott román állampolgárok				53	88	112	188	143	166	220	292

Forrás: Ministry of Labour and Immigration in Spain (<http://extranjeros.mtin.es/es/InformacionEstadistica>).

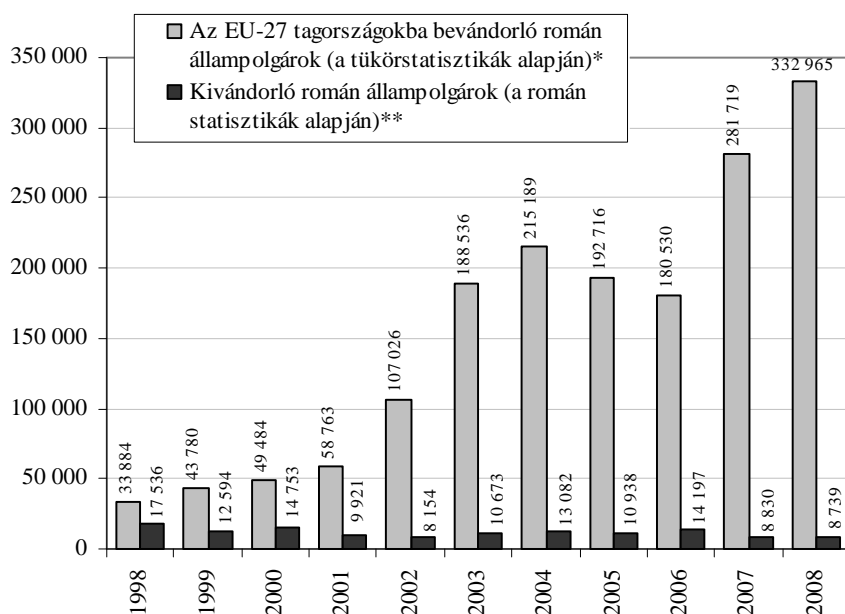
Spanyolország a 2000-es évek elejétől kezdett jelentősebb számú romániai kivándorló célországává válni, noha már az 1990-es évek elején megjelentek itt is a Romániából érkezők. 2002 után – az EU-n belüli szabad mozgást kihasználva – a korábban a földrajzilag közelebb levő Olaszországba vándorló románok közül is sokan továbbutaztak Spanyolországba, ahol magasabb bérek és a jelentős gazdasági növekedés következtében több munkalehetőség várta őket. Sokan mezőgazdasági idénymunkára érkeztek, majd idővel a férfiak többnyire az építőiparban, a nők pedig háztartási alkalmazottként találtak munkát (Soltész 2010). A 2005-ös spanyolországi regularizáció (tartózkodási engedélyek kiadása az országban illegálisan tartózkodó migránsok számára) jelentős növekedést eredményezett a hivatalosan az országban tartózkodó román állampolgárok számában. Majd Románia 2007-es EU-s csatlakozása újabb hullámot indított el: 2007-ben 198 ezer Romániából érkező bevándorlót regisztráltak Spanyolországban, ugyanakkor az állomány közel háromszorosára – mintegy 393 ezer fővel nőtt (feltehető-

¹¹ Ennél valamivel nagyobb (2008-ban 735 ezer fő) az Eurostat adatai szerint a Spanyolországban élő román állampolgárok száma.

¹² 1994 előtt a romániai hivatalos statisztikában Spanyolország nem szerepel külön a célországok közt. Amennyiben voltak ide távozó kivándorlók, feltehetően az alacsony elemszám miatt az „egyéb” kategóriába kerültek.

en még mindig a regularizáció következményeként). Spanyol állampolgárságot viszont – a sok éves kint tartózkodás ellenére – elenyésző számban kaptak a román állampolgárok valamennyi évben (3. táblázat).

Összességében az európai célországokban regisztrált román állampolgárságú bevándorlók száma messze felülmúlja – akárcsak Magyarország esetében – a román statisztikában megjelenő kivándorlók számát (azzal együtt, hogy bizonyos országok esetében egyes évekre adathiány van). Főként az ezredforduló után – az előzőekben említett vízumkényszer 2002-es megszűnését követően – érkezett nagyon sok romániai bevándorló az európai országokba, és Románia 2007-es EU-s csatlakozásával tovább erősödött ez a folyamat (V. ábra).

Forrás: *Eurostat 2010, **Román statisztikai évkönyvek.

V. A Romániából kivándorló és az európai országokba bevándorló román állampolgárok száma, 1998–2008

Number of Romanian citizens emigrating from Romania and immigrating into European countries, 1998–2008

Németország – mint a korábbi legfőbb célország – elsődlegessége a romániai kivándorlók számára az ezredfordulót követően megszűnt ugyan, de az ideérkezők száma nem csökkent, sőt, a 2007-es csatlakozást követően jelentősen nőtt is (4. táblázat). Ugyanakkor 2000-től egyre több romániai bevándorló érkezett Olaszor-

szágba és Spanyolországba, ez utóbbi 2004-től már százezres nagyságrendben fogadott évente Romániából érkezőket. Magyarország – amely főként a magyar nemzetiségű román állampolgárok számára jelentett célországot – az utóbbi években kezdett háttérbe szorulni.¹³ Egyre több romániai bevándorló érkezett viszont az ezredforduló után Ausztriába és Kanadába.¹⁴ Megfigyelhető továbbá, hogy Románia uniós tagságával azokban a célországokban is megnövekedett az innen érkező bevándorlók száma, amelyek korábban nem, vagy csak elenyésző számban fogadtak román állampolgárokat (Egyesült Királyság, Belgium, Svédország, Hollandia, Szlovákia, valamint kismértékben Dánia és Ciprus is).

4. A főbb európai célországokba és Kanadába bevándorló román állampolgárok száma, 1998–2008 (ezer fő)

Number of Romanian citizens immigrating into main European destinations and into Canada, 1998–2008 (thousands)

Célország	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Spanyolország	0,5	1,8	17,5	23,3	48,3	69,9	103,6	108,3	131,5	197,6	71,5
Olaszország	6,8	10,7	19,3	18,7	17,5	74,5	63,4	43,9	32,5	-	174,6
Németország	17,0	18,8	24,2	20,1	24,0	23,8	23,5	23,3	23,7	43,9	48,2
Magyarország	5,5	7,8	8,9	10,6	10,3	9,6	12,1	8,9	7,9	6,7	10,0
Ausztria	1,5	1,9	2,0	2,4	4,8	5,7	5,5	5,1	4,5	9,3	9,3
Egyesült Királyság	0,0	1,2	0,0	0,3	0,2	1,4	2,6	0,5	-	-	7,8
Kanada*	3,0	3,5	4,4	5,6	5,7	5,5	5,7	5,0	4,4	-	-
Belgium*	-	0,6	0,7	1,0	1,0	1,0	1,4	2,3	3,1	5,5	-
Franciaország*	0,9	0,9	1,2	1,5	1,5	1,6	1,8	1,7	1,8	-	-
Svédország	0,3	0,2	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	2,6	2,5
Hollandia	0,4	0,4	0,6	0,7	0,6	0,7	0,6	0,5	0,7	2,3	2,4
Szlovákia	-	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,4	3,0	2,3
Dánia	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,9	1,4
Ciprus	0,2	-	0,3	0,4	0,1	0,2	0,3	0,6	0,4	1,6	1,2

Forrás: Eurostat 2010, *OECD 2008.

2008-ban összesen 1,64 millió román állampolgár tartózkodott hivatalosan az EU-27 tagországokban (ez több mint ötszöröse a 2001-ben nyilvántartott létszá-

¹³ Az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálatok is azt mutatják, hogy Magyarország preferenciája a korábbi évekhez képest jelentősen visszaesett, és a munkavállalást tervezők egyre inkább Németországot, Ausztriát, Spanyolországot és Olaszországot tekintik célországnak, míg a kivándorlást tervezők számára az Egyesült Államok, Kanada és Anglia vált egyre vonzóbbá (Gödri – Kiss 2009). Ezek a tendenciák még hangsúlyosabbak a fiatalok körében.

¹⁴ Kanadában már 1998-ban megalakult a Montreali Románok Alapítványa, amelynek céljai közt szerepel az újonnan érkező román származásúak helyi társadalomba való beilleszkedésének elősegítése.

muknak), és a külföldi népesség 5,4%-át alkották (5. táblázat). A legnagyobb számbeli növekedés 2001-hez képest Olaszországban és Spanyolországban figyelhető meg, de jelentős volt Belgium, Portugália és az Egyesült Királyság esetében is. Megoszlásukat tekintve jól látható, hogy míg 2001-ben Németországban, Olaszországban és Magyarországon élt Európán belül a legtöbb romániai bevándorló, addig 2008-ra az arányok átrendeződtek: Németország és Magyarország részesedése jelentősen visszaesett (5,5%-ra, illetve 4%-ra) és a romániai bevándorlók 45%-a már Spanyolországban, további 38%-uk pedig Olaszországban élt.

*5. EU-27 országaiban tartózkodó román állampolgárok száma
2001-ben és 2008-ban (január 1.)
Number of Romanian citizens residing in EU-27 countries
in 2001 and 2008 (January 1)*

Célország	2001		2008	
	N	%	N	%
Ausztria	17 470	6,0	27 646	1,7
Belgium	2 481	0,9	15 310	0,9
Bulgária	195	0,1	185	0,0
Csehország	2 336	0,8	3 298	0,2
Dánia	1 106	0,4	2 386	0,1
Egyesült Királyság	5 324	1,8	17 619**	1,1
Finnország	489	0,2	911	0,1
Franciaország	10 510*	3,6	23 638**	1,4
Görögország	21 994	7,6	–	–
Hollandia	1 694	0,6	4 894	0,3
Lengyelország	–	–	232	0,0
Lettország	6	0,0	76	0,0
Litvánia	8	0,0	13	0,0
Luxemburg	355	0,1	887	0,1
Magyarország	43 165	14,9	65 903	4,0
Málta	27	0,0	249	0,0
Németország	90 094	31,1	90 614	5,5
Olaszország	62 262	21,5	625 278	38,1
Portugália	562	0,2	19 280	1,2
Spanyolország	26 779	9,2	734 764	44,8
Svédország	2 949	1,0	4 442	0,3
Szlovákia	–	–	3 005	0,2
Szlovénia	84	0,0	225	0,0
Összesen	289 890	100,0	1 640 855	100,0

* 1999. évi adat, ** 2005. évi adat; –: adathiány.

Adathiány miatt a táblázat nem tartalmazza Ciprus, Észtország és Írország adatait.

Forrás: Eurostat 2010.

Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy az egyes célországokban eltérő mértékben szereztek állampolgárságot a Romániából bevándorlók: a Spanyolországban élők közül 2001 és 2007 között kevesebb mint ezer fő kapta meg a spanyol állampolgárságot, Magyarországon viszont ugyanezen időszakban mintegy 32 ezer romániai bevándorlót (zömében magyar nemzetiségűt) honosítottak.¹⁵

A román állampolgárok 2008-ban három másik EU-tagországban – Spanyolországban, Olaszországban és Magyarországon – a legnagyobb migráns csoportot alkották, továbbá Szlovákiában is az első öt között voltak. Bár létszámuk Spanyolországban volt a legnagyobb, a külföldi népességen belüli arányuk itt csak 14%-ot ért el, míg Olaszországban 18,2%-ot, Magyarországon pedig 37,3%-ot.

2009. január 1-jén már 1,85 millió Európában élő román állampolgár szerepel az Eurostat statisztikájában, 43–43%-uk Spanyolországban és Olaszországban (ez utóbbiban volt legnagyobb a számbeli növekedésük az előző évhez képest), további 5,4%-uk Németországban és 3,6%-uk Magyarországon élt. Ebben az évben a román állampolgárok már a külföldiek második legnagyobb csoportját alkották az EU-ban, 6,2%-át a teljes külföldi népességnek (Vasileva 2010). Ugyanakkor az ő esetükben figyelhető meg a legnagyobb létszámbeli növekedés 2001 óta.

Kivándorlás Szlovákiából

Szlovákia népességének több jelentős változással is szembe kellett néznie az 1989 és 2009 közötti időszakban. Ezek közül legfontosabbak: az 1989-es ún. bársony-forradalom utáni demokratikus és gazdasági változások, a cseh és szlovák konföderáció évei (1989–1992), a független Szlovákia megalakulása (1993), az Európai Unió tagság (2004) és az Euro bevezetése (2009).

Az elmúlt két évtized vándorlási trendjeit a felsorolt változásokhoz kapcsolódó négy fő szakaszra oszthatjuk: (1) az 1989-et megelőző időszak, (2) a konföderáció évei, (3) a független Szlovákia megalapításától az Európai Unió tagság eléréséig tartó szakasz, és (4) Szlovákia Európai Unió tagsága (Vano 2005).

Az *első szakasz* az 1980-as évek végéhez, azaz a szocialista Csehszlovákia utolsó éveire kapcsolódik. A rendszerváltás előtt Csehszlovákia szigorú szabályokkal korlátozta a kiutazást és a kivándorlást egyaránt. Ezekben az években a kivándorlás komoly döntés volt, hiszen a kivándorlók nem reménykedhettek a visszatérésben. Távozásuk bűncselekménynek számított, amely általában otthon hagyott vagyonuk elkobzását és családtagjaik vallatását vonta maga után.

Ezen időszak migrációs statisztikái nagyrészt megbízhatatlanok, hiszen csak a regisztrált migrációról adnak számot, figyelmen kívül hagyva a migránsok azon nagyszámú csoportjait, akik az ország területét illegálisan hagyták el,

¹⁵ 1993 (amióta adatokkal rendelkezünk) és 2008 között viszont mintegy 82 ezer román állampolgár szerzett magyar állampolgárságot.

többségükben Nyugat-Európa, illetve Észak-Amerika államaiban való letelepedés céljából (Drbohlav 1994). Ezért nyilvánvalóan az emigránsok valódi száma jelentősen magasabb a hivatalos statisztikákban szereplő adatoknál. A szocialista Csehszlovákia 1948-tól 1989-ig tartó fennállása idején becslések szerint mintegy 500 000 ember hagyta el az országot az anti-demokratikus állam, valamint az alacsony életszínvonal miatt (Drbohlav 1994).

Ugyanakkor a hivatalos migrációs adatokból kiderül, hogy ebben az időszakban a Szlovák Köztársaság a belföldi – a cseh országrészekbe irányuló – vándorlás következtében is veszített népességéből. E belföldi vándorlásnak régi hagyománya volt, és meghatározó szerepet játszott benne az országrészek eltérő társadalmi és gazdasági fejlődése is (Vano 2001). A kulturális és nyelvi hasonlóság, valamint az országon belüli kapcsolathálózatok egyaránt hozzájárultak a belföldi migráció fenntartásához.

A *második migrációs szakaszt* – a rendszerváltozástól a független Szlovákia megalapításáig terjedő éveket – politikai, társadalmi és gazdasági változások tömkelege jellemezte, amelyek a Cseh és Szlovák Konföderáció felbomlásához vezettek. A két országrész közötti migráció ezekben az években is jelentős volt, és továbbra is Szlovákia számára jelentett népességfogyást (6. táblázat). 1990-től a Szlovákiából kivándorlók száma emelkedett (Divinsky 2007), ugyanakkor a „visszatérő migráció” jelensége is megmutatkozott: a korábbi emigránsok egy része hazatért és visszaigényelte tulajdonát (Vano 2005). A visszatérő migráció az országhatárokon belül is számottevő volt, mintegy reakcióként a Csehszlovákia felbomlására utaló előkészületekre sokan visszatértek szülőföldjükre. Míg 1992-ben a migrációs forgalom a két országrész között (az állandó lakóhely változása alapján) 18 563 fő volt, 1993-ra 14 508 főre csökkent, 1994-re pedig már 7220 főre apadt (INFOSTAT).

A *migráció harmadik szakaszában (1994–2004)* Szlovákia kezdett profitálni a vándorlásból, és a korábbi évekkel ellentétben a közte és Csehország között zajló vándorlási forgalom jelentősen csökkent (különösképpen az időszak végén).¹⁶ Ugyanakkor tovább folytatódott a más európai országokba irányuló kivándorlás, azonban ennek valós mértéke továbbra sem jelent meg a hivatalos szlovák statisztikákban.

¹⁶ Itt fontos megjegyezni, hogy Vano (2005) becslése az 1994 és 2000 közötti évekre nagyságrenddel több Cseh Köztársaságba vándorló szlovák állampolgárt tartalmaz (6. táblázat), mint amennyi a szlovák statisztikában szerepel, miközben mind az 1994 előtti évekre (amikor ez az elmozdulás még belső vándorlást jelentett), mind a 2000 utáni évekre azonos számok szerepelnek a két forrásban.

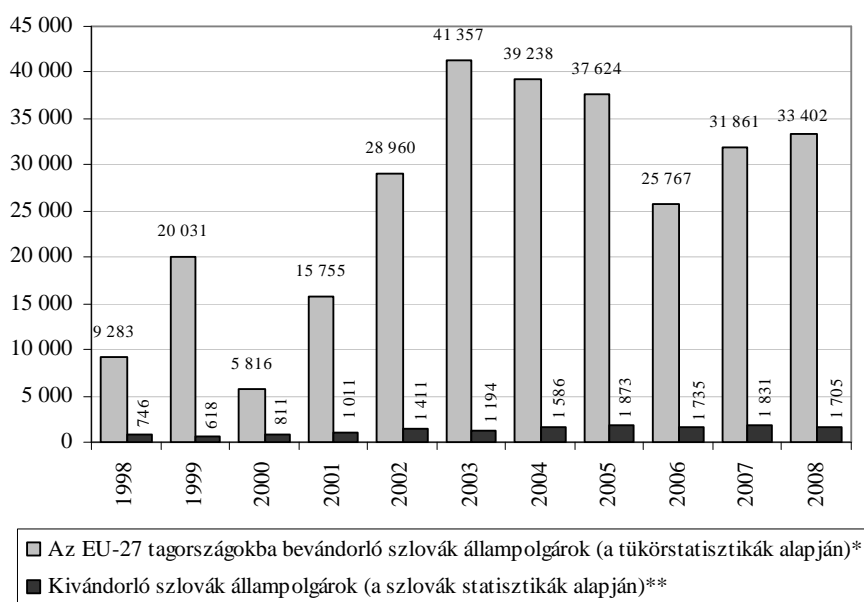
6. A Szlovákia és Csehország között zajló vándorlás becslése, 1989–2008
*Estimate of migration between the Slovak Republic and the Czech Republic,
 1989–2008*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Csehországból Szlovákiába bevándorlók száma	5926	7674	7324	6823	7232	3144	1497	993	867	777
Szlovákiából Csehországba kivándorlók száma	8671	10073	8334	11740	7276	4076	3845	3450	3088	2887
Szlovákia migrációs egyenlege	-2745	-2399	-1010	-4917	-44	-932	-2348	-2457	-2221	-2110
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Csehországból Szlovákiába bevándorlók száma	856	1268	990	749	650	987	1144	1164	1178	1405
Szlovákiából Csehországba kivándorlók száma	3235	2826	398	449	448	662	734	736	775	638
Szlovákia migrációs egyenlege	-2379	-1558	592	300	202	325	410	428	393	767

Forrás: Vano (2005).

A *negyedik migrációs szakasz*, amely Szlovákia 2004-es EU-s csatlakozásától napjainkig tart, az országhatárok könnyebb átjárhatóságával jellemezhető. Szlovákia lakossága Európai Uniói állampolgárként könnyebben jut tartózkodási-, illetve munkavállalási engedélyhez más tagállamokban (bár néhány ország, beleértve Ausztriát és Németországot is, időszakos restriktiókat vezetett be a 2004-ben csatlakozó országok állampolgáraival szemben). A schengeni térség kibővülésével a ki- és a bevándorlás folyamata is egyszerűbbé vált, ennek következtében a Szlovákiát elhagyók számát a szlovák statisztikák alapján nehéz megbecsülni. A főbb célországok bevándorlási statisztikái azonban jó alapul szolgálhatnak az időszakosan, illetve tartósan külföldön tartózkodó szlovák állampolgárok számának becsléséhez. Összehasonlítva az egyes évekre a különböző európai célországokba érkező szlovák bevándorlók összesített számát (a tükörsziszteztikák alapján) a szlovákiai hivatalos statisztikában szereplő kivándorlók számával, jól láthatók az eltérések (VI. ábra).

1998 és 2008 között közel 290 ezer szlovák állampolgár jelenik meg az EU-27 tagállamokban bevándorlóként – ebből mintegy 93 ezer Csehországban –, míg ugyanerre az időszakra a szlovák statisztika mindössze 14 500 kivándorlót tart nyilván (5600 közülük Csehországba távozott). A Szlovákiát elhagyók száma feltehetően még ennél is nagyobb, hiszen a fogadóországok némelyikében egyes évekre adathiány van. Európán kívüli országokba is távoznak szlovák állampolgárok: becslések szerint a kivándorlók egytizede az Egyesült Államokba és/vagy Kanadába vándorol, és további mintegy 3%-uk Ausztráliát és Új-Zélandot választja jövőbeli lakóhelyéül (Divinsky 2007).

Forrás: *Eurostat 2010, **Szlovák statisztikai évkönyvek.

VI. A Szlovákiából kivándorló és az európai országokba bevándorló szlovák állampolgárok száma, 1998–2008

Number of Slovak citizens emigrating from Slovakia and immigrating into European countries, 1998–2008

A regisztrált kivándorlók többsége mindössze néhány európai célország között oszlik meg. A legtöbb hivatalosan kivándorló szlovák állampolgár továbbra is Csehországba távozik. A cseh munkaerőpiacon megjelenő külföldiek közül a szlovák állampolgárok képezik a legnagyobb közösséget, az összes külföldi munkavállaló 50–60%-át. Túlnyomó többségük (90%) alkalmazottként

talál állást, azonban 10%-uk vállalkozásba kezd Csehország területén (Divinsky – Popjaková 2007). Az utóbbi időszakban megfigyelhető a magasan képzett szlovák munkaerő Csehországba áramlása, különösen az orvosi, számítástechnikai, tudományos és manageri szektorokban.

Sok szlovák állampolgár emigrál Nyugat-Európába is, ezen belül Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság tartozik a legfőbb célországok közé (7. táblázat). Kisebb számban, Magyarországra is érkeznek bevándorlók Szlovákiából, főként az ott élő magyarok köréből. Szlovákia Európai Unió csatlakozását követően további célországok is megjelentek, mint például Spanyolország, Olaszország, Hollandia és Írország, ahová ugyan még viszonylag kis, de a korábbiakhoz képest növekvő létszámban érkeztek szlovák állampolgárok.

7. A főbb európai célországokba bevándorló szlovák állampolgárok száma, 1998–2008 (ezer fő)

Inflow of Slovak citizens into the main European destination countries, 1998–2008 (thousands)

Célország	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Csehország	2,0	1,7	1,0	2,4	13,0	23,7	15,0	10,1	6,8	13,9	7,6
Németország	6,5	9,1	10,8	11,4	11,6	10,6	11,6	11,8	11,4	9,5	8,7
Ausztria	1,7	1,8	1,9	2,5	2,5	2,6	3,5	3,6	3,5	3,6	4,9
Egyesült Királyság	0,0	6,1	0,8	0,3	–	2,1	5,8	6,5	–	–	5,4
Magyarország	0,4	0,6	1,0	0,5	0,5	0,4	0,1	1,6	0,9	0,7	1,3
Spanyolország	0,0	0,0	0,4	0,4	0,4	0,5	0,9	0,9	1,4	1,5	0,8
Olaszország	0,2	0,3	0,4	–	0,4	0,8	0,7	0,8	–	–	1,3
Hollandia	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,5	0,5	0,6	0,7	1,0

Forrás: Eurostat 2010, OECD 2008.

Némely célország, mint például az Egyesült Királyság esetében növekvő hangsúlyt kap azonban – főképp a munkavállalási célú migránsok legfiatalabb csoportjaiban – a vándorlás temporális jellege, amelynek során a külföldre utazás csak rövid távú mobilitás, és a gazdasági tőke, valamint a nyelvtudás növelésére irányul (Williams – Baláž 2005).

A munkaerő külföldre áramlása Szlovákiából különösen azon régiók esetében jelentős, amelyek magas munkanélküliséggel, tehát gazdasági problémákkal küzdenek. E jelenségekre reagálva jelentek meg a 2000-et követő években a munkaerő-közvetítő cégek és személyek, melyek száma 2006-ra országosan elérte a 263-at, s a főváros után azokban a kerületekben legmagasabb a számuk (például az Eperjesi kerületben), ahol a statisztikák a legnagyobb mértékű munkaerő-kivándorlásról adnak számot (Sokola 2007).

2008-ban összesen több mint 170 ezer szlovák állampolgár tartózkodott az EU-27 tagországaiban, ami a teljes külföldi népesség alig 0,6%-át jelentette.

Bár arányukat tekintve elenyészőnek tűnik a jelenlétük, 2001-hez képest létszámuk mintegy háromszorosára növekedett (8. táblázat), és ez a növekedés tovább folytatódott 2009-ben is (bár erre az évre több ország esetében adathiány van).

8. Az EU-27 országokban tartózkodó szlovák állampolgárok száma
2001-ben és 2008-ban (január 1.)
*Number of Slovak citizens residing in EU-27 countries
in 2001 and 2008 (January 1)*

Célország	2001		2008	
	N	%	N	%
Ausztria	7 739	13,3	15 665	9,0
Belgium	412	0,7	3 001	1,7
Bulgária	86	0,1	82	0,0
Csehország	23 381	40,1	67 889	38,9
Dánia	127	0,2	507	0,3
Finnország	51	0,1	173	0,1
Németország	14 657	25,1	25 987	14,9
Görögország	332	0,6	–	–
Magyarország	2 101	3,6	4 944	2,8
Írország	–	–	12 569***	7,2
Olaszország	1 583	2,7	7 463	4,3
Lettország	10	0,0	23	0,0
Litvánia	–	–	10	0,0
Luxemburg	74	0,1	460	0,3
Málta	42	0,1	89	0,1
Hollandia	719	1,2	2 178	1,2
Lengyelország	350*	0,6	256	0,1
Portugália	22	0,0	187	0,1
Románia	27*	0,0	25	0,0
Szlovénia	59	0,1	457	0,3
Spanyolország	739	1,3	7 418	4,3
Svédország	349	0,6	781	0,4
Egyesült Királyság	5 459	9,4	24 289**	13,9
<i>Összesen</i>	<i>58 319</i>	<i>100,0</i>	<i>174 453</i>	<i>100,0</i>

* 2002. évi adat, ** 2005. évi adat, *** 2009. évi adat; –: adathiány.

Adathiány miatt a táblázat nem tartalmazza Ciprus, Észtország és Franciaország adatait.

Forrás: Eurostat 2010.

A legnagyobb számbeli növekedés a szlovák állampolgárok számában Csehországban figyelhető meg, megoszlásukat tekintve azonban arányuk nem változott. Csehország elsődlegessége mellett – bár Németország és Ausztria is megőrizte fontosságát – jelentős számú szlovák népesség mutatkozott már a csatlakozást követő évben az Egyesült Királyságban (azóta sajnos nem rendel-

kezünk frissebb adattal), majd 2009-ben Írorszában. Míg 2001-ben a külföldön élő szlovák állampolgároknak együttesen 78,5%-a Csehországban, Németországban és Ausztriában élt, 2008-ban már kevesebb mint kétharmaduk (63%-uk) tartózkodott ebben a három országban. Ez annak köszönhető, hogy néhány újabb célországban – mint Olaszország, Spanyolország, továbbá Belgium és Hollandia – a korábbi pár száz fős szlovák népesség 2008-ra már több ezer főre növekedett.

A munkaerő-migráció két új célországa: az Egyesült Királyság és Írország

A fogadó országok bevándorlási statisztikái, valamint az Eurostat adatai mellett további adatforrást jelentenek a külföldön tartózkodó és ott munkát vállaló magyar, román és szlovák állampolgárokról az egyes célországok munkaügyi statisztikái azokban az esetekben, amikor az adott országban munkavállalási engedélyre, illetve regisztrációra van szükségük. A 2004-es csatlakozást követően három régi tagország – az Egyesült Királyság, Írország és Svédország – nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát az újonnan csatlakozott országok állampolgárai előtt, majd 2007-es csatlakozását követően Románia előtt is. Ezek közül főként az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló munkaerő-migráció vált jelentőssé a vizsgált országok lakossága körében. Ebben az ottani magas jövedelmek és a nagy munkaerő-kereslet mellett a nyelvnek is meghatározó szerepe volt (hiszen az angol nyelv ismerete elterjedtebb volt, mint a svéd nyelv).

Az Egyesült Királyságban a munkavállalói regisztrációk (Workers Registration Scheme) alapján 2004. május eleje és 2010. szeptember vége között mintegy 51 ezer magyar és több mint 110 ezer szlovák állampolgárságú munkavállaló jelent meg (9. táblázat). A magyarok száma 2008-ig évről-évre emelkedett, majd ezt követően (feltehetően a gazdasági válság hatására) visszaesett. A szlovák állampolgárok száma azonban már rögtön a csatlakozást követően jóval magasabb volt, akárcsak a román állampolgároké a 2007-es csatlakozásuk után, azonban 2008-tól mindkét esetben szintén csökkenés figyelhető meg.

Az Egyesült Királyság összesített munkaügyi adatai alapján a 2004-es bővítéstől 2010. szeptember végéig közel 1,12 millió az EU-8 tagállamokból származó munkavállalót regisztráltak, és ezen belül 4,6% volt a magyar és 9,9% a szlovák állampolgárok aránya. Összességében a szlovákok alkották – a lengyelek és a litvánok után – a harmadik legnépesebb, EU-8 tagállamból érkezett munkavállalói csoportot, míg a magyaroknál kisebb számban csak az észtek és a szlovének jelentek meg. A Szlovákiából kivándorlók közül legtöbben magasabb iskolai végzettséget nem követelő állást töltenek be: 39%-uk adminisztratív és üzleti, 23,2%-uk vendéglátói, 6,5%-uk ipari, 6,3%-uk mezőgazdasági, 5,6%-uk pedig az egészségügyi és egyéb szociális szolgáltatói szektorban (például au pairként) helyezkedik el (Tamas – Münz 2006).

9. Az Egyesült Királyságban regisztrált magyar, román és szlovák állampolgárságú munkavállalók az EU-s csatlakozások után
Hungarian, Romanian and Slovak citizens registered as employees in the United Kingdom after EU-accession

Év	Kibocsátó ország		
	Magyarország	Szlovákia	Románia
2004 (V–XII.)	3 620	13 020	–
2005	6 355	22 035	–
2006	7 060	21 750	–
2007	8 875	22 450	22 775
2008	10 890	18 330	14 575
2009	8 370	8 010	15 840
2010 (I–IX.)	6 230	5 080	12 915
<i>Összesen</i>	<i>51 400</i>	<i>110 675</i>	<i>66 105</i>

Forrás: Home Office UK Border Agency, 2010.

Írországban ún. közszolgálati személyi szám (Personal Public Service Number) igénylése szükséges a külföldi munkavállalók számára is. Ez alapján már 2000-től rendelkezésre állnak adatok, amelyekből jól lehet látni, hogy Magyarország és Szlovákia számára 2004, míg Románia számára 2007 hozott jelentős növekedést a munkaerő-kiáramlásban (10. táblázat). Ugyanakkor mindhárom kibocsátó ország esetében a 2008-as válság és az azt kísérő növekvő munkanélküliség csökkentette az írországi munkavállalást.

10. Írországban regisztrált magyar, román és szlovák állampolgárságú munkavállalók 2000 és 2010 között
Hungarian, Romanian and Slovak citizens registered as employees in Ireland between 2000 and 2010

Év	Kibocsátó ország		
	Magyarország	Szlovákia	Románia
2000 (VI. 19-től)	167	111	920
2001	511	328	2 416
2002	259	252	2 667
2003	185	248	1 387
2004	1 839	5 187	591
2005	3 086	9 258	813
2006	4 330	10 687	3 336
2007	5 046	8 375	14 525
2008	4 562	4 994	6 762
2009	1 794	1 784	2 624
2010	1 584	1 288	3 002
<i>Összesen</i>	<i>23 363</i>	<i>42 512</i>	<i>39 043</i>

Forrás: Department of Social and Family Affairs (Ireland).

Ha az egyidőben csatlakozott országokat vetjük egybe, jól látszik a migráció eltérő intenzitása. A közszolgálati személyi számok alapján 2004 és 2010 között összesen több mint 534 ezer EU-8 tagállamból érkezett munkavállaló jelent meg Írországbán. A szomszédos Egyesült Királysághoz hasonlóan itt is a szlovák állampolgárok képezték a harmadik legjelentősebb csoportot (a lengyelek és a litvánok után), és az EU-8 tagállamból érkezők 7,8%-át tették ki, míg a magyarok 4,2%-át. Itt is főképp az alacsonyabb iskolai végzettséget igénylő pozíciókat töltik be (Katuščák 2006).

Bár az EU-s csatlakozást követően a magyar munkaerő kiáramlása is növekedni kezdett, a legtöbb új tagországhoz képest végig szerényebb méretű maradt, egyedül Szlovéniából és Észtországból, valamint az utóbbi években Csehországból érkezett kevesebb munkavállaló az Egyesült Királyságba és Írországba. Nem csupán Lengyelországból – mint a legnagyobb népességű és hagyományos kibocsátó országból – érkezett jóval több munkavállaló e két célországba (62–64%), hanem a kisebb tagországok is – mint Litvánia (10–14%), Szlovákia (8–10%) vagy Lettország (6–7%) – megelőzték ebben a tekintetben Magyarországot (4,2–4,6%).

*11. Az EU-8 tagországo kból az Egyesült Királyságban és Írországbán regisztrált munkavállalók száma és a kibocsátó népességeken belüli aránya
Number of registered employees from EU-8 member states in the United Kingdom and Ireland, and their proportion in the population of the source countries*

A 2004-ben csatlakozó EU-8 tagországok	Népesség 2004-ben (millió)	Írországbán regisztrált munkavállalók 2004–2010		Az Egyesült Királyságban regisztrált munkavállalók 2004–2010	
		N	A kibocsátó népesség %-ében	N	A kibocsátó népesség %-ében
Csehország	10,2	20 474	2,0	48 435	4,7
Észtország	1,3	7 061	5,4	9 850	7,6
Magyarország	10,1	22 241	2,2	51 400	5,1
Lettország	2,3	38 999	17,0	73 660	32,0
Litvánia	3,4	72 865	21,4	116 860	34,4
Lengyelország	38,6	330 718	8,6	707 357	18,3
Szlovákia	5,4	41 573	7,7	110 675	20,5
Szlovénia	2,0	468	0,2	1 155	0,6
Együtt	73,3	534 399	7,3	1 119 392	15,3

Forrás: Department of Social and Family Affairs (Ireland), Home Office UK Border Agency; saját számítás.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy nagyon eltérő lélekszámú kibocsátó népességekről van szó. Ha a kibocsátó népesség arányában vizsgáljuk az egyes országokból az Egyesült Királyságba, illetve Írországba érkező munka-

vállalókat – a 2004 és 2010 közötti időszakra összesítve – látható, hogy az EU-8-ak közül Szlovénia és Csehország kivételével valamennyi tagország megelőzi Magyarországot (11. táblázat). Tehát e két munkavállalási célország esetében is megfigyelhető, hogy bár a 2004-es csatlakozást követően megnőtt a magyar munkaerő beáramlása, összességében ez a fajta migráció a többi új tagországhoz képest szerényebb méretű maradt.

A magyar, a román és a szlovák állampolgárságú külföldi népesség száma és néhány jellemzője a főbb célországokban

A három vizsgált ország kivándorlási trendjeit és mintáit tanulmányozva egyfelől jelentős eltérést tapasztalhatunk a kivándorlás intenzitásában, másfelől mind a hagyományos célországok, mind az újabbak tekintetében megfigyelhető némi hasonlóság.

Románia a legjelentősebb kibocsátó ország, nagyságrendekkel nagyobb migráns népességgel Európán belül, mint Szlovákia vagy Magyarország (VII. ábra). Már a 90-es évek végén is 170 ezer körül volt a román állampolgárok száma az EU jelenlegi tagállamaiban, és az ezredforduló után folyamatos – 2004-től igen meredek – növekedéssel 2009-re a külföldiek második legnagyobb csoportjává váltak. Ehhez képest a másik két kibocsátó ország esetében megfigyelhető növekedés jelentéktelennek tűnik. Holott az EU-27-ben élő szlovák állampolgárok száma az ezredforduló előtti alig több mint 10 ezer főről 2009-re meghaladta a 180 ezer főt. Az EU tagállamokban élő magyar állampolgárok száma pedig az 1998-ban nyilvántartott 66 ezer főről egy évtized alatt mintegy duplájára növekedett.

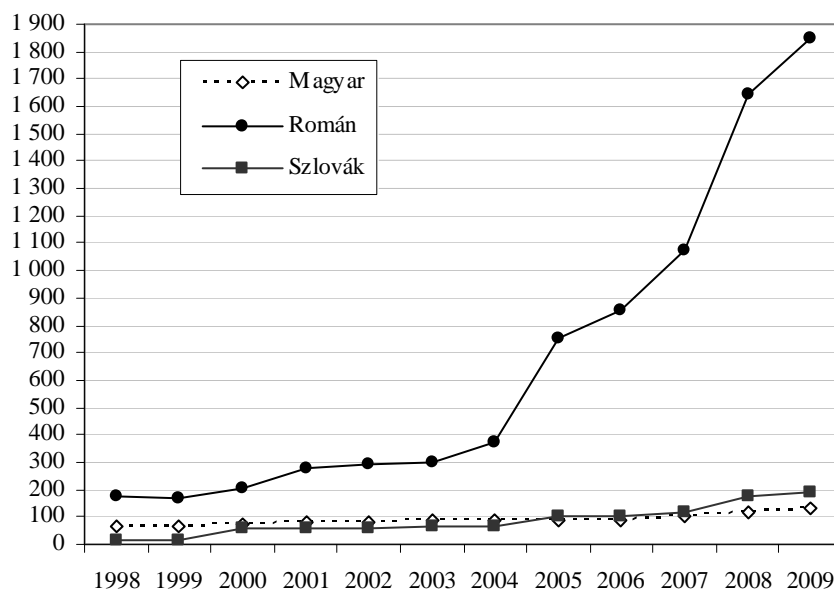
Az OECD 2008-as jelentése szerint Románia már 2006-ban (azaz EU-s csatlakozása előtt) nyolc európai ország esetében a tíz legtöbb bevándorlót küldő ország között szerepelt: Magyarországra a bevándorlók 35%-a¹⁷, Olaszországba 18%-a, Spanyolországba 14%-a, Ausztriába és Görögországba 5,5%-a, Portugáliába 5%-a, Németországba 4%-a és Belgiumba 3,5%-a érkezett Romániából abban az évben. Ezzel szemben a magyar és szlovák állampolgárok csak négy-négy fogadó országban szerepeltek az első tíz között.¹⁸

Természetesen figyelembe kell venni a kibocsátó népesség nagyságát is. Az ezredfordulót követő népszámlálások Romániában 21,6 milliós, Magyarországon 10,2 milliós, Szlovákiába pedig 5,4 milliós népességet regisztráltak. Ha ehhez

¹⁷ Magyarország viszonylatában ez némi csökkenést mutat, ugyanis 1995 és 2005 között még a bevándorlók átlagosan 43%-a érkezett Romániából.

¹⁸ A magyar állampolgárok Szlovákiában (5%-al), Ausztriában (4%-al), Németországban és Romániában (3%-al) voltak a tíz legnagyobb bevándorló csoport között, míg a szlovákok Cseh Köztársaságban (10%-al), Magyarországon (5%-al), Ausztriában (4%-al) és Németországban (2%-al).

viszonyítjuk a külföldön tartózkodók számát, akkor is az állapítható meg, hogy a legerőteljesebb elvándorlás Romániából történt (a népszámláláskori népesség 8,6%-át tette ki a külföldön élő román állampolgárok száma 2009-ben), ezt követte Szlovákia (3,5%-al) és ettől is jóval elmaradva Magyarország (1,2%-al).

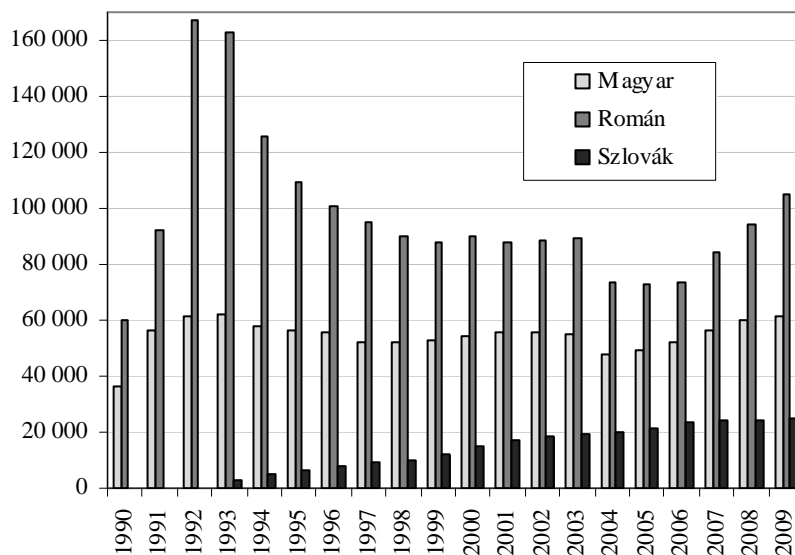
Forrás: Eurostat 2010.

VII. A magyar, a román és a szlovák állampolgárságú külföldi népesség számának alakulása az EU-27 tagállamokban, 1998–2009 (ezer fő)
Number of Hungarian, Romanian and Slovak citizens residing in the EU-27 member states, 1998–2009 (thousands)

Az elmozdulások irányát vizsgálva, láthattuk, hogy a kivándorlás korábbi szakaszában mindhárom kibocsátó ország esetében Németország volt a távozók fontos célországa. Magyarország és Románia esetében az első, Szlovákia esetében pedig (Csehország után) a második helyen volt 2001-ben az ott élő migráns népesség állományát tekintve. Azonban míg a külföldön élő magyar állampolgárok jelentős hányada 2008-ban is Németországban tartózkodott, a román állampolgárok számára ez a célország kissé háttérbe szorult,¹⁹ és az újabb célországok megjelenésével az itt élő szlovákok aránya is visszaesett.

¹⁹ Bár a külföldön élő románok harmadik legnagyobb csoportja Európán belül Németországban élt 2008-ban, ez a teljes állomány mindössze 5,5%-át jelentette.

Abszolút számokban tekintve a Németországban élő három migráns népességet (VIII. ábra), látható, hogy a 90-es évek első felében a románok száma megközelítette a 170 ezret, a magyaroké pedig 60 ezer körül volt. Míg azonban ez utóbbi, némi hullámvész után, 2009-ben is ezen a szinten maradt, a román népesség száma már a 90-es évek végére jelentősen visszaesett, majd 2000-es évek végén (Románia EU-s csatlakozását követően) figyelhető meg újra enyhe növekedés.²⁰ A Németországban élő szlovák állampolgárok száma 1993-tól folyamatos növekedéssel 2009-re már elérte a 25 ezer főt.

Forrás: Statistisches Bundesamt Deutschland.

VIII. A magyar, a román és a szlovák állampolgárságú külföldi népesség számának alakulása Németországban, 1990–2009 (dec.31.)

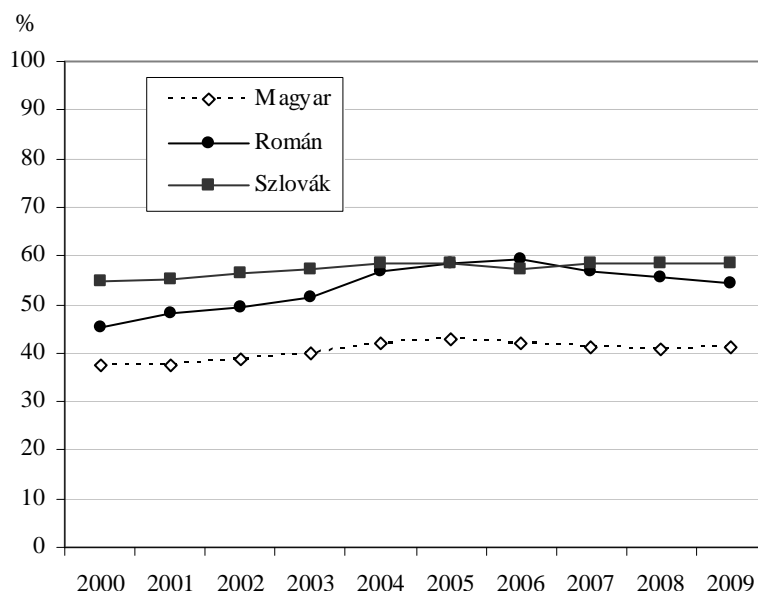
Number of Hungarian, Romanian and Slovak citizens residing in Germany, 1990–2009 (Dec.31.)

A 90-es évekbeli csökkenés a román állampolgárok állományában a német állampolgárságot szerzők magas számának köszönhető. 1991-ben például közel 30 ezer román állampolgárt – zömében német nemzetiségűt – honosítottak Németországban, 1995-ben már csak 12 ezret, majd az ezredforduló után a honosított román állampolgárok száma jelentősen csökkent: 2000 és 2007 között összesen

²⁰ A 2004-ben bekövetkezett csökkenés részben a külföldi népesség állományában végzett adattisztítás következménye.

mintegy 15 ezer volt. Mindhárom migráns népesség körében kis hányadot (3–4%-ot) képvisel a német állampolgársággal nem rendelkező, ám Németországban született második generáció.

A nemek arányát vizsgálva 2000-től napjainkig (IX. ábra), a magyarok körében határozott férfi-többség tapasztalható (mindössze 37–43% közötti női aránnyal), a románok körében az időszak elején a nők aránya még 50% alatti volt, majd 2004-től meghaladta a férfiakét, a szlovákok körében pedig végig a nők aránya volt magasabb: 55–59% között mozgott.

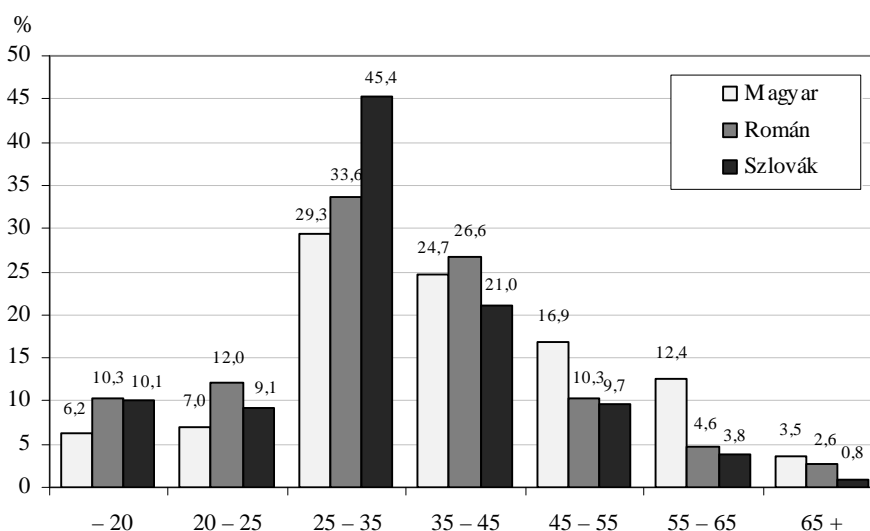
Forrás: Statistisches Bundesamt Deutschland.

IX. A nők aránya a Németországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség körében, 2000–2009 (dec.31.)
Proportion of women among the Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Germany, 2000–2009 (Dec.31.)

2009-ben a három vizsgált migráns népesség közül a legfiatalabb korösszetételű csoport a szlovák állampolgároké, átlagéletkoruk 32,6 év, míg a románoké 34,3 év, a magyaroké pedig 39,3 év. Korcsoportos bontásban jól látható, hogy a szlovákok körében kiugróan magas a 25–35 év közötti korcsoport aránya, míg a magyarok közt átlag feletti arányban vannak az idősebb 45, illetve 55 év feletti korcsoportok (X. ábra). A fogadó népességhez viszonyítva azonban összességében

mindhárom migráns csoport meglehetősen fiatal: a szlovákok kétharmada, de a magyaroknak is több mint a fele (54%-a) 25 és 45 év közötti.

A családi állapot szerinti összetételüket tekintve a Németországban élő magyarok és románok 42–43%-a egyedülálló, 47–48%-a pedig házas volt 2009-ben. A szlovákok körében – fiatalabb korösszetételüknek köszönhetően – a házasok aránya mindössze 42% volt, és 50% az egyedülállóké. Ugyanakkor a magyarok körében kissé magasabb volt az elváltak aránya (10%), mint a másik két csoport esetében (7%).

Forrás: Statistisches Bundesamt Deutschland.

X. A Németországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség korcsoportok szerint, 2009 (dec.31.)

Age-distribution of Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Germany, 2009 (Dec.31.)

A három kibocsátó országból Németországba irányuló migráció időben eltérő kezdeteit jól tükrözi a németországi migráns népességek tartózkodási idő szerinti megoszlása (12. táblázat). Míg a 2009 végén Németországban élő magyarok 43%-a több mint 10 éve (egyötöde több mint 20 éve) érkezett, a románok és szlovákok 26–28%-a élt már 10 év óta (és mindössze 3–4%-a 20 év óta) az országban. A románok 46%-a az utóbbi négy évben érkezett, nyilván a korábban érkezettek – főleg az 1990 előtt, illetve a 90-es évek elején érkezett német nemzetiségűek (Aussiedlers) – nagy része már megszerezte a német állampolgárságot.

12. A Németországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség megoszlása a tartózkodási idő szerint, 2009 (dec.31.)

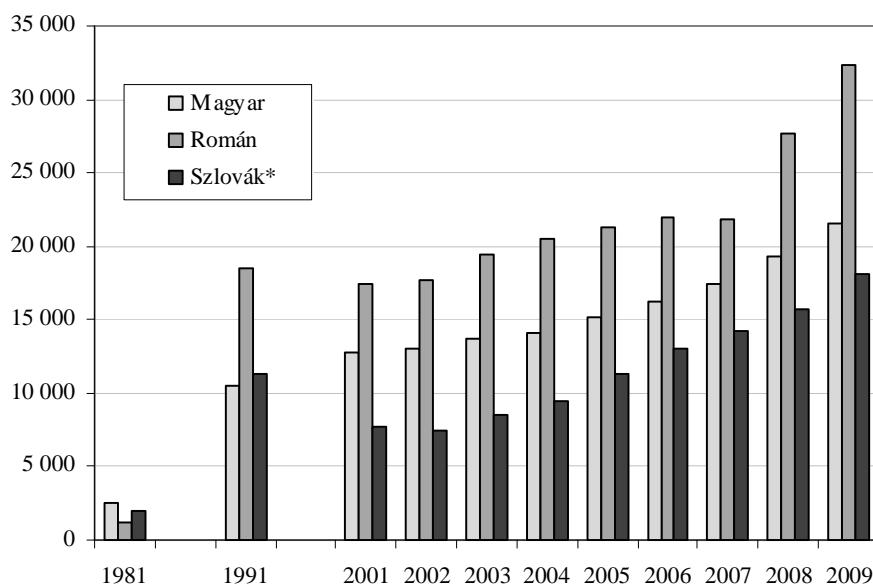
Distribution of Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Germany by the length of residence, 2009 (Dec.31.)

Állampolgárság	Tartózkodási idő (év)					Összesen	Átlagos tartózkodási idő (év)
	–4	4–10	10–15	15–20	20–		
Magyar	35,2	21,7	10,9	12,2	20,0	100,0	11,4
Román	46,2	26,3	10,2	13,9	3,3	100,0	7,1
Szlovák	34,8	39,0	16,1	5,9	4,2	100,0	7,4

Forrás: Statistisches Bundesamt Deutschland.

Németország mellett a másik hagyományos célország – a kivándorlók ide érkező arányát tekintve főként a magyar és a szlovák állampolgárok számára – *Ausztria*, ahol azonban a három közül a román állampolgárságú migráns népesség a legnagyobb létszámú. Míg az 1981-es ausztriai népszámláláskor még mindhárom csoport kis létszámú volt, 1991-ben – a rendszerváltásokat követően – már jól látható a migráció kibontakozása: több mint 10 ezer fő volt az Ausztriában élő magyar és csehszlovák, és közel 20 ezer a román állampolgárságú népesség (XI. ábra). A románok száma 2001-re kissé visszaesett, amihez az is hozzájárult, hogy 1991 és 2000 között 10,8 ezren szereztek meg közülük az osztrák állampolgárságot. Ezt követően azonban létszámuk folyamatosan növekedése figyelhető meg, ami különösen 2007 után volt jelentős (2007-ről 2009-re mintegy 50%-nyi). A magyar és a szlovák állampolgárok száma 2001-től szintén fokozatosan növekedett, 2005 után valamelyest erőteljesebben.²¹

²¹ Fontos megjegyezni, hogy a bevándorlók mellett 1989 és 2009 között 501 fő magyar állampolgárságú menekültet is regisztráltak Ausztriában (közülük 364 főt 1989-ben), és 31,8 ezer fő román állampolgárságú menekültet (95%-uk 1989 és 1992 között érkezett).

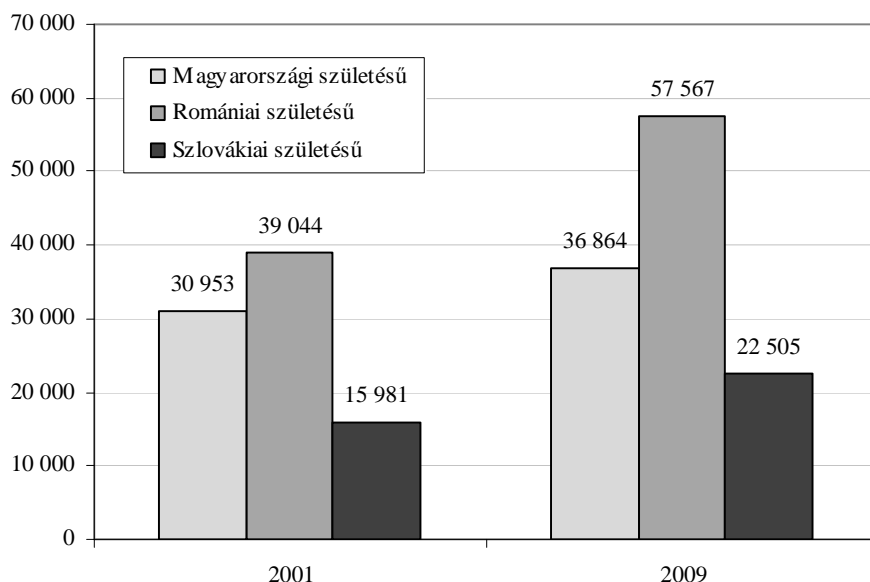

Forrás: Osztrák Népszépszatiztikai Évkönyv (az 1981, 1991 és 2001 évekre népszámlálási adat); Eurostat 2010.

*Az 1981-es és 1991-es évekre az adatok a volt Csehszlovákia állampolgáira vonatkoznak.

XI. A magyar, a román és a szlovák állampolgárságú külföldi népesség számának alakulása Ausztriában, 1981, 1991, 2001–2009 (január 1.)
Number of Hungarian, Romanian and Slovak citizens residing in Austria, 1981, 1991, 2001–2009 (January 1.)

A külföldi állampolgárságú népességnél nagyobb a külföldi születésű népesség, amely 2001 óta szintén folyamatosan növekedett Ausztriában. A három vizsgált csoportot tekintve, 2009-ig a legnagyobb növekedés (48%-os, azaz 18,5 ezer fős) a romániai születésűeknél figyelhető meg (XII. ábra). Ekkor létszámuk közel 58 ezer fő volt, ami a teljes külföldi születésű népesség 4,5%-át jelentette. Ezzel szemben a magyarországi születésűeké 2,9%-os, a szlovákiai születésűeké pedig mindössze 1,8%-os arányt képviselt.

Forrás: Osztrák Népszámlálási Évkönyv 2009.

XII. A magyarországi, a romániai és a szlovákiai születésű népesség száma Ausztriában, 2001-ben és 2009-ben (január 1.)

Number of foreign-born population in Austria born in Hungary, Romania and Slovakia, 2001 and 2009 (January 1)

Ugyanakkor az osztrák Statisztikai Hivatal adatai szerint 1990 és 2009 között 5 ezer magyar állampolgár, 22,4 ezer román állampolgár és 4,1 ezer szlovák (illetve 1998-ig szlovák és cseh együtt) állampolgár kapta meg az osztrák állampolgárságot. Ezt egybevetve a külföldi népesség állampolgárság, illetve születési hely szerinti állományával, arra következtethetünk, hogy 2009-ben több mint tízezer olyan Magyarországon született személy élt Ausztriában, aki még 1990 előtt kapta meg az állampolgárságot. Ezzel szemben kevesebb mint 3 ezer romániai születésűről vélhető ugyanez, ami a Magyarországról Ausztriába irányuló migráció sokkal korábbi (feltehetően még az '56-os emigrációhoz visszanyúló) gyökereire utal.

Az osztrák állampolgárság megszerzése az ezredforduló után – a növekvő bevándorlás ellenére – mindhárom vizsgált migráns csoport esetében csökkent. Az 1990 és 2009 között állampolgárságot kapott magyarok kevesebb mint 30%-a, a szlovákok 35%-a és a románok mintegy fele kapott 2000 után állampolgárságot. Ez utóbbiak száma is csak a 2000-es évek elején volt magas (évi 2–3 ezer fő), azt

követően csökkent és 2007-től évi 500 fő alatt maradt. (A magyarok és szlovákok körében ekkor már az évi száz főt sem érte el.)

Az új célországok közt, ahová napjainkban mindhárom kibocsátó országból érkeznek bevándorlók – és amelyek Szlovákia és Magyarország számára az EU-s csatlakozásukat követően váltak célterületté, Románia számára viszont már a 90-es években – elsősorban Spanyolországot és Olaszországot kell megemlítenünk.

Spanyolországban a 90-es évek végén még mindössze pár ezer fős román, és pár száz fős magyar, illetve szlovák állampolgárságú népesség élt. A románok bevándorlása 2000 után kezdett nagyobb méreteket ölteni, és a növekvő tendencia 2007-ben csúcsonyosodott ki, amikor közel 200 ezer romániai bevándorló érkezett Spanyolországba (mint azt a korábbiakban bemutattuk, lásd: 4. táblázat). Ezzel szemben a magyar és a szlovák állampolgárok Spanyolországba irányuló migrációja a két ország 2004-es csatlakozása után kezdett növekedni, de csak 2006-tól lépett évi ezer fő fölé. E lassú növekedéssel is 2009 végére már közel 8 ezer fős szlovák és 9 ezer fős magyar népesség tartózkodott Spanyolországban (13. táblázat). A román állampolgárok száma ekkorra ennél nagyságrendekkel nagyobb volt: a spanyol Foglalkoztatási és Bevándorlási Minisztérium adatai szerint már a 750 ezer főt is meghaladta. A kibocsátó közösségekben végzett vizsgálatok kimutatták, hogy a folyamat dinamikája a kapcsolathálózatok révén bontakozott ki: bizonyos romániai kibocsátó régiókból Spanyolországon belül azonos célterületekre irányult a migráció, és ez ún. „lány-közösségeket” hozott létre (Sandu et al. 2004).²²

13. Érvényes tartózkodási kártyával vagy engedéllyel rendelkező magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség száma Spanyolországban, 1998–2009 (dec. 31.)

Number of Hungarian, Romanian and Slovak citizens in Spain with valid residence card or permit 1998–2009 (Dec. 31.)

Állampolgárság	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Magyar	360	424	548	651	840	940	1 255	1 934	2 950	5 318	7 975	8 979
Román	3 543	5 082	10 983	24 856	33 705	54 688	83 372	192 134	211 325	603 889	718 844	751 688
Szlovák	258	361	549	873	1 099	1 419	1 988	2 947	4 062	6 192	7 663	7 810

Forrás: Ministerio de Trabajo e Inmigración 2010.

Egyes becslések azonban a hivatalosan nyilvántartott migránsok számánál háromszor többre becsülték a Spanyolországban tartózkodó illegális

²² A kapcsolathálózatok szerepe főként a 2002 előtti illegális migráció fenntartásában volt igazán jelentős, ezt követően – a határátlépés liberalizálásával megnövekedett migrációs nyomás következtében – a meglévő hálózatok kezdtek bezárulni, és egyre inkább csak a családtagok számára elérhetővé válni (Bleahu 2004).

migránsokat (Elrick 2008). A helyi népesség-nyilvántartás – az 1996-tól létrehozott és a spanyol Statisztikai Intézet (INE) által koordinált ún. *Padrón municipal* – adatai is arra utalnak, hogy jelentős számú külföldi népesség él tartózkodási engedély nélkül is (azaz szabálytalanul) az országban.²³ Ha egybevetjük a népesség-nyilvántartásban szereplő román állampolgárok számát (14. táblázat) a tartózkodási engedéllyel rendelkezők előbbiekben bemutatott számával, jól láthatóak – amellet, hogy mindkettő növekvő tendenciát mutat – a különbségek.

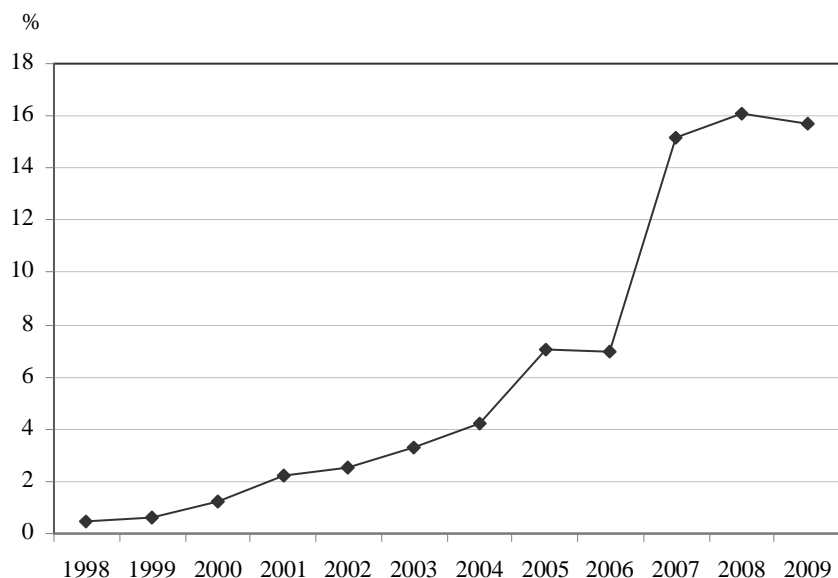
14. A spanyol népesség-nyilvántartásban regisztrált román állampolgárok száma, 2001–2006 (jan. 1.)
Romanian citizens registered in Spanish population-registers, 2001–2006 (Jan. 1.)

Állampolgárság	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Román	31 641	67 279	137 347	207 960	317 366	407 159

Forrás: INE 2007 (Arango – Finotelli 2009).

Bár az erőteljes gazdasági növekedés folytán jelentkező munkaerőhiány következtében a tartózkodási engedéllyel rendelkező teljes külföldi népesség száma is évről évre jelentősen növekedett Spanyolországban, ezen belül a román állampolgárok aránya a 2000 előtti 1% alatti értékről 2008 végére elérte a 16%-ot (XIII. ábra), és ezzel a külföldiek legnagyobb csoportját alkotta az országban. A külföldi születésűek körében ugyanakkor 12% volt a Romániában születettek aránya.

²³ E nyilvántartásba történő bekerülés (amelyhez a személyazonosságot igazoló bármilyen érvényes irat elégséges) különösen vonzó az egyéb engedéllyel nem rendelkező, szabálytalan (irregular) migránsok számára, ugyanis különböző előnyökkel jár, mint pl. az egészségügyi rendszerhez való hozzáférés, vagy a gyerekeik iskoláztatásának lehetősége (Arango – Finotelli 2009).

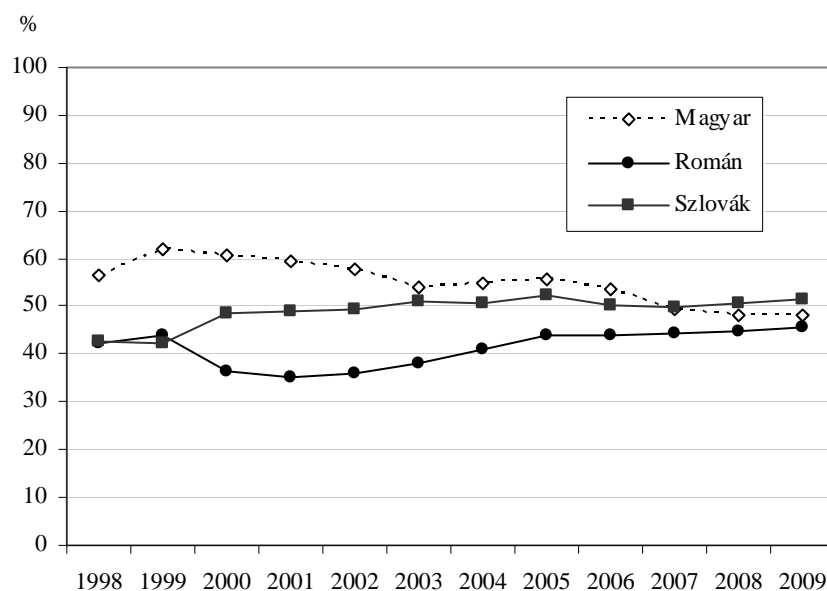

Forrás: Ministerio de Trabajo e Inmigración 2010.

XIII. A román állampolgárságú külföldi népesség aránya a teljes külföldi népességben belül Spanyolországban, 1998–2009
Proportion of Romanian citizens in the total foreign population in Spain, 1998–2009

A nemek szerinti megoszlást tekintve elmondható, hogy a Romániából Spanyolországba irányuló migrációban nagyobb arányban vettek részt a férfiak, a nők aránya a tartózkodási engedéllyel rendelkezők körében végig 35–45% között mozgott (XIV. ábra). Magyarországról viszont kezdetben inkább nők érkeztek, arányuk az ezredforduló körül is 59–62% volt az állományon belül, majd fokozatosan csökkent, és 2008–2009-ben már csak 48%-ot ért el. A szlovák állampolgárságú külföldiek körében a kezdeti férfi-többség után 2000-től viszonylag kiegyenlített volt a nemek aránya.

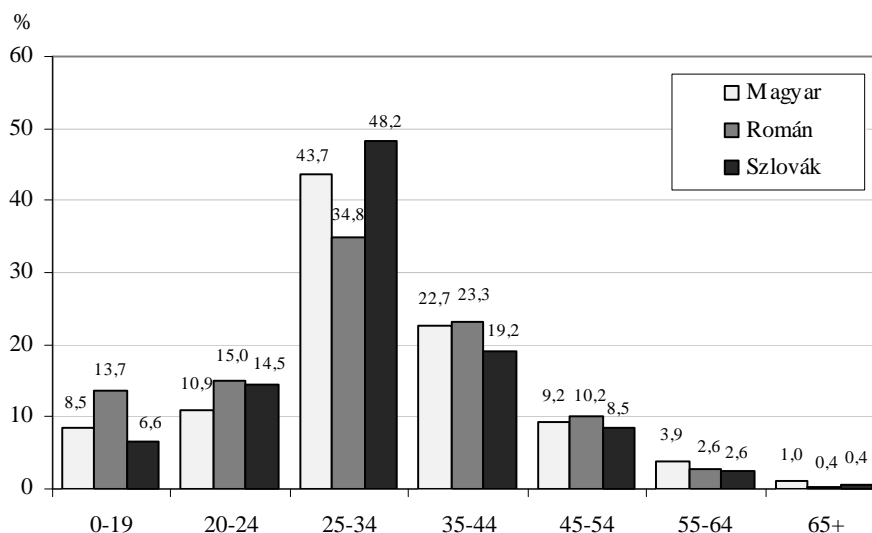
A 2009-es állomány korcsoportos megoszlása tipikus migráns népességet tükröz: kiemelkedően magas a 25–34 évesek aránya, főként a szlovák és a magyar állampolgárok körében (48%, illetve 44%), ugyanakkor 5% alatt van az 55 év felettieké (XV. ábra). Összességében 32–33 év körüli az átlag életkor mindhárom vizsgált csoport esetében.

Forrás: Ministerio de Trabajo e Inmigración 2010.

XIV. A nők aránya a Spanyolországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség körében, 1998–2009 (dec.31.)
Proportion of women among the Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Spain, 1998–2009 (Dec.31.)

A román állampolgárok körében viszonylag magas a gyermekek aránya is: a teljes román migráns népesség 14%-a 20 év alatti, illetve egytizede (azaz mintegy 75 ezer fő) 16 év alatti. Ez arra utal, hogy teljes családok is kivándoroltak Romániából Spanyolországba. Ugyanakkor a gyermekek egy része már Spanyolországban született, ugyanis 2009-ben a román állampolgárságú teljes migráns népesség 2,3%-a (azaz több mint 17 ezer fő) volt spanyolországi születésű (15. táblázat). Ennek ellenére a spanyol állampolgárságot kevesen kapják meg: a 2008-ban honosított 292 fő (!) közül 63% házasságkötés révén, 22% pedig az ottani születése alapján nyert honosítást. Ez azonban a spanyolországi születésűeknek csupán egy elenyésző töredéke.

Forrás: Ministerio de Trabajo e Inmigración 2010.

XV. A Spanyolországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség korcsoportok szerint, 2009 (dec.31.)

Age distribution of Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Spain, 2009 (Dec.31.)

15. A Spanyolországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség megoszlása a születési hely szerint, 2009 (dec. 31.)

Distribution of the Hungarian, Romanian and Slovak citizens living in Spain according to place of birth, 2009 (Dec. 31.)

Állampolgárság	Születési hely				Összesen
	Spanyolország	az állampolgárság szerinti ország	más európai ország	más földrész	
Magyar	1,0	92,8	2,8	3,4	100,0
Román	2,3	97,4	0,1	0,2	100,0
Szlovák	1,3	96,3	1,4	1,1	100,0

Forrás: Ministerio de Trabajo e Inmigración 2010.

A másik dinamikus növekvő román állampolgárságú migráns népesség *Olaszországban* él. Az első bevándorlók 1992-ben érkeztek, azonban számuk csak az évtized végére vált statisztikai szempontból is láthatóvá. A 2002–2003-as regularizációt követően már a legjelentősebb bevándorló csoportot alkották a ro-

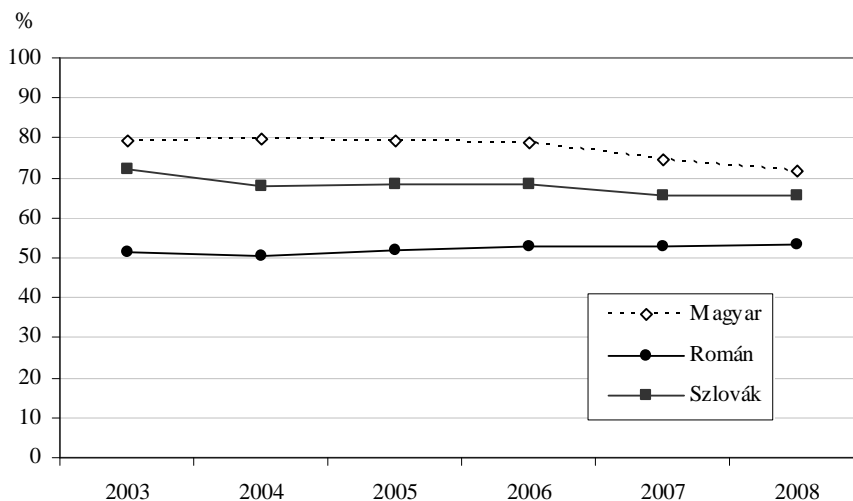
mánok, majd számuk 2003 és 2008 között megnégyszereződött. Ez idő alatt Magyarországról és Szlovákiából is folyamatos – bár jóval szerényebb méretű – bevándorlás zajlott, így 2008 végén több mint 6 ezer magyar és 8 ezer szlovák állampolgár tartózkodott Olaszországban (16. táblázat).

16. A magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség száma Olaszországban, 2003–2008 (dec. 31.)
Number of Hungarian, Romanian and Slovak citizens residing in Italy, 2003–2008 (Dec. 31.)

Állampolgárság	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Magyar	3 446	3 734	4 051	4 389	5 467	6 171
Román	177 812	248 849	297 570	342 200	625 278	796 477
Szlovák	3 092	3 895	4 345	5 416	7 463	8 091

Forrás: Italian National Statistical Institute (ISTAT).

Míg a román állampolgárok közt a nemek aránya viszonylag kiegyenlített, a szlovák és különösen a magyar állampolgárok körében hangsúlyos (bár az utóbbi években enyhén csökkenő) női többlet figyelhető meg (XVI. ábra).

Forrás: Italian National Statistical Institute (ISTAT).

XVI. A nők aránya az Olaszországban élő magyar, román és szlovák állampolgárságú külföldi népesség körében, 2003–2008 (dec.31.)
Proportion of women among the Hungarian, Romanian and Slovak foreign population in Italy, 2003–2008 (Dec.31.)

A bemutatott fogadó országok a nagyszámú migráns népesség ellenére viszonylag kevés bevándorlónak adnak állampolgárságot. A magyar és a szlovák állampolgárságú bevándorlók az egyes fogadó országok teljes migráns népességén belüli alacsony arányuk következtében többnyire meg sem jelennek külön a honosítottak származási ország szerinti bontásában. A román állampolgárok viszont – jelentős létszámuknak köszönhetően – több fogadó ország esetében is ott vannak az új állampolgárok öt legnagyobb csoportjában, így összehasonlítható, hogy hol a legnagyobb arányú a honosításuk.

17. A főbb befogadó országokban állampolgárságot kapott román állampolgárok száma és aránya az adott országban élő teljes román állampolgárságú népességen belül, 2008

Number of Romanian citizens naturalised in the most important host countries, and their proportion within the Romanian immigrant population in the given country, 2008

Befogadó ország	Új állampolgárságot kapott korábbi román állampolgárok		Román állampolgárok száma az országban (2008. 01. 01.)	Új állampolgárok 1000 román állampolgárra az országban
	N	%		
Magyarország	5 535	39,9	65 903	84,0
Olaszország	2 857	20,6	625 278	4,6
Németország	2 140	15,4	90 614	23,6
Franciaország	792	5,7	23 638*	33,5
Ausztria	382	2,8	27 646	13,8
Spanyolország	292	2,1	734 764	0,4
Csehország	82	0,6	3 298	24,9
Szlovákia	19	0,1	3 005	6,3
Egyéb	1 781	12,8	66 709	26,7
<i>Összesen (az EU27-en belül)</i>	<i>13 880</i>	<i>100,0</i>	<i>1 640 855</i>	<i>8,5</i>

* 2005. évi adat.

Forrás: Eurostat 2010; saját számítás.

2008-ban az EU-27 tagállamaiban 8,5 honosítás jutott ezer román állampolgárságú külföldre, ami jóval elmarad a teljes külföldi népességre számított átlagtól (23 honosítás ezer külföldre). A legnagyobb arányban Magyarországon szereztek meg az állampolgárságot a bevándorolt román állampolgárok (17. táblázat), ami nyilván annak köszönhető, hogy az itt letelepedettek zöme magyar nemzetiségű, és ez megkönnyíti számukra az állampolgárság-szerzés feltételeinek teljesítését. Ezt követi Franciaország, a Cseh Köztársaság és Németország (ez utóbbira a jóval korábban elkezdődött bevándorlás, valamint a bevándorlók német gyökerei adhat-

nak magyarázatot²⁴). Azokban az országokban viszont, ahol a legnagyobb létszámú román származású migráns közösségek élnek – mint Spanyolország és Olaszország –, az állampolgárság megszerzése körükben nagyon alacsony szinten van.

Összegzés

Három poszt-szocialista ország – Magyarország, Románia és Szlovákia – kivándorlási folyamatait tekintettük át a 90-es évek elejétől napjainkig. Mindhárom ország esetében a kivándorlás a rendszerváltozásokat követően bontakozott ki, azonban intenzitását és célországait tekintve jelentős különbségek mutatkoznak. Romániából az 1989-es fordulatot követő nagy kivándorlási hullám lecsengése után a 2000-es évek elején kezdett újra egyre nagyobb méreteket ölteni a kivándorlás, és 2009-re már közel kétfélmillió román állampolgárságú népesség élt hivatalosan az EU-27 országaiban. Ezzel a növekedési ütemmel Románia az európai országok közt az első helyen állt a 2001 és 2009 közötti időszakot tekintve. Magyarországról és Szlovákiából ennél sokkal kisebb méretű volt az elvándorlás, azonban a külföldön élő magyar és szlovák állampolgárok száma így is jelentősen megnőtt napjainkra (2009-re mintegy 130 ezer magyar és 190 ezer szlovák állampolgárt tartottak nyilván a többi EU tagországban).

A kivándorlás a kibocsátó népességek létszámához viszonyítva is Romániában volt a legerőteljesebb és Magyarországon a legvisszafogottabb. Ennek okai számos – gazdasági, kulturális, társadalmi és történelmi – tényező összefonódásában gyökereznek (amelyek részletes áttekintésére nem került sor, mivel szétfeszítette volna e tanulmány kereteit). Magyarországon a régió legtöbb országához képest alacsony szintű kivándorlást egyes szakértők elsősorban a különböző szociális juttatások viszonylag magas szintjével magyarázzák. Ugyanakkor a nyelvi korlátokat is figyelembe kell venni, hiszen a magyar nyelv sajátos nyelvi szigetet jelent Európán belül is, és a magyar népesség idegennyelv tudása elmarad a többi EU-tagország népességéhez képest.²⁵ Romániában a vizsgált időszak nagyfokú elvándorlása mögött elsősorban a gazdasági tényezők szerepét emelik az erre vonatkozó vizsgálatok, rámutatva ugyanakkor arra, hogy az utóbbi évtizedben a kapcsolatháló működése is hozzájárult a folyamat továbbgyűrűzéséhez. Mindezek mellett a nyelvi akadályok is jóval kevésbé jelentettek visszatartó erőt: az olasz és a spanyol nyelvnek a románval való hasonlósága nagymértékben meghatározta az elmúlt évtizedben a romániai emigráció irányát. Szlovákiában szintén elsősorban gazdasági tényezők álltak a kivándorlás,

²⁴ Ugyanakkor a 2009-ben Németországban tartózkodó román állampolgárok közel 30%-a már több mint 10 éve élt az országban anélkül, hogy német állampolgárrá vált volna.

²⁵ Az Eurobarometer 2005-ös jelentése szerint az EU-n belül Magyarországon volt a legalacsonyabb azok aránya, akik saját bevallásuk szerint anyanyelvükön kívül legalább még egy nyelvet ismertek.

illetve a munkaerő-migráció növekedése mögött. Ugyanakkor erre vonatkozó vizsgálatok (az Egyesült Királyságba irányuló migráció kapcsán) megállapították, hogy miközben a kibocsátó ország GDP-je, illetve munkanélküliségi rátája összefüggést mutat a munkaerő-migráció mértékével, még ennél is meghatározóbb a várható élettartamot, az oktatásban való részvételt és a reáljövedelmet egyaránt figyelembe vevő ún. fejlettségi index, valamint az általános elégedettség szerepe (Blanchflower et al. 2007).

Fontos azt is szem előtt tartani, hogy az egyes kibocsátó országokból a különböző célországokba irányuló, és különböző időben zajló migrációs hullámok mögött más-más mozgatóerők húzódnak. Némely esetben, mint láthattuk, a kibocsátó ország etnikai kisebbségeinek törekvései, illetve az egyes kibocsátó- és célországokat összekapcsoló történelmi kötelékek is meghatározóak.

A kivándorlók célországait vizsgálva a különbségek mellett megfigyelhető némi hasonlóság is mind a hagyományos, mind az új célszágok tekintetében. A kivándorlás korai szakaszában például Németország fontos célország volt nemcsak a magyarok és a szlovákok számára, hanem a – főként német nemzeti-ségű – román állampolgárok számára is. Az ezredforduló után azonban a román állampolgárok elsődleges célországává Olaszország és Spanyolország vált. Magyarországon és Szlovákiában viszont a hagyományos migrációs minták éltek tovább: az előbbi esetében Németország és Ausztria, az utóbbi esetében Németország és Csehország maradtak a fő célországok. Ugyanakkor mind Spanyolországban, mind Olaszországban – főként a 2004-es EU-s csatlakozás után – egyre nagyobb számban kezdtek megjelenni magyar és szlovák állampolgárok is (bár számuk messze elmaradt a románokétól).

IRODALOM

- Arango, J. – Finotelli, C. (2009): Past and future challenges of a Southern European migration regime: the Spanish case. IDEA Working Papers.
- Australian Government (2009): Settler Arrivals 1998–99 to 2008–09, Department of Immigration and Citizenship.
- Bedzir, V. (2001): Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe. In Wallace, C. – Stola, D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave: 277–292.
- Blanchflower, D. G. – Saleheen, J. – Shadforth, C. (2007): The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy.
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2007/speech297.pdf>
- Bleahu, A. (2004): *Romanian Migration to Spain: Motivation, Networks and Strategies*. Institute for Quality of Life, Romanian Academy, Bucharest, 2004.
- Divinsky, B. (2007): *Labor market – migration nexus in Slovakia: time to act in a comprehensive way*. International Organisation for Migration.

- Divinsky, B. – Popjakova, D. (2007): Kolko Slovákov pracuje v zahraničí – Jeden expertny odhad. (Mennyi szlovák dolgozik külföldön – Egy szakértői becslés.) *Forum Statisticum Slovacum*, 2007/3.
<http://www.ssds.sk/casopis/archiv/2007/fss0307.pdf>
- Drbohlav, D. (1994): International Migration in the Czech Republic and Slovakia and the Outlook for East Central Europe, *Czech Sociological Review*, 2/1. 89–106.
- Eke E. – Girasek E. – Szócska M. (2009): A migráció a magyar orvosok körében. *Statisztikai Szemle*, 87/7–8. 795–827.
- Elrick, T. (2008): Networks and their influence on migration policy. Conclusions from the Romanian-Spanish migration space. *focusMigration Policy Brief* No. 11. Hamburgisches WeltWirtschafts Institut, Hamburg.
- Eurostat 2010: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data>
- Gödri I. – Tóth P. P. (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón.* KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, KSH NKI, Budapest.
- Gödri I. – Kiss T. (2009): Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In Spéder Zs. (szerk.): *Párhuzamok – Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.* KSH NKI Kutatási Jelentések 86. 2009/2, KSH NKI, Budapest.. 183–215.
- Hárs Á. (2001): Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In Lukács É. – Király M. (szerk.): *Migráció és Európai Unió.* Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Hárs Á. (2010): A kivándorlás dimenziói Magyarországon. Előadás a *Transznacionálisizmus és integráció* c. konferencián, 2010. május 17.
- Home Office (2009): Accession Monitoring Report, May 2004–March 2009. Home Office, London.
- Horváth, I. – Anghel, R. G. (2009): Migration and Its Consequences for Romania. *Südosteuropa* 57/4. 386–403.
- Juhász J. (1999): A Magyarországot érintő migráció. In *A munkaerő migrációja és az Európai Unió.* Európai Tükör Műhelytanulmányok, 61. sz., Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja, Budapest: 11–20.
- Katuščák, B. (2006): Nadnárodná migrácia za prácou zo Slovenska do EÚ (vývoj, stav, trendy). (Munkamigráció Szlovákiából az EU-ba: kialakulás, állapot, trendek.) *Ustredie práce, sociálnych vecí a rodiny, Bratislava.*
- Kiss Tamás – Csata Zsombor (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség. Kolozsvár. 91–126.
- Melegh A. (2002): Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In Illés S. (szerk.): *Migráció és statisztika.* KSH NKI Kutatási Jelentések 71. 2002/1, KSH NKI Budapest. 53–68.
- Ministry of Labour and Immigration in Spain:
<http://extranjeros.mtin.es/es/InformacionEstadistica>
- OECD (2008): International Migration Outlook: SOPEMI – 2008 Edition, OECD.
- Okólski, M. (1997): *New Migration Trends in Central and Eastern Europe in the 1990s.* ISS Working Papers, Warsaw.

- Okólski, M. (2001): Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants. In Wallace, C. – Stola, D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 105–128.
- Pakot L. (2008): A 2000. évi amerikai népszámlálás jellegzetességei és kihatása az amerikai magyarok számbavételére. In Papp Z. A. (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Magyar Külügyi Intézet, Budapest: 352–396.
- Potot, S. (2004): The Rumanian Circulatory Migration: Networks as Informal Transnational Organizations. Paper for the EAPS Conference: *International migration in Europe: new trends, new methods of analysis*, Rome, November 25–27, 2004.
- Sandu, D. (2000): Migrația circulatorie ca strategie de viață. (Cirkuláris migráció mint életstratégia.) *Sociologie Românească* 2000/2. 5–29.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. (A románok transznacionális migrációja egy közösségi népszámlálás szemszögéből.) *Sociologie Românească* 2000/3–4. 5–52.
- Sandu, D. (2001): Migrația circulatorie în străinătate. (Cirkuláris migráció külföldre.) In *Barometrul de Opinie Publică*, Fundația pentru o Societate Deschisă, Noiembrie.
- Sandu, D. et al. (2004): *A Country Report on Romanian Migration Abroad: Stocks and Flows After 1989*. Multicultural Center Prague, November 2004, www.migrationonline.cz.
- Sandu, D. (2005): Emerging Transnational Migration from Romanian Villages. *Current Sociology* 53. 555–582.
- Sandu, D. et al. (2006): *Living Abroad on a Temporary Basis. The Economic Migration of Romanians: 1990–2006*. Bucharest, Open Society Foundation, November 2006.
- Sik E. (1999): A migrációs potenciál a mai Magyarországon. In Illés S. (szerk.): *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések 71. 2002/1, KSH NKI, Budapest. 93–117.
- Sik E. (1993): Románia migrációs potenciálja. In Uó. (szerk.): *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete – Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, Budapest, 19–23.
- Sik E. (2006): *A vándorlási hajlandóság változatlan, sőt... . TÁRKI*, Budapest.
- Sokola, M. (2006): Ekonomická migrácia a nezamestnanosť. (Gazdasági migráció és munkanélküliség.) *Forum Statisticum Slovacum*, 3/2007.
- Soltész, B. (2010): A gyümölcsszedés vége? Bolgár és román bevándorlók Spanyolországban. *Dél-kelet Európa*, 2010. május.
- Statistisches Bundesamt Deutschland (2010): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung. Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden.
- Stola, D. (2001): Two Kinds of Quasi-Migration in the Middle Zone: Central Europe as a Space for Transit Migration and Mobility for Profit. In Wallace, C. – Stola, D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 84–104.
- Tamas, K. – Münz, R. (2006): *Labour market unbound? EU enlargement, transitional measures and labour market effects*. Institute for Future Studies, Stockholm.
- Tóth P. P. (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest.
- Tóth P. P. (2002): Magyar migránsok Európában. In Illés S. (szerk.): *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések 71. 2002/1, KSH NKI, Budapest. 33–51.
- Vano, B. (ed.), (2001), Population of Slovakia 1945–2000, *INFOSTAT*
- Vano, B. (ed.), (2005), Population in Slovakia 2004, *INFOSTAT*.

- Vasileva, K. (2010): Foreigners living in the EU are diverse and largely younger than the nationals of the EU Member States. Eurostat *Statistics in focus* 45/2010.
- Wallace, C. – Chmouliar, O. – Sidorenko, E. (1996): The Eastern frontier of Western Europe: mobility in the buffer zone. *New Community*, 22/2. 259–286.
- Wallace, C. – Stola, D. (2001): Introduction: Patterns of Migration in Central Europe. In Wallace, C. – Stola, D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 3–44.
- Williams, A.M. – Baláz, V. (2005): What human capital, which migrants? Returned skilled migration to Slovakia from the UK, *International Migration Review*, 39/2. 439–468.

Tárgyszavak:

Kivándorlás
Munkaerő-migráció
Külföldi állampolgárok

**EMIGRATION PATTERNS IN HUNGARY, ROMANIA AND
THE SLOVAK REPUBLIC AFTER THE DEMOCRATIC TRANSITION –
DIFFERENCES AND SIMILARITIES**

Abstract

The study deals with the emigration patterns of three post-Socialist Central and Eastern European countries – Hungary, Romania and the Slovak Republic – since the democratic transitions. The authors review the trends of emigration, its destination countries, and the size and composition of Hungarian, Romanian and Slovak emigrant population in the main destination countries, by focusing on institutional and political changes, which could have affected migration patterns.

The decades prior to the fall of Communist regimes were characterised by heavy regulations and restrictions of emigration in all three studied countries. The democratic transitions involved the abolition of restrictive emigration policies and the removal of barriers of travelling abroad. Consequently the emigration from these countries increased, however Hungary, Romania and the Slovak Republic yield with significant differences regarding trends and intensity of emigration.

Emigration both in absolute number and in relation to the source population was the most significant in Romania: by the year of 2009 almost 2 million Romanian citizens resided officially in EU-27 countries. Emigration from Slovakia and Hungary was less powerful, however the number of Hungarian and Slovak citizens living abroad has recently significantly increased. By 2009 almost 130 thousand Hungarian and 190 thousand Slovak citizens were registered in other EU member

states. By studying the direction of emigration next to differences we can observe some similarities as well, both regarding the traditional destination countries (Germany) and the new destinations (United Kingdom and Ireland).

The analysis besides the emigration statistics of the three studied countries was based primarily on international databases (Eurostat, OECD statistics), mirror immigration statistics of the main destination countries, population registers and in some cases labour market statistics as well.

MELLÉKLET

*M1. A Romániából kivándorlók nemzetiség (etnikai hovatartozás) szerint a román statisztikák alapján
Emigrants from Romania by nationality (ethnic groups), according to the national statistics*

Nemzetiség	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Román	23 888	19 307	18 104	8 814	10 146	18 706	16 767	16 883	15 202	11 283	13 438	9 023	7 465	9 886	11 890	10 301	13 296	8 589	8 485
Német	60 072	15 567	8 852	5 945	4 065	2 906	2 315	1 273	775	390	374	143	67	20	36	93	85	12	18
Magyar	11 040	7 494	3 523	3 206	2 509	3 608	2 105	1 459	1 217	696	788	647	489	661	1 062	460	693	167	194
Zsidó	745	516	224	221	177	131	191	136	198	111	66	72	28	24	36	48	54	21	27
Egyéb	1 184	1 276	449	260	249	324	148	194	144	114	87	36	105	82	58	36	69	41	15
Összesen	96 929	44 160	31 152	18 446	17 146	25 675	21 526	19 945	17 536	12 594	14 753	9 921	8 154	10 673	13 082	10 938	14 197	8 830	8 739

Forrás: Román Statisztikai Évkönyvek.

M2. A Romániából kivándorlók célországok szerint a román statisztikák alapján
Emigrants from Romania by country of destination, according to the national statistics

Célország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Auszália	611	301	297	236	220	136	165	207	206	124	143	79	58	45	84	78	125	83	82
Ausztria	3 459	4 630	3 282	1 296	1 256	2 276	915	1 551	941	468	270	167	293	326	491	421	581	313	345
Franciaország	1 626	1 512	1 235	937	787	1 438	2 181	1 143	846	696	809	463	233	338	436	343	529	372	431
Görögország	576	354	143	80	87	193	274	232	316	214	328	105	60	64	97	114	134	72	85
Izrael	1 227	519	463	324	417	316	418	554	563	326	433	279	106	164	85	64	128	57	50
Kanada	1 894	1 661	1 591	1 926	1 523	2 286	2 123	2 331	1 945	1 626	2 518	2 483	1 437	1 444	1 445	1 220	1 655	1 787	1 738
Magyarország	10 635	4 427	4 726	3 674	1 779	2 509	1 485	1 244	1 306	774	881	680	903	984	1 553	1 013	900	266	354
Németország	66 121	20 001	13 813	6 874	6 880	9 010	6 467	5 807	3 899	2 370	2 216	854	1 305	1 938	2 707	2 196	3 110	1 902	1 788
Olaszország	1 130	1 396	528	645	1 580	2 195	1 640	1 706	1 877	1 415	2 142	1 486	1 317	1 993	2 603	2 731	3 393	1 401	1 098
Spanyolország	-	-	-	-	133	410	223	158	161	210	615	616	172	186	162	139	330	138	238
Svájc	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	141	200	182	151	178	115	120
Svédország	996	381	686	199	176	520	310	468	129	98	90	51	42	50	62	29	37	2	7
Szlovákia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	122	130	54	19	30	11	7
USA	4 924	5 770	2 100	1 245	1 078	2 292	3 181	2 861	2 868	2 386	2 723	1 876	1 356	2 012	2 049	1 679	1 982	1 535	1 591
Egyéb	3 730	3 208	2 288	1 010	1 230	2 094	2 144	1 683	2 479	1 887	1 585	662	609	799	1 072	741	1 085	776	805
Összesen	96 929	44 160	31 152	18 446	17 146	25 675	21 526	19 945	17 536	12 594	14 753	9 921	8 154	10 673	13 082	10 938	14 197	8 830	8 739

Forrás: Román Statisztikai Évkönyvek.

A KÁRPÁT-MEDENCE ORSZÁGAIBÓL MAGYARORSZÁGRA TARTÓ VÁNDORLÁSOK DEMOGRÁFIAI ÉS GEOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI, 2001–2008

KINCSES ÁRON

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben Európa befogadó szerepe felértékelődött. Mára a nyugat- és dél-európai államok többsége sokmillió külföldön született lakossággal rendelkezik. A nemzetközi vándorlás témája a fogyó nyugati társadalmak fenntarthatóságával, a gazdasági globalizációval vagy a klímaváltozással (környezeti migráció) kapcsolatosan is egyre többször előtérbe kerül.

A magyar aktualitásnak is számos oka van. A közép-európai országok a 90-es évek rendszerváltozásai után a gazdasági felzárkózásnak és az integrációnak köszönhetően rendre befogadó térségekké váltak. Magyarország és a szomszéd országok életében ez a jelenség merőben új helyzetet teremtett, mivel eddig inkább az elvándorlások voltak a jellemzők.

Legtöbben a környező országokból érkeznek hazánkba. Így a Magyarországot érintő migráció nem pusztán az előnyök minél hatékonyabb kihasználása, a kockázatok mérséklése miatt lényeges, hanem mert a határokon túl nyúló hatás folytán befolyásolja a Kárpát-medence magyar etnikumú népességének területi elhelyezkedését. A nemzetközi vándorlás témájának stratégiai fontosságát mutatja az Európai Unió bel- és igazságügyi célkitűzései közt formálódó közös menekültügyi és bevándorlási politika, vagy a Schengeni Egyezmény is. A hazai célok és az uniós közös politikák megalapozásához, hatékonyságának növeléséhez szükséges a magyar migrációs helyzet áttekintése és követése a nemzetközi áramlatok viszonylatában, melyben a demográfiai szemlélet kihagyhatatlan elem.

Migrációs tendenciák a világban

A világ migrációjának trendjében a II. világháború óta eltelt több mint fél évszázadban három nagy súlyú változás figyelhető meg. Az USA-ban a bevándorlás-politika szemléletváltásával (az 1965-ben megszüntették az eredetországkvótákat) eltolódás figyelhető meg a migránsok forrásország-összetételében. Hasonló módon Ausztráliában, Kanadában és más iparosodott országokban is jellemzővé vált a bevándorlók jelentősebb földrajzi diverzifikációja.

Így az első és legnagyobb háború utáni eltolódás magában foglalja ázsiai, afrikai, közel-keleti, latin-amerikai, karibi bevándorlók számának és súlyának növekedését (akik nemcsak a tradicionális nagy befogadó országokba tartanak, hanem például Oroszországba vagy az Arab-öböl térségébe is). A jelenlegi évek migrációja abban különbözik az előző évszázadétól, hogy elsöprő erejű azok száma, akik mozognak, és akik olyan térségekből jönnek, amelyekből hatalmas szociális, kulturális, gazdasági és gyakran etnikai távolságra vannak azok az országok, amelyekbe tartanak (Hatton – Williamson 2005). Ennek következménye, hogy a belföldi születésű népességhez viszonyítva a bevándorlók végzettség, képességek, tapasztalat tekintetében átlagosan alulmaradnak (Rédei 2007).

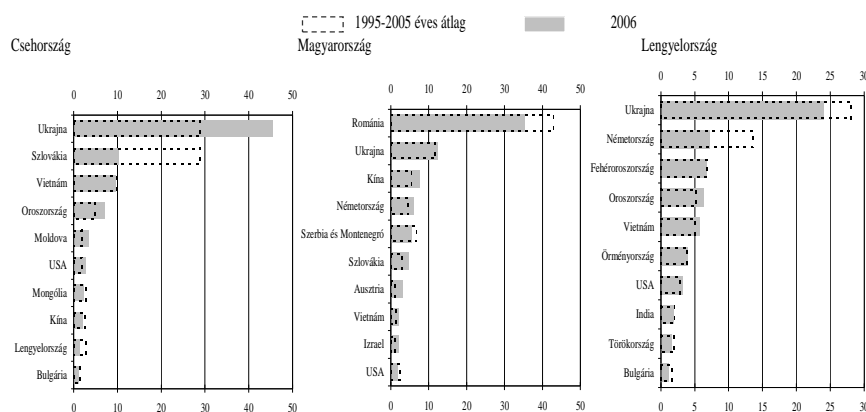
Amíg a XIX. századi európai kivándorlás csökkentette az ottani szegénységet, hasonlóan nem lehet elmondani Ázsia, Latin-Amerika, Afrika és Közel-Kelet esetén a XX. században. Ennek oka, hogy ugyanaz a fogadó országbeli bevándorlási ráta napjainkban sokkal kisebb küldő országbeli kivándorlási rátákat foglal magában, mint egy évszázaddal ezelőtt (Williamson 2006).

Az I. világháború előtt a migráció vízumok, kvóták, menekült státuszok vagy biztonsági kerítések nélkül zajlott. Elgondolkoztató, hogy vajon mennyivel nagyobb lenne a nemzetközi vándorlás volumene napjainkban, ha még mindig az 1914 előtti vándorlásokra jellemző, korlátlan migráció éveiben élnénk.

Az második eltolódás Nyugat-Európa szerepének megváltozásával járt, amit részben a vándorlás Európán kívüli újjászületésével lehet magyarázni. Egyre több nyugat- és dél-európai terület válik az Ázsiából, Közel-Keletről és Afrikából érkező bevándorlók célállomásává. Ennek eredménye, hogy az éves nettó bevándorlás olyan szintre emelkedett az Európai Unióba az 1980-as évek óta, ami már felülmúlja az USA hasonló értékeit.

A gazdasági és politikai integráció elmélyülésével az EU (és a NAFTA is) olyan terület lett, ahol az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabadon, akadályok nélkül áramolhatnak (Rédei 1998). A politikai, gazdasági, társadalmi erőterek direkt megváltoztatása végeredményben egy mesterségesen fenntartott gazdasági-demográfiai erőter (vámok, korlátozások) leépülését és az eddig inkább a háttérben meghúzódó, természetes erőter felerősödését jelenti. Így az Európai Unió területén szimultán módon kétféle nemzetközi vándorlás is megfigyelhető. Az egyik a külső, világméretű, míg a másik az integráció által indukált, az EU szemszögéből belső folyamat. Bár ez utóbbi folyamat korántsem a várt mértékű: „Az EU négy szabadság-elve között a munkaerő szabad vándorlásának következménye magában foglalta a feltételezést, hogy az egységes Európában a különböző országokból az ott nem foglalkoztatott munkaerő átáramlik a többlet-munkaerőt igénylő országokba” (Hárs 1998). A 80-as, 90-es években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a gazdasági folyamatok nem igénylik az ilyen vándorlást (Tóth 1991). A vándorlások fő iránya a szomszédos régiók jobbra határmenti térségeire koncentrálódik, kirajzolva a régió (esetleg ország) határokon átnyúló munkaerő-piaci körzeteit (Laky et al. 2001).

A harmadik térbeli, strukturális eltolódás magában foglalja a Közép-Európa szerepének megváltozását. A tradicionális kelet–nyugati migráció hosszú időre nyúlik vissza, de megállt a szocialista érában a hidegháborús, izolációs politikák következtében. Míg a világháborúk után a nyugat-európai országokra az önkéntes és főként gazdasági célú vándorlások voltak a jellemzők, addig Közép- és Kelet-Európából az emigrációra csak a politikai válságok adtak lehetőséget (Tóth 2002). A szituáció a berlini fal leomlásával megváltozott. 1989-től 1993-ig az átalakuló gazdaságokból induló kivándorlások összességében meghaladták az egymillió főt. Azaz újra kialakult és stabilizálódott a tradicionális kelet–nyugati vándorlás. Ennek következménye a nyugat-európai országok szigorodó bevándorlási politikája lett. A volt keleti blokk országaiból az elvándorlási lehetőség és hajlandóság megnőtt, a fogadó területek száma viszont lecsökkent. A geopolitikai elhelyezkedés és a magyar nemzetiségűek számára a Kárpát-medencei anyaországi szerep mellett részben ennek is köszönhető, hogy Magyarország jelentős migrációs célországgá vált.

Forrás: OECD SOPEMI, 2009.

*I. A tíz legnagyobb küldő ország a teljes külföldi lakosság %-ában
Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban
The top ten sending countries in Czech Republic, Hungary and Poland by
percentage of total foreign population*

Több új közép-európai ország a gazdasági felzárkózásnak és az integrációnak köszönhetően a 90-es évek második felében szintén befogadó térség lett. Közép-európai országok migránsai leginkább a szomszédos országokból és régiókból jönnek. Szlovéniában a külföldi alkalmazottak több mint 90%-a a régi Jugoszláviából érkezik. Ukrajnai, német, fehér orosz és orosz munkavállalók

lók a legnagyobb reprezentánsok Lengyelországban. Az ukránok száma Csehországban is dominánssá vált a szlovákok arányainak kisebb visszaszorulásával. Magyarországon a külföldiek többsége román, ukrán és szerb állampolgár. Mintegy 10% jön az EU15 országokból. Csehországnak és Lengyelországnak jelentős migráns munkavállalói vannak Vietnámból, ugyanakkor Magyarország rendelkezik a legnagyobb kínai diaszpórával a régióban (OECD SOPEMI, 2009).

A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok demográfiai, gazdasági jellegzetességei és a főbb hazai területi hatások

A globális, kontinenseken átívelő világméretű migrációban Magyarország (a többi közép-európai országhoz hasonlóan) geopolitikai helyzeténél fogva inkább közvetítő módon vesz részt. Hazánk célpont a Kárpát-medence népessége számára, következésképpen inkább a kis távolságú nemzetközi vándorlások a jellemzők. A szomszédos országok súlya kiemelt, ami összefügg a határokon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatokkal. Az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következményei tehát ma is meghatározóak a Kárpát-medence migrációs folyamataiban (Tóth 2005). A 90-es évek politikai változásai együtt jártak a magyar nemzetiségűek tömeges méretű Magyarországra vándorlásával, illetve menekülésével. A rendszerváltás első éveiben Románia kisebbségellenes politikájának hatására Magyarországnak erős migrációs nyomással kellett szembenéznie, később ez a délszláv háborúk során megismétlődött. A kényszerített fokozatosan az önkéntes migráció (pl. gazdasági, tanulási célú) váltotta fel a szomszédos országok viszonylatában.

A nemzetközi vándormozgalom résztvevőinek számát alapvetően a befogadó ország által biztosított lehetőségek és igények határozzák meg. Magyarország esetében azonban nemcsak a hazai szükséglet a meghatározó, hanem annak a népességnek az általános állapota is, amely a szomszédos országok valamelyikének állampolgáraként is magyarnak tartja magát. A környező országok gazdasági helyzete, kisebbséggel kapcsolatos politikája és nem csak Magyarország vonzó hatása a meghatározó tehát abban, hogy milyen mértékű migrációs nyomással kell az országnak jelenleg és az elkövetkező évtizedekben is számolnia (Tóth 2002).

A nemzetközi migráció szabályozásában elsődleges a biztonság és másodlagos a hasznosság kérdése. A nemzeti szabályozás megóvja a tömeges beáramlást, egy biztonsági elem mely részben alkalmas a hazai keresletnek megfelelő munkaerő támogatására. Ezen túl a migráció egy konkrét, földrajzi helyen történő letelepedést jelent, melynek beilleszkedési managementjében a térségi szereplőnek van meghatározó rendeltetése (Rédei 2005). A migráció hatása így a külföldiek számán kívül a területi elhelyezkedésüktől, koncentrációjuktól és a lakónépességtől való összetételbeli eltéréstől függ. Ezeket az összetevőket vizsgálom meg részletesebben az alábbiakban.

Magyarországon tartózkodó külföldiek száma

Magyarországon 1981-től kezdődően a lakónépesség száma folyamatosan csökken. Belátható időn belül valószínűleg csak a nemzetközi migráció lehetőségei képesek a népességfogyást mérsékelni (Hablicsek 2004). A nemzetközi vándorlás Magyarország népességszámának növelésére közvetlen hatást gyakorol, emellett közvetetten befolyásolja a korstruktúrát. Míg 30–40 000 főre tehető az éves természetes fogyás, addig a rendszerváltás óta átlagosan 10–20 000-es éves, pozitív migrációs egyenleg jellemzi Magyarországot. 2008. január 1-jén 174 697 külföldi állampolgár tartózkodott huzamosan hazánkban, azaz, száz Magyarországon élő ember közül majdnem kettő külföldi. Az ezredforduló utáni hét évben a külföldiek aránya 61%-kal növekedett országos átlagban (1. táblázat).

1. Összefoglaló adatok
Summary data

Év (január 1.)	Lakónépesség	Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok	
		száma	az össznépesség százalékában
2001	10 200 298	110 028	1,08
2002	10 174 853	116 429	1,14
2003	10 142 362	115 888	1,14
2004	10 116 742	130 109	1,29
2005	10 097 549	142 153	1,41
2006	10 076 581	154 430	1,53
2007	10 066 158	166 030	1,65
2008	10 045 401	174 697	1,74

Forrás: KSH, 2008.

A rendszerváltástól napjainkig a hazai népesség egy részének helyét a külföldiek vették át, magukkal hozva saját „személyes tereiket”, szokásaikat, eltérő demográfiai összetételüket. Így a migráció gazdasági, társadalmi, demográfiai hatásai egyszerre érvényesülnek Magyarországon. Az országos hatásokat jelentősen felülmúlják a területiek.

A külföldiek száma hét év alatt több mint másfélszeresére növekedett. Közülük a Kárpát-medence országaiból (Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia) érkezők súlya domináns, 2008. január 1-jén a külföldi népesség 62%-át tették ki. Legtöbbször Romániából, Ukrajnából, Szerbiából érkeztek hazánkba (2. táblázat). E csoportokon kívül jelentős számban élnek az EU15 országok állampolgárai (főként németek és osztrákok) is Magyarországon.

2. Magyarországon tartózkodó külföldiek az állampolgárság országa szerint (január 1.)
Foreign citizens residing in Hungary by country of citizenship

Ország	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollandia	324	346	373	415	236	666	1 096	1 201
Olaszország	542	563	545	551	404	777	1 020	1 207
Franciaország	511	601	711	765	330	1 316	1 506	1 481
Nagy-Britannia	624	700	872	963	440	1 451	1 911	2 107
Ausztria	694	785	750	780	544	1 494	2 225	2 571
Németország	7 493	7 676	7 100	7 393	6 908	10 504	15 037	14 436
EU-15	11 723	12 181	11 629	12 143	9 714	18 357	25 394	25 490
Szlovénia	82	88	65	81	34	79	115	133
Horvátország	917	931	800	902	837	778	813	852
Törökország	455	544	469	557	615	756	886	1 120
Lengyelország	2 279	2 227	1 945	2 196	2 178	2 364	2 681	2 645
Oroszország	1 893	2 048	1 794	2 244	2 642	2 759	2 760	2 787
Szlovákia	1 576	2 213	1 536	2 472	1 225	3 597	4 276	4 944
Szerbia	12 664	11 975	11 693	12 367	13 643	12 111	12 638	17 186
Ukrajna	8 947	9 835	9 853	13 096	13 933	15 337	15 866	17 289
Románia	41 561	44 977	47 281	55 676	67 529	66 183	66 951	65 836
Egyéb európai	20 584	21 088	21 552	22 915	24 493	24 307	25 314	26 272
Szomszédos országok	66 359	70 716	71 913	85 293	97 711	99 579	102 769	108 811
Európa	93 197	97 640	98 230	110 915	122 261	130 535	140 827	146 145
Ázsia	12 603	14 401	13 480	14 715	15 121	18 543	19 733	22 356
Amerika	2 488	2 557	2 434	2 535	2 667	2 989	3 075	3 557
Afrika	1 233	1 318	1 281	1 455	1 556	1 800	1 783	1 913
Egyéb és ismeretlen	507	513	463	489	548	563	612	726
Összesen	110 028	116 429	115 888	130 109	142 153	154 430	166 030	174 697

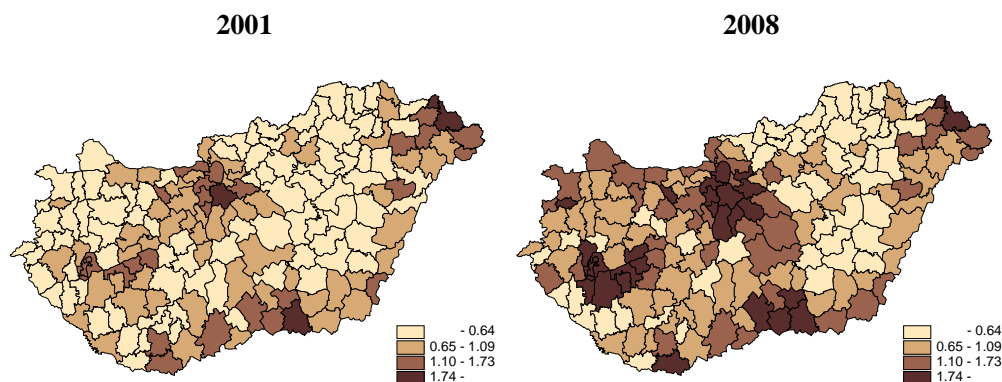
Forrás: KSH, 2008.

A külföldiek területi elhelyezkedése

A külföldiek adott országon belüli elhelyezkedése általában megélhetési, gazdasági okokra vezethető vissza, a konkrét helyen való letelepedést a jobb életkörülmények biztosításának lehetőségével lehet összefüggésbe hozni (Illés – Lukács 2002; Gödri 2005). Véleményem szerint, a jövedelemkülönbségek mellett a kistérségek földrajzi helyzete, központi vagy éppen határmenti jellege befolyásolja legjobban a külföldiek területi elhelyezkedését.

A külföldi állampolgárok száz lakosra jutó számát kistérségi szinten vizsgálva (II. ábra) megállapítható, hogy pozitív értelemben egyre inkább hat térség látszik kiemelkedni. A Balaton környéke, Budapest, Pest megye, az ukrán, román és végül a szerb határmenti kistérségek. A horvát, szlovén, szlovák és osztrák határ közelében nem alakultak ki hasonló összefüggő külföldi koncent-

rációk, ami egyrészt e csoportok magyarországi kisebb számával, másrészt az ukrán, szerb és román határ mentén előfordulónál kisebb (vagy ellentétes irányú) gazdasági potenciál-különbségekkel magyarázhatók (Kincses 2009).

II. Külföldi állampolgárok 100 lakosra eső száma kistérségenként Number of foreigners per 100 population in Hungary by subregions

A szomszédos országokból Magyarországon tartózkodó külföldiek számára egyöntetűen Budapest és Pest megye jelent vonzó célpontot, emellett előnyben részesítik az állampolgárságuknak megfelelő országhoz közelebb eső kistérségeket, főként a román, ukrán és szerb határ közelében. Az osztrákok a határmenti kistérségek mellett a Balaton nyugati medencéjét övező térségeket kedvelik.

A migráció elsődleges célterületei a nagyvárosi centrumteréségek, ahol a kulturális-etnikai sokszínűség jellemző, illetve a munkalehetőségek széles spektruma áll rendelkezésre. A migránsok területi megoszlásában a keresetek regionális különbségei mellett meghatározó szerepe van a célterületek térbeli fekvésének is. Az új lakóhely választásában tehát a gazdasági centrumterületek mellett a szomszédos fekvésű – ez esetben periférikus – térségek is fontos szerepet játszanak, azaz a migrációs hajlandóság a gazdasági különbségekkel egyenes, míg a távolsággal – legyen az topográfiai vagy kulturális – fordított arányban áll.

A határrégiókat a telephelyelméletek tradicionálisan hátrányos területként szemlélték, a vámhatárok vagy a potenciális katonai fenyegetés miatt (Anderson – O’Dowd 1999). A növekvő tranzakciós költségek okán a nemzeti határok negatívan érintették e régiók gazdaságát, nem beszélve arról, hogy az adott nemzeti piac potenciális vásárlóereje is a perifériákon gyengébb. A felmerülő adók és vámok, a különböző nyelvek és a kultúrák gátolták a határon átnyúló kereskedelmet, csökkentve az igényt a hazai vagy külföldi gyártók elhelyezkedésére e régiókban (Hansen 1977). E kedvezőtlen kép a globálissá váló (transznacionális) piaci folyamatok és a nagy nemzetközi gazdasági integráci-

ók, egyezmények korában megváltozott. A határregiók egyre inkább aktív kontakttérre (Nemes Nagy 1998; Nijkamp 1998; Van Geenhuizen – Ratti R. 2001), a migránsok számára vonzó területekké alakulnak át.

A külföldiek összetétele

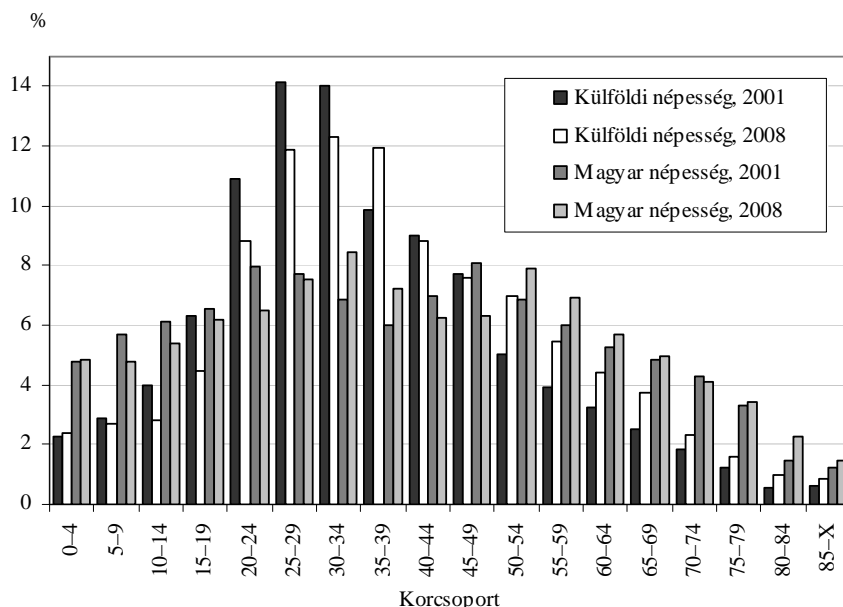
a) Életkor szerinti eltérések

Mivel a vándorlás korszpecifikus folyamat, a befogadói térségben élő populációban általában fiatalító hatás jelentkezik. A III. ábra azt mutatja be, hogy az autochon népességhez képest az érkezők fiatalabb összetételűek. Ezenbelül is az aktív korúak, főként a 20–49 évesek aránya kiemelkedő. Megállapítható, hogy a külföldi népesség korösszetétele jelentősen függ az elvándorlás tágabb értelemben vett helyétől. Az EU15 országaiból érkezők idősebbek az átlagnál, főként nyugdíjasok. Ausztria kivételével a szomszédos ország migránsaira sokkal inkább a munkaképes korcsoportok jellemzők, míg a 0–14 évesek aránya kevésbé. Az Európán kívülről érkezőkre ez a korcsoport sokkal karakteresebb. Itt az 50 éven aluliak aránya nagyon erőteljes, azonban az efeletti korévek jelentősen elmaradnak mind a lakónépességtől, mind a külföldiek arányaitól. Azaz, a nyugdíjas korúak magas rátája inkább az EU15 (főként Ausztria, Németország) országokra jellemző. Ennek oka az Európa nyugati felére egyre jellemzőbbé váló időskori migrációs térképen hazánk célterületként való megjelenése (Illés – Kincses 2008).

A lakónépesség átlagéletkora 2001-ben 39,2 év volt. 2008-ra ez az érték 40,6 évre növekedett. A külföldiek esetén még inkább szembetűnő a változás, hiszen ugyanezen időtartam alatt az átlag 36,9 évről 40,0 évre nőtt. Ez az itt élő külföldiek öregedésével és az arányaiban kevesebb újonnan érkezővel magyarázható, mivel a bevándorlók életkora hozzávetőleg változatlan maradt (32–35 év között).

Nyugat-Magyarország nagy részén (főként a Balaton környékén) a migránsok átlagéletkora a magyarországi születésű népesség átlagánál is magasabb. Jellemzően itt telepednek le az EU15 országokból érkező nyugdíjasok. A külföldiek átlagéletkora Budapesten, Pest megyében, az ország középső részén, valamint a román, ukrán és szerb határ mentén alacsonyabb a magyar állampolgárságú népesség országos átlagnál, éppen ott, ahol nagy számban élnek. Budapesten a lakónépesség átlagéletkora 41,9-ről 42,6 évre változott, míg a külföldieké 35,2-ről 36,4-re nőtt.

A fenti vizsgálatokban egyetlen számmal (nevezetesen az átlagéletkorról) igyekeztem jellemezni egy-egy eloszlást, amely alkalmas bizonyos következtetések levonására, míg más összefüggések rejtve maradnak. Az előző megállapítások részletesebb elemzését az eltartottsági indexek teszik lehetővé.

III. Magyar és külföldi állampolgárok korcsoportok szerinti megoszlása, 2001, 2008. január 1.

Distribution of Hungarian and foreign citizens by age-groups

A gyermek- és időskori eltartottsági rátát, valamint a teljes eltartottsági rátát számítottam ki Magyarország lakónépességére állampolgárságok szerint. Ahogy a meghatározások mutatják mindhárom esetben az adott aktív népesség számával súlyozok, az első esetben az Y időpontban, K területi egységben lévő 0–14 évesek számát, a második esetben a 65– X éveseket, míg a harmadikban mindkettőt.

$$r_{gyerek}^{Y,K} = \frac{Y N_{0-14}^K}{Y N_{15-64}^K}; \quad r_{id}^{Y,K} = \frac{Y N_{65-X}^K}{Y N_{15-64}^K}; \quad r_{teljes}^{Y,K} = \frac{Y N_{0-14}^K + Y N_{65-X}^K}{Y N_{15-64}^K}.$$

A gyermek eltartottsági ráta a lakónépesség egészére 2001. január 1-ről 2008. január 1-re 0,24-ről 0,22-re változott, az idős pedig ennek ellentétéként 0,22-ről 0,23-ra nőtt. Ez is mutatja a hazai népesség előregedését. Így a teljes eltartottsági ráta 0,46-ről 0,45-re csökkent, szemlélítve, hogy a népességen belül a fiatalabbak aránya nagyobb mértékben csökken, míg a 65 éven felülieké növekszik. Így száz 15–64 éves emberre Magyarországon huszonkettő 0–14 éves és huszonhárom 65– X éves jutott 2008-ban.

A külföldiek esetén az országos és a kistérségi adatok is merőben mások. A gyermeknépesség eltartottsági rátája itt országosan 0,11-ről 0,10-re változott a vizsgált hét év alatt, míg az időskori eltartottsági ráta 0,08-ről 0,11-re nőtt. Így

100 aktív korú külföldre 10 fiatal (0–14) és 11 idős (65–X) jut, ami gazdaságilag sokkal jobb arányt mutat a lakónépesség megfelelő adatainál. Az eltartottsági ráta a külföldiek közül az osztrákok esetén a legmagasabb (0,38), ami nagyrészt az idősebb népesség áttelepülése miatt van így. Némileg kedvezőbb az EU15 aránya (0,32), majd az amerikai kontinens következik (0,25) a sorban. Ezekben az esetekben is az idősök súlya magas. A legkisebb eltartottsági rátával a szlovák (0,08), szlovén (0,15), román (0,18) és az ukrán állampolgárok (0,19) rendelkeznek. Fontos megjegyezni az afrikaiak (0,11) és ázsiaiak (0,20) előnyös arányait is.

A gyermeknépesség eltartottsági rátája minden kistérségben alacsonyabb a külföldiek esetében, mint a teljes népességet vizsgálva. A külföldiek csökkentő hatása a fenti rátára a szerb határtól Budapestig húzódó sávban és a Balaton mentén a legnagyobb, ami egyrészt a korévek szerinti összetételhatástól, másrészt a volumenhatásoktól függ. Az idős népességre vonatkozó eltartottsági rátáknál a Balaton térségében élő külföldiek hazánk rátáját rontják, de az ország többi helyén javítják azt.

3. *Eltartottsági ráták Magyarországon főbb külföldi állampolgárságok szerint, 2008. január 1.*

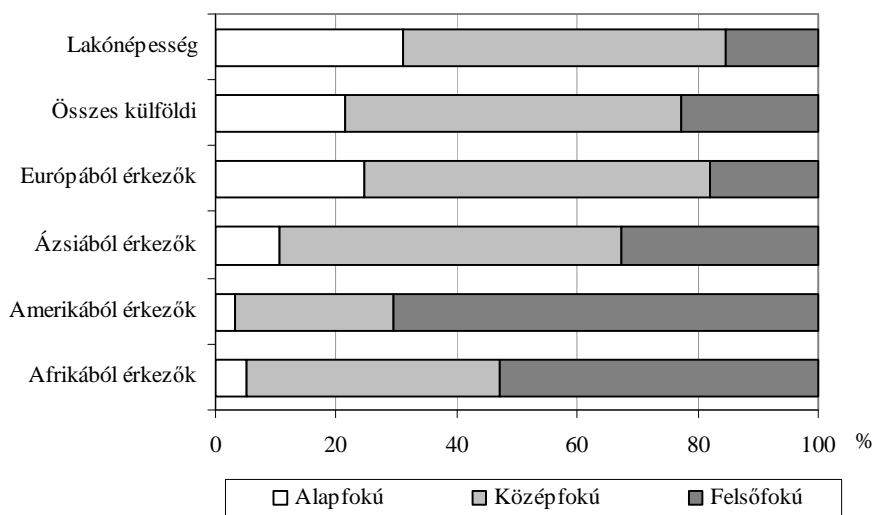
Dependency rates in Hungary by main foreign citizenship

Eredet ország /földrész	Eltartottsági ráta		
	gyermek	idős	összesen
Ausztria	0,07	0,31	0,38
Szlovákia	0,06	0,02	0,08
Szerbia	0,10	0,13	0,23
Horvátország	0,10	0,12	0,22
Ukrajna	0,08	0,11	0,19
Románia	0,08	0,10	0,18
Szlovénia	0,07	0,08	0,15
EU15	0,08	0,24	0,32
EU25	0,08	0,18	0,26
Európa	0,08	0,13	0,21
Amerika	0,14	0,11	0,25
Ázsia	0,18	0,02	0,20
Afrika	0,10	0,02	0,11
Külföldiek összesen	0,10	0,11	0,21
Lakónépesség összesen	0,22	0,23	0,45

b) *Iskolai végzettségek*

A lakónépesség iskolai végzettségi adatainál a 2005. április 1-jei eszmei időpontra vonatkozó mikrocenzus eredményeivel számoltam. Magyarországon

a felsőfokú végzettségűek 3,9%-a külföldi, Budapesten még nagyobb ez az arány (5,5%). A 4. ábra a Magyarországon élő külföldi állampolgárok iskolai végzettségét mutatja be földrészenkénti bontásban. Az ideérkezők bármely földrészből is érkeznek, átlagosan magasabb iskolai végzettségűek, mint a lakónépesség. Ez a megállapítás még inkább igaz a magyar állampolgárságú népességgel történő összevetés esetén. Minél messzebből érkeztek a migránsok, arányukban annál magasabb iskolai végzettségük van, hiszen a képességek jelentik számukra a lehetőséget a mozgásra. Az európaiak esetén a legkisebb a pozitív különbség, míg az Amerikából és Afrikából érkezőkre a legnagyobb. Azonban az Európából jött külföldiek számbeli fölénye miatt az összes külföldit tekintve inkább az európaihoz közelebbi arányok valósulnak meg.

IV. A 18–X éves lakónépesség az elvándorlás helye és iskolai végzettség szerint, 2008. január 1.

Population (more than 18 years old) in Hungary by educational attainment and place of birth

Megállapítható, hogy szomszédos országokból érkezettek, a román állampolgárok kivételével (Németh et al. 2009), átlagosan magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a magyar állampolgárságú népesség (Rédei – Kincses 2008). Európán belül ez a tendencia leginkább a szlovének és az EU15 országok (Gellérné – Illés 2005) esetén markáns, itt országosan a 18 éven felüliek majdnem fele felsőfokú végzettségű. Az iskolai végzettségek eltérései nagymértékben a külföldi és a magyar állampolgárok közötti korstruktúrabeli különbségekre vezethetők vissza.

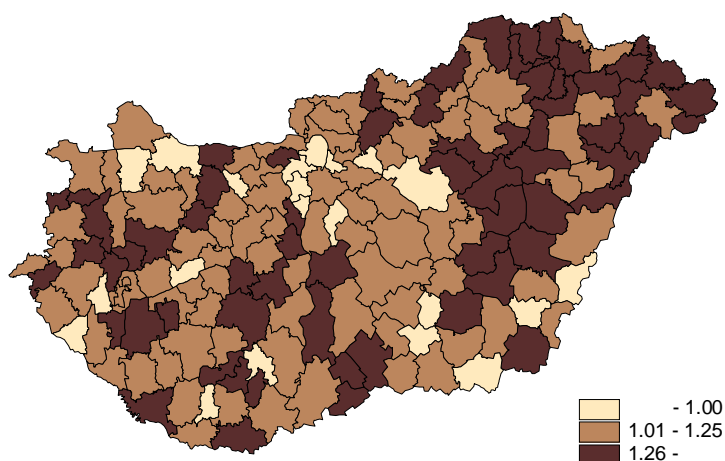
Az iskolai végzettségek eltéréseit a magyar és a külföldi állampolgárok között a diszkrepancia-indexek segítségével mértem. Ha az érkezők iskolai végzettsége azonos a helyben élőkével, a mutatónak 1 az értéke. Ha a ráta 1-nél nagyobb, akkor a migránsok között nagyobb arányban található adott iskolai végzettségű, mint az autochton populációban. Az index értéke a Magyarországon tartózkodó összes felsőfokú végzettségű külföldire 1,46, középfokúra 1,05, míg az alapfokúra 0,69. Ugyan 2001 óta elmozdulás figyelhető meg a felsőfokú magasabb érték felől a középfokú irányába, de az indexek egyértelműen mutatják, hogy Magyarország a nemzetközi migráció révén számottevő szellemi tőkéhez jutott. Ez nem minden országban van így. A közép- és felsőfokú végzettségű migránsokra az Egyesült Államokban, Németországban és Franciaországban az index 1-nél kisebb, az alapfokú végzettségűekre pedig 2 és 3 között van. Ezekben az országokban a lakónépességhez képest átlagosan gyengébb iskolázottság jellemzi a külföldieket.

*4. Iskolai végzettségek diszkrepancia-indexei Magyarországon
állampolgárságok szerint*

Discrepancy indices of level of education in Hungary by main citizenships

Eredet ország /földrész	2001			2008		
	alap	közép	felső	alap	közép	felső
Románia	1,25	0,92	0,78	1,00	1,07	0,74
Ukrajna	0,86	0,94	1,50	0,58	1,18	1,22
Szerbia	0,44	1,06	1,92	0,56	1,09	1,58
Szlovénia	0,00	0,21	5,74	0,32	0,75	3,23
Horvátország	0,37	1,04	2,14	0,57	1,02	1,79
Szlovákia	0,48	1,15	1,55	0,34	1,00	2,33
Ausztria	0,16	0,90	3,03	0,41	0,93	2,43
EU15	0,29	0,64	3,67	0,43	0,79	2,85
Európa	0,84	0,89	1,70	0,79	1,07	1,16
Afrika	0,19	0,72	3,58	0,17	0,78	3,42
Amerika	0,08	0,58	4,31	0,10	0,49	4,55
Ázsia	0,29	0,64	3,67	0,34	1,06	2,11
Szomszédos országok	1,00	0,95	1,17	0,83	1,10	1,02
Összes külföldi	0,72	0,92	1,85	0,69	1,05	1,46

Az V. ábráról leolvashatók a diszkrepancia-index kistérségi értékei közép- és felsőfokú végzettségűekre. Főképp Kelet-Magyarországon jelentős a külföldiek relatív szellemi-tőke-többlete. Budapesten ugyan csak kisebb mértékű a jobbító hatás, de a fővárosban az iskolázottság mértéke magasabb, mint az országos átlag. A vizsgált időszakban ezek a hatások nem változtak jelentősen.

V. Közép és felsőfokú végzettségű külföldiek diszkrepancia indexe,
2008. január 1.
Discrepancy index of medium and higher educated foreigners

c) Az adófizetők száma és aránya

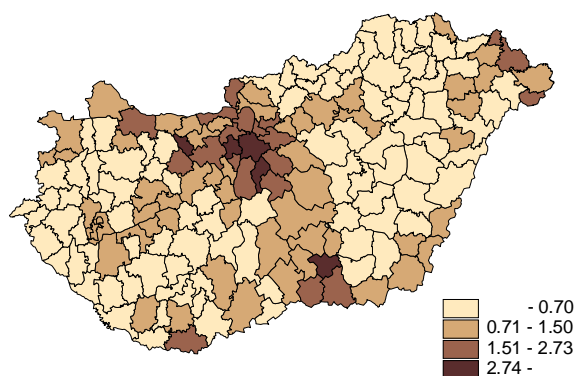
A migrációnak – demográfiai és társadalmi hatásai mellett – a gazdasági folyamatokra is pozitív a befolyása Magyarországon. A nem magyar adófizetők aránya megyei szinten Budapesten, Komárom-Esztergom, Pest, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben a legjelentősebb. Budapesten minden állampolgárság szerint jelentős a számuk, Pest megyében a románok súlya a meghatározó, Komárom-Esztergom megyében a szlovák, Csongrádban pedig a szerb állampolgároké. A migráns adófizetők aránya természetes módon erős hasonlóságot mutat azokkal a térségekkel, ahol nagyobb számban élnek külföldiek (VI. ábra).

A 2006. január 1-jén Magyarországon tartózkodó külföldiek 45,6%-a, míg a lakónépesség 41,9%-a adófizető volt. Fontos megjegyezni, hogy a magasabb adófizetői hajlandóság egyértelműen a korösszetételnek köszönhető.

A 2007-es adóévben a külföldi adófizetők száma 87 ezerre emelkedett, ami a magyarországi adófizetők 1,94%-át (1,67% a 2005-ös adóévben) tette ki. Budapesten a külföldi adófizetők aránya már 4,5%-ra emelkedett.

A 2007-es adóévben a külföldi adózók közül 18 ezer főnek nincsen Magyarországon lakcíme, így tartózkodási vagy letelepedési engedélye sem. Az ilyen típusú munkavégzésre az Adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. Törvény lehetőséget biztosít (80. §). Ezzel a lehetőséggel legfőképpen a szlovák állampolgárok élnek (5. táblázat). Szlovákia és Magyarország egymáshoz viszonyított helyzete, a hosszú közös határszakasz és a magyar etnikumú lakosság ha-

tárhoz közeli elhelyezkedése miatt a határmenti régiókban nyelvi és egyéb akadályok nélkül bővíthetnek a lakosság munkavállalási lehetőségei a migráció szükségessége nélkül is, így a vándorlások helyett inkább az országhatárt átszelő ingázások jellemzőek e két Európai uniós ország között (Kincses 2010).

VI. 100 adófizetőre jutó külföldi adófizetők száma kistérségenként, 2007
The number of foreign taxpayers per 100 taxpayers in Hungary by subregions, 2007

5. Külföldi adófizetők, 2007
Foreign taxpayers

Eredet ország /földrész	Nem Magyar- országon lakik	Magyar- országon lakik	Összes külföldi adózó	Összes Külföldi
Ausztria	254	344	598	2 571
Horvátország	28	291	319	852
Románia	1 216	29 890	31 106	65 836
Szlovákia	13 033	2 788	15 821	4 944
Szlovénia	29	54	83	133
Ukrajna	250	6 932	7 182	17 289
Szerbia	220	3 459	3 679	17 186
Szomszédos országok	15 030	43 758	58 788	108 811
EU15	2 302	4 254	6 556	25 490
Európa	17 383	58 783	76 166	146 145
Afrika	43	754	797	1 913
Amerika	202	784	986	3 557
Ázsia	320	7 654	7 974	22 356
Összesen	18 034	69 043	87 077	174 697

Forrás: APEH

A külföldi adófizetők állampolgárság szerinti vizsgálatánál azt állapíthatjuk meg, hogy a román, ukrán, szlovák, szlovén állampolgárok nagyobb arányban fizetnek adót, mint a szerbek vagy az EU15-ök, ami nagyrészt a korcsoportok közötti különbségekkel magyarázható. Ugyancsak ezzel magyarázható az afrikaiak és ázsiaiak közel kétszeres adófizetői aránya az amerikaiakkal szemben.

A Kárpát-medencei forrásországok vizsgálata – területi és népességi hatások

A migránsok magyarországi területi eloszlásainak analízise azt mutatta, hogy a (migrációs) centrum és (földrajzi) periféria-térségeknek jelentős szerepük van a Kárpát-medencei vándorlások karakterisztikájára. Jelentős földrajzi motívum a határ közelsége, amely nem elválasztó elem, hanem kontaktzónaként funkcionál a migrációs áramlások szempontjából.

A Magyarországot érintő migráció kutatásában legtöbbször a fogadó területek feltérképezésén van a hangsúly. Az elvándorlási térségek néhány survey jellegű, lokális vizsgálaton kívül beazonosíthatatlanok. Ennek oka főként az adatok (elérhetőségének) hiánya, ami mindenképpen megnehezíti a régióspecifikus kutatásokat. Így célokom a szomszédos országok migrációs forrásterületeinek feltárása a területi hatások részletesebb megismerése érdekében.

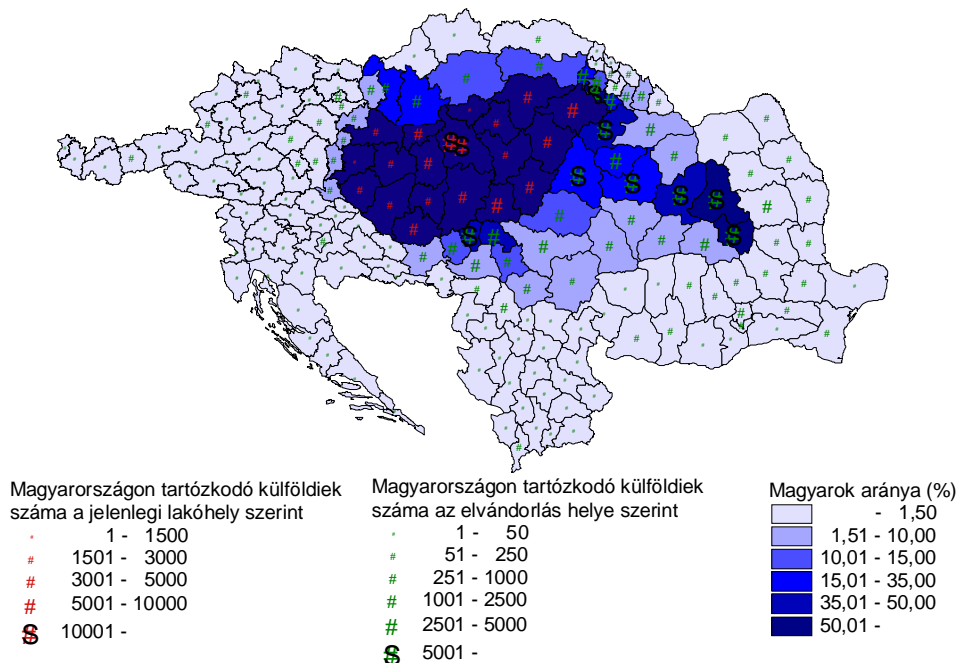
A tanulmányban a releváns magyar migrációs adatbázisok (Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatbázisa, illetve a Központi Statisztikai Hivatal ezen alapuló adatállománya) 2001. január 1-jei és 2008. január 1-jei eszmei időpontra vonatkozó állományi adatait használtam. A konkrét elemzések alapjául szolgáló adatok közvetlenül nem voltak elérhetők, ezek külön besorolására volt szükség. Az elvándorlási térségeket NUTS3 területi szinten vizsgáltam. Ez a területi osztályozási szint a legtöbb országra vonatkozóan rendelkezésre áll. Szerbia és Ukrajna kivételt képeznek. Szerbia esetén a legvalószínűbb NUTS3 beosztást alkalmazom¹, míg Ukrajnában nem létezik ilyen beosztás. Az „oblaszty” szint integráltabb, a „rajon” pedig részletesebb ennél. Mivel itt Ukrajnán belül leginkább Kárpátalját vizsgálom (hiszen a migránsok döntő többsége innen érkezik), így a finomabb beosztást fogom alkalmazni.

A migránsok Kárpát-medencei regionális megoszlása

A 2001. január 1-jei állapot szerint a romániai Hargita (2001. január 1-jén Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok közül 12 868 fő ebből a

¹ A Szerb Köztársaság gazdasági régióinak kialakítása még folyamatban van az EU-alapokhoz történő hozzáférés érdekében. Részletesebben lásd: <http://www.srbija-info.yu/cinjenice/okruzi.html>

megyéből vándorolt el), Maros (10 295), Bihar (7957), Kolozs (6209) megyékből érkeztek a legtöbben. A vándorlások kumulált volumene egyöntetűen növekedett 2008-ra, melyben Erdély megőrizte vezető kibocsátó szerepét. Kovászna (2008. január 1-jei állapot alapján 5747) és Szatmár (5391) megyék növekvő kibocsátásával a jelentős romániai elvándorlási helyek területe kiszélesedett. Az erdélyi emisszió volumenértékéhez felzárkóztak a vajdasági Észak-Bácskai (5869) és Észak-Bánsági (4661) körzetek, valamint a kárpátaljai Beregszászi (5121) járás is. Így a jelentős küldő területek nagysága mellett a helyzetükben is változás következett be.

VII. Szomszédos országokból Magyarországra irányuló vándorlások NUTS3 szinten, 2008. január 1.
Migration from neighboring countries to Hungary by NUTS3 level

A Magyarországra tartó migráció hatása az elvándorlási területek népességszámára

A migrációs forrásterületek beazonosítása után jogosan felmerülő kérdés, hogy ezek a vándorlások milyen arányú népességváltozást indukálnak az el-

vándorlási térségekben az utolsó népszámlálás, azaz 2001 óta. A Magyarországra vándorlás népességi hatásainak felmérése részben a környező országok 2001-es népszámlálási adatainak felhasználásával történt. Célom eléréséhez a 2008. január 1-jei és a 2001. január 1-jei Magyarországon tartózkodó migránsok számának elvándorlás régiója szerinti különbségeit normáltam a megfelelő 2001-es NUTS3 szintű népszámlálási népességgel. Az így kapott értékek alsó becslései a környező országok százalékos regionális népességfogyásának, ami a Magyarországra vándorlások miatt következett be 2001 és 2008 között. Azért csak alsó becslés, mert ez a megközelítés nem veszi figyelembe az időközben magyar állampolgárságot szerzett személyeket. Ha őket is beleszámítjuk az egyenlegbe, akkor a relatív népességfogyások felső becslését kapjuk. Ugyanis ezekben az értékekben előfordulhatnak többszörösen figyelembe vett személyek is. Az elmaradt születések számával, a továbbvándorlásokkal, visszavándorlásokkal stb. nem számoltam. A 2001 és 2008 között magyar állampolgárságot szerzett személyek előző állampolgársága ismert csak, a forrásországon belüli kiindulási helyük nem. Itt azzal a feltételezéssel éltem, hogy a születési országokon belüli eloszlásuk megegyezik a Magyarországon tartózkodó, adott állampolgárságú külföldiek megfelelő területi eloszlásaival.

6. A Magyarországra vándorlás hatásai az elvándorlási terület népességszámára 2001 és 2008 között

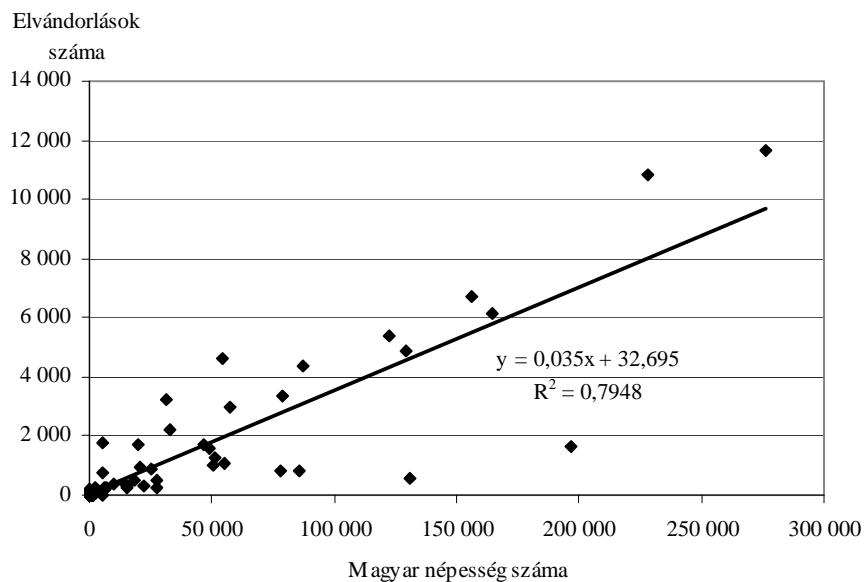
The percentage of population's decreasing in the emigration area by reason of migration effects to Hungary among 2001 and 2008

Megye, járás, körzet	Alsó becslés (%)	Felső becslés (%)	Középérték (%)
Beregszászi járás	3,30	5,87	4,59
Hargita megye	1,33	3,56	2,44
Nagyszőlősi járás	1,96	2,77	2,37
Kovászna megye	1,46	2,75	2,11
Észak-Bácskai körzet	1,30	2,20	1,75
Észak-Bánsági körzet	1,11	2,01	1,56
Maros megye	0,78	1,86	1,32
Ungvári járás	0,57	1,15	0,86
Szatmár megye	0,39	1,33	0,86
Szilágy megye	0,50	1,21	0,85
Munkácsi járás	0,58	0,95	0,77
Bihar megye	0,33	1,12	0,73
Kolozs megye	0,25	0,76	0,51
Husztai járás	0,36	0,59	0,47

A népességszámra vetített vizsgálatok esetén a tanulmányozott 7 év alatt a Magyarországra vándorlás miatti legdrasztikusabb népességfogyás a Kárpátaljai-alföldön érezteti hatását. Kimagaslóan igaz ez a megállapítás a Beregszászi

járásra, ahol a legelső becslés szerint is a 2001-es lakosság 3,3%-a már Magyarországon él (Karácsonyi – Kincses Á 2010). A felső verzió ennek majdnem duplája, és itt csak a Magyarországra vándorlásról van szó! A 6. táblázat a legjelentősebb népességváltozású régiókat emeli ki. A 14 felsorolt régióból 2 szerbiai, 5 kárpátaljai, 7 romániai. Látható, hogy átlagosan a nagy volumenű emigráció a romániai megyékből nem feltétlenül okoz akkora százalékos népességfogyást, mint a Vajdaság vagy Kárpátalja határhoz közeli területein.

Az eddigiek alapján kijelenthető, hogy a Magyarországra vándorlás forrás-területei többnyire egybeesnek a jelentős magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező külföldi régiókkal. Ha a 2001 óta hazánkba érkező külföldi állampolgárokat az elvándorlási régiójukban élő magyar nemzetiségűek (2001-es) száma szerint ábrázoljuk, jó közelítéssel a függvény képe egyenes lesz ($R^2=0,795$).

VIII. A Magyarországra vándorlások regionális értékei az elvándorlási térségek magyar etnikumú népesség száma szerint 2001–2008
The values of immigrations to Hungary by Hungarian ethnic population of emigration areas, 2001–2008

Így átlagosan NUTS3 régióként 7 év alatt 1000 külföldön élő magyarra 35 fő Magyarországra költöző migráns jut. A trendtől való eltérések elemzése alapján látható, hogy a szlovákiai körzetekből kevesebben, míg Kárpátalja és Vajdaság határmenti régióiból és Bihar, Kolozs, Szilágy, Hargita, Maros és Bákó megyékből sokkal többen érkeznek, mint az a magyarok arányából várha-

tó lenne. A relatív különbségeket vizsgálva egyértelműen Románia Erdélyen kívüli északkeleti, délkeleti, déli és délnyugati NUTS2 fejlesztési régiói, a Kárpátaljai-hegyvidék, Stájerország, Karintia, Szerbia déli régiói és Horvátország Szlovéniával határos területei emelkednek ki, mint olyan területek, ahonnan a trendektől való eltérések a valós áramlások százalékában a legmagasabbak. Azaz ezekből a régiókból feltételezhetően a migránsok nagyobb része vagy nem magyar nemzetiségű, vagy ha az, akkor sokkal drasztikusabb a fogyásuk a migráció miatt, mint a többi esetben. Mivel az elvándorlási szándék sok esetben a szórvány vidékeken jelentősebb (Kis 2007), feltételezhető, hogy ezekről a helyekről többségében magyar nemzetiségű migránsok érkeztek Magyarországra. Tehát feltételezhető, hogy a következő népszámlálás drasztikus magyar etnikumú népességsökkenéseket fog felmérni ezekben a régiókban.

Fontos megjegyezni, hogy amennyiben nem a magyar népességgel, hanem a régió teljes népességével próbáltam magyarázni a Magyarországra vándorlás volumenét, úgy $R^2 = 0,001$ érték adódott, vagyis közvetlenül nincs összefüggés a két változó között. Ebből is látható, hogy a szomszédos országokból Magyarországra vándorló népesség nagy részét a magyar nemzetiségű migránsok adják.

Összefoglalva, a szomszédos országokban élő kisebbség reprodukciója nem pusztán a természetes demográfiai folyamatok kérdése. Jelentős szerepe van a migrációnak. A szomszédos országokból Magyarországra érkező migránsok tovább csökkentik az elvándorlás régiójának (magyar nemzetiségű) népességszámát, ahol a legtöbb esetben ettől függetlenül is jelentős népességvesztés történik természetes népmozgalmi okokból. Ahol pedig egy-egy elszigetelt jelenségként növekedhetne a népesség (például Bákó megye), ott a migráció ezt „lecsapolja”. Másrészt a vándorlás, mivel korszpecifikus folyamat, közvetett hatások révén befolyásolja a forrásterületek társadalmi-gazdasági folyamatait (eltartottsági ráta, átlagéletkor, gazdaságilag aktívak aránya stb.) is. A legtöbb esetben ez a hatás sem pozitív e területek szempontjából.

Migrációs hálózatok a Kárpát-medencében

A migrációs hálózatok elmélete szerint (Sik – Czakó 1994; Sik 1999; Sandu 2000; Kis 2007, Gödri 2007) a beilleszkedés az új környezetbe ott valósul meg sikeresen, ahol korábbi családi, baráti kapcsolatok ezt segítik. A küldő területek nyomása és a már letelepültek által lakott régiók között donori viszony formálódik. A kivándorlás „kitaposott útja, az ott élőkkel való kapcsolattartás”, ami jelentős hatással van a későbbi migránsok döntésére is (Rédei 2005). Ezt erősíti meg egyrészt, hogy a bejutás egyik fő „vágánya” a legtöbb országban ma is a családgyejesítés. Így a jövedelemkülönbségek és a célterületek helyzete mellett ezeknek a migrációs hálózatoknak a megjelenése befolyásolhatja leginkább a vándorlások irányát és volumenét.

Áramlási és állományi állampolgársági adatok közötti kapcsolat

A Magyarországon tartózkodó külföldiek állampolgárságok szerinti vizsgálata esetén az állományi és az áramlási adatok között kistérségi bontásban szoros kapcsolat mutatható ki. Az újonnan érkezők ugyanis leginkább a már meglévő struktúra szerint oszlanak meg. A számszerű vizsgálatokhoz a korrelációs együtthatót használtam, ahol x (adott év előtt letelepedettek) és y (az adott évben bevándorlók) korrelációja:

$$\text{Corr}(x, y) = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_i (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum_i (y_i - \bar{y})^2}},$$

az i index pedig a kistérségek szerinti adatokat jelöli.

A két adatsor közötti korrelációs együttható értéke a szomszédos országokra 0,70 és 0,99 között mozog.

*7. Az állományi és áramlási migrációs adatok korrelációs együtthatói,
2001–2007*

Correlation coefficients among stock and flow migration data, 2001–2007

Évek	Ausztria	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Szlovákia	Ukrajna
2001	0,952	0,995	0,996	0,858	0,849	0,947	0,928
2002	0,941	0,994	0,837	0,716	0,872	0,861	0,902
2003	0,939	0,994	0,706	0,714	0,764	0,809	0,881
2004	0,940	0,996	0,944	0,842	0,828	0,816	0,959
2005	0,921	0,996	0,991	0,786	0,850	0,958	0,975
2006	0,783	0,998	0,988	0,745	0,938	0,981	0,975
2007	0,896	0,998	0,989	0,804	0,954	0,911	0,981

Ez azt jelenti, hogy nagyon erős, szoros viszony van a két változó között. Ebből a determinációs együttható (r^2) értéke: $H=0,5-0,98$ közötti. Így a Magyarországon tartózkodó külföldiek száma adott év december 31-én 50–98%-ban magyarázza a következő évben érkezők területi szóródását kistérségi szinten. Ez a magyarázó erő határozott növekedést mutat, ami az egyre megalapozottabb döntésekkel és a kapcsolati hálók létével hozható összefüggésbe.

Eredményeim szerint a külföldiek tudatosan választanak maguknak lakóhelyet, mégpedig nagy valószínűséggel azokban a kistérségekben, ahol honfitársaik már nagyobb számban letelepedtek, segítve őket a vándorlás folyamatában, a beilleszkedésben, az adminisztratív tevékenységek megoldásában, a munkahely keresésében, a lakhatás kérdésében. Természetesen itt nem egy statikus helyzetről van szó, hiszen a külföldiek nem 100%-osan eszerint a rendszer

szerint választanak új lakóhelyet, és belföldi vándorlásaik is némileg módosítják a struktúráját.

Migrációs települések hálózatai

A fent leírt migrációs kapcsolatok az emberek közötti ismeretségeken alapulnak. A hálózatelmélet lehetőséget biztosít a migráció szempontjából általánosabb, organikus hálózatok vizsgálatára is.

A véletlenszerű rendszerek fokszámeloszlása (a fokszám a pontok kapcsolatainak a száma) egy haranggörbét követ, más szavakkal a pontok többségének körülbelül ugyanannyi kapcsolata van, a nagy és a kis számú kapcsolattal rendelkező pontok létének valószínűsége elenyésző. Ilyen véletlen hálózatra hasonlít általában egy ország úthálózata, ahol a pontok a települések, a kapcsolatokat pedig az országutak összeköttetése jelenti. Az emberek közötti viszonyokat a legtöbb hálózathoz hasonlóan legpontosabban a skálafüggetlen hálózat írja le. Itt a hatványfüggvény szerinti fokszám-eloszlás azt jelzi előre, hogy a legtöbb pontnak (embernek) csak kevés kapcsolata van, amelyet néhány, nagy összekötöttséggel rendelkező központ tart össze. Jó példa erre a légiforgalmi rendszer: sok kicsi repülőteret néhány fő központra lehet összekötni (Barabási 2008).

Számomra jelen esetben a hálózatelmélet a Magyarországot érintő, nemzetközi vándorlás által összekötött települések közötti kapcsolatok miatt fontos. A gráfok csúcspontjai a települések. Két települést akkor köti össze él (akkor van közöttük kapcsolat), ha a két település között létrejött nemzetközi vándorlás, azaz az egyik településről elvándorolt valaki, aki a másik (magyar) településre költözött, függetlenül attól, hogy összességében mennyi ember mozgott. A magyar fogadó települések Kárpát-medencei kapcsolatrendszereinek elemzését azért tartom fontosnak, mert megmutatja, milyen sokrétű a vándorlás, mennyire van „beágyazódva” a folyamat az adott településen.

2001. január 1-jén Budapest rendelkezett a legtöbb romániai migrációs települési kapcsolattal. A fővárosba a román állampolgárok 672 különböző romániai településről érkeztek, ezután Debrecen (259), Szeged (234) és Nyíregyháza (163) a sorrend. 2008-ra Budapest tovább növelte kapcsolatainak számát (807), míg Debrecen (201) némileg visszaszorult, de a második legtöbb romániai kapcsolattal továbbra is ez a város rendelkezik. Érd (217), Szeged (202), Budaörs (156) és Kecskemét (154) jelentősen erősítette pozícióit, Nyíregyháza, Pécs, Miskolc és Gyula pedig drasztikusan veszített kapcsolataiból. Erőteljes és fokozódó Közép-Magyarország vonzó hatása. A békéscsabai-gyulai, illetve a debreceni-nyíregyházai csomópontok fokszáma csökkenőben van, helyüket a Szeged, illetve Kecskemét környéki települések veszik át.

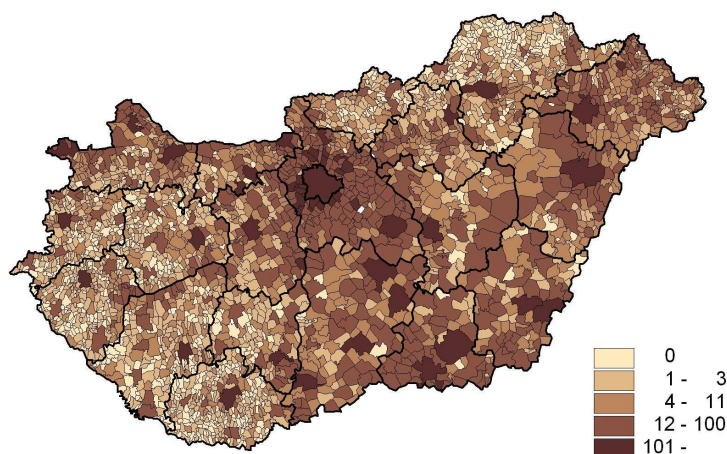
Szerbia esetén a legszembetűnőbb változás, hogy 2001-ről 2008-ra Budapest a szerbiai települési kapcsolatokban megelőzte Szegedet. Ugyan Szegeden

még több szerb állampolgár él, mint a fővárosban, de sokkal kisebb a különbség, mint pár éve. A települési kapcsolatok magukban hordozzák, hogy néhány éven belül a migránsok száma szerinti sorrend is meg fog változni. A többi nagyobb befogadó határközeli magyar település kapcsolatai is csökkennek, de nem olyan mértékben, mint Szegeden. Ilyen Pécs, Baja, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Kiskunhalas, Tompa, Röszke, míg Közép-Magyarországon növekedés tapasztalható.

Ukrajna esetén is a szerbiaihoz hasonló helyzet következett be. A határmenti nagyobb városok kapcsolatainak a száma nem növekszik, leginkább csökken, míg Budapestre és Pest megye több településére a gyarapodás a jellemző, miközben a legtöbb kapcsolattal rendelkező települések közötti sorrend legtöbbször változatlan marad. Így Budapest (425-ről 547-re), Nyíregyháza (251-ről 203-ra), Debrecen (139-ről 140-re), Kisvárdra (89-ről 87-re) a rangsor. A többi szomszédos ország sokkal kevesebb kapcsolattal (és migránssal) rendelkezik. Itt is mindenhol a főváros erősödő dominanciája mutatkozik meg. Szlovákia esetén Győr (43-ről 63-ra), Miskolc (22-ről 33-ra), Debrecen (24-ről 28-ra) és Komárom (10-ről 26-ra) is erősödik Budapest (80-ról 151-re) mellett. Ausztria vonatkozásában Mosonmagyaróvár, Lenti, Sopron, Szombathely, Győr, Hegyeshalom, Zalakaros, Fertőrákos dinamikája érdemel említést. Siklósra a 2001. január 1-jei állapotok szerint több kapcsolata volt a horvát településekkel (35), mint Budapestnek (34). Ez az arány 2008-ra megfordult (25-re, illetve 48-ra). Mohács és Baja kapcsolatai szintén csökkennek, míg Pécsé és Harkányé gyarapodnak. A szlovén állampolgárok száma minimális Magyarországon, így a Budapesten élő szlovén állampolgárok is összesen 15 különböző szlovén településről érkeztek, míg Lentit hét szlovén településsel köti össze a migráció.

Az összes szomszédos ország településeire kiterjedő magyar migrációs kapcsolatokat vizsgálva még szembetűnőbb Budapest és Pest megye centrum volta (IX. ábra).

A közép-magyarországi térségek dinamikusan növelik migrációs települési kapcsolataik számát, míg a határmenti nagyvárosok veszítenek abból. Budapesten 2001. január 1-jén 1620 különböző szomszédos országbeli településről érkeztek külföldiek, ami 2008-ra 2022-re növekedett. Dinamikusan fejlődő migrációs települési kontaktus jellemző a Budapestről kiinduló Dunakeszi, Fót, Göd, Vác, Szentendre, Pomáz, Budakalász, Solymár, illetve Pécel, Maglód, Kerepes, Gödöllő tengelyek mentén. A vonalszerű fejlődések így a nagyobb küldő országok felé tapasztalhatóak, míg a főváros nyugati oldalán inkább tömbszerűen növekvő struktúra fedezhető fel: Üllő, Vecsés, Gyál, Monor, Pilis, Cegléd, illetve Érd, Tárnok, Biatorbágy, Budaörs, Törökbálint, Budakeszi, Szigetszentmiklós vonatkozásában.

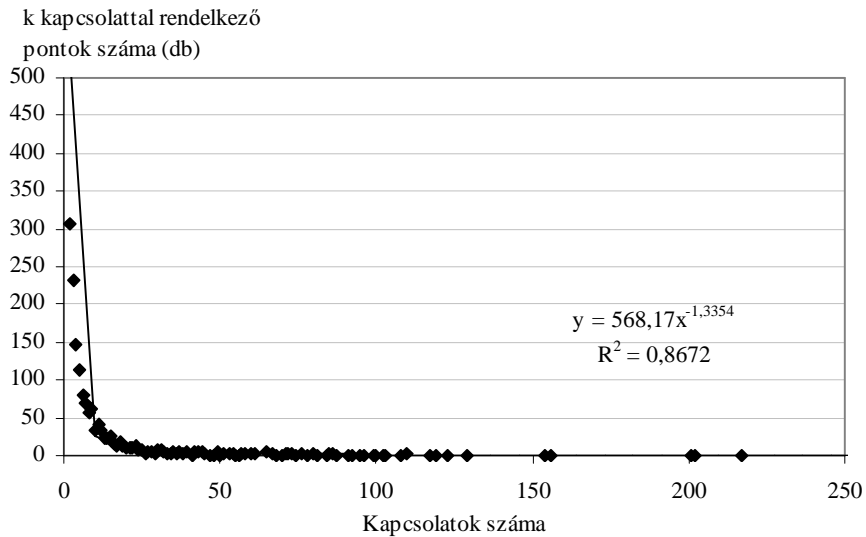
IX. Magyar települések Kárpát-medencei migrációs települési kapcsolatainak a száma, 2008. január 1.

The number of migration linkings of Hungarian settlements in the Carpathian Basin

A migrációs települési hálózatok fokszámaikat (kapcsolatait) vizsgálva Budapest mellett jelentős Kecskemét, Kiskunfélegyháza (Budapesthez közelebb eső nagy települések Szerbia felől), Győr, Székesfehérvár, Budaörs és Érd növekedése és volumene is. Pécsre és Miskolcra a kapcsolatok számának stagnálása jellemző, míg Szeged, Debrecen és Nyíregyháza ugyan megtartották az országos települési rangsorban elfoglalt 2., 3. és 4. helyeiket, de sokat veszítettek összeköttetéseikből. Ha a tendenciák folytatódnak, az előbbi csoport nemcsak az összeköttetésekben, de a migránsok számában is meg fogja előzni az utóbbiakat. További csökkenés tapasztalható a szerb, ukrán és román határ mentén lévő települések esetén is. A települési kapcsolatok és dinamikájuk magukban hordozzák a jövőbeli vándorlások volumenében bekövetkező regionális változásokat. A csökkenéseknél nagy valószínűséggel arról van szó, hogy az adott küldő területek kimerültek, a fogadó területek telítődtek, a régebbi migrációs hullámok visszaszorultak. Más területek vonzóbbak lettek az új migránsok számára.

Miután minden magyar településhez meghatároztam a foksámokat, vagyis azt, hogy a nemzetközi vándorlás által mennyi különböző környező országbeli településsel volt kapcsolatuk, megvizsgáltam, hogy adott foksámmal hány magyar település rendelkezik.

Az eredményeket Románia esetén a 2008. január 1-jei állapot szerint ábrázoltam:

X. A román-magyar migrációban érintett magyar települések fokszám-eloszlása, 2008. január 1.

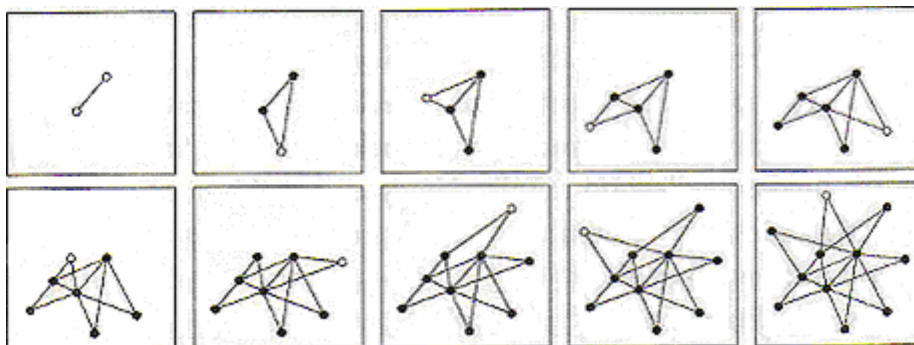
The distribution of degree of Hungarian settlements in term of Romanian-Hungarian flow

A legtöbb magyar településnek migráció révén kevés kapcsolata van román településekkel (sok a kis fokszámú pontok száma), míg kevés település rendelkezik sok kapcsolattal. Azaz nincsenek a vándorlásban átlagosan érintett magyar települések, nem haranggörbe alakú az eloszlás. A kapcsolatok számának növekedésével hatványfüggvény szerint ($R^2 \approx 0,87$) csökken az adott kapcsolattal rendelkező magyar települések száma. Megállapítható, hogy a Románia felől Magyarországra tartó migráció magyar települési kapcsolatai skálafüggetlen topológiát mutatnak. Ez nemcsak Románia esetén teljesül, hanem az összes szomszédos országra külön-külön és együttesen is. Az illeszkedés pontosságát mérő R^2 értékeket a 8. táblázat tartalmazza. A 2001 és 2008 közötti időszakban szinte minden országra javult az illeszkedés.

8. Migrációs települési fokszám-eloszlások illeszkedése a skálafüggetlen topológiához állampolgárságok szerint (R^2)
The fit of degree distributions to the scale-free topology by citizenship (R^2)

Állampolgárság	2001	2008
	január 1.	
Románia	0,857	0,867
Szerbia	0,755	0,768
Ukrajna	0,795	0,796
Szlovákia	0,722	0,842
Ausztria	0,684	0,819
Horvátország	0,705	0,743
Szlovénia	0,968	0,840
Összesen	0,797	0,816

A migrációban érintett magyar települések vizsgálatában skálafüggetlen topológiát találtam. Kérdés, hogy miért éppen ezt. A skálafüggetlen topológia a valódi hálózatok örökké terjeszkedő természetének egyenes következménye (Barabási 2008). A XI. ábra egy gondolat kísérletet szemléltet, ahol két összekötött pontból kiindulva minden egyes mezőben egy új pontot ad hozzá a hálózathoz az eljárás. Az új pont hozzáadása olyan módon történik, hogy előnyben részesülnek a jobban összekötött pontok. A növekedésnek és a népszerű kapcsolódásnak köszönhetően néhány sok kapcsolattal rendelkező középpont keletkezik.

Forrás: Barabási 2008.

XI. A skálafüggetlen hálózat születése
The Birth of scale-free network

A migrációs települési hálózatokban talált skálafüggetlen topológia oka, hogy a több kapcsolattal rendelkező települések sokkal vonzóbbak lesznek a migránsok számára, mint a kevesebb fokszámúak. Több kapcsolattal a vándorlás jobban „beágyazódik” a településbe, nagyobb potenciális migráns népesség

érhető el a hálózaton családi, baráti, rokon kapcsolatokon keresztül. A vándorló nagyobb valószínűséggel választ népszerűbb, sok kapcsolattal rendelkező települést, amelyről több információ áll rendelkezésére, mint olyat, amelyikről keveset tud.

Összefoglalás

A vándorlások magyar célterületeinek analízise alapján megállapítottam, hogy a határokon átnyúló mobilitás hatása a rendszerváltozás óta számottevő mértékben alakította a lakosság (és az adófizetők) számát, fiatalító effektusával és a szellemi tőke növekedésével az összetételét, valamint koncentráltabb külföldi lakóhelyválasztás következtében a területi elhelyezkedését. A külföldi állampolgárok a preferált területeken jelentősen, pozitívan befolyásolják a regionális társadalmi-gazdasági folyamatokat. A nyelvi közösség ebben erős motívációt jelent, így a beilleszkedés sokkal egyszerűbb, a migrációnak nagyobbak az előnyei Magyarországra nézve, mint általában más országokban.

A külföldiek területi elhelyezkedéséről kimutattam, hogy domináns részük Budapesten és Pest megyében él, míg kisebb hányaduk a határmenti kistérségekben, illetve a Balaton környékén. Budapest globális célpontja a migránsoknak, ahol a nem európai állampolgárok többsége lakik. Minél messzebből érkeztek a migránsok, arányukban annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és a főváros válik elsődleges célpontjukká. A migráció elsődleges célterületei tehát a nagyvárosi centrumtárségek, ahol a kulturális-etnikai sokszínűség jellemző, illetve a munkalehetőségek széles spektruma áll rendelkezésre.

Eredményeim szerint a migránsok területi megoszlásában a keresetek regionális különbségei mellett meghatározó szerepe van a célterületek térbeli fekvésének is. Az új lakóhely választásában a gazdasági centrumterületek mellett a szomszédos fekvésű, határmenti – ez esetben periférikus – térségek is fontos szerepet játszanak, azaz a migrációs hajlandóság a gazdasági különbségekkel egyenes, míg a távolsággal – legyen az topográfiai vagy kulturális – fordított arányban áll. E határrégiókat a telephelyelméletek tradicionálisan hátrányos területként szemlélték. A kedvezőtlen kép a globálissá váló piaci folyamatok és a regionális integrációk korában megváltozott. A határrégiók egyre inkább aktív kontakttérre alakulnak át. Ahogy Magyarország esetén Budapest migrációs centrum, úgy a határok mentén hasonló karakterisztikával rendelkező, lokális centrumterületek emelkednek ki. Nevezetesen Szeged, Debrecen és Nyíregyháza. A Balaton környéke leginkább a régi európai uniós állampolgárokra jellemző letelepedési hely, ahol sok a nyugdíjas.

A migrációs forrásterületek analízise szerint a 2001. január 1-jei állapot alapján NUTS3 régiók szerint legtöbbször a romániai Hargita, Maros, Bihar, Kolozs megyékből érkeztek Magyarországra. A vándorlások kumulált volume-

ne egyöntetűen növekedett 2008-ra, melyben Erdély megőrizte vezető szerepét. Kovászna és Szatmár megyék növekvő kibocsátásával a jelentős romániai elvándorlási helyek területe kiszélesedett. Az erdélyi emisszió nagyságához felzárkóztak a vajdasági Észak-Bácska és Észak-Bánság körzetei, valamint a kárpátaljai Beregszászi járás is. Így a jelentős küldő területek elhelyezkedésében is változás következett be. Fontos leszögezni, hogy átlagosan a nagyobb volumenű emigráció a romániai megyékből nem feltétlenül okoz akkora népességfogyást, mint a Vajdaság vagy Kárpátalja határhoz közeli területein. Véleményem szerint az ezredforduló óta az elvándorlás következtében a kárpátaljai magyarság fogyása vált arányaiban a leggyorsabbá a Kárpát-medencében.

Ígazoltam, hogy a szomszédos országok felől Magyarországra tartó migráció magyar települési kapcsolatai skálafüggetlen topológiát mutatnak. A migrációs települési hálózatokban talált topológia oka, hogy a több kapcsolattal rendelkező települések sokkal vonzóbban a migránsok számára, mint a kevesebb fokszámúak. Több összeköttetéssel a településbe jóval „beágyazottabb” a vándorlás. Nagyobb potenciális migráns népesség érhető el a hálózatokon családi, baráti, rokoni kapcsolatokon keresztül.

IRODALOM

- Anderson, J. – O’Down, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meaning, Changing Significance. *Regional Studies*, 33/7. 593–604.
- Barabási A. L. (2008): *Behálózva*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Gellérné Lukács É. – Illés S. (2005): Migrációs politikák és jogharmonizáció. KSH NKI Kutatási jelentései, 79. KSH NKI, Budapest.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In Gödri I. – Tóth P. P. (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, KSH NKI, Budapest. 69–131.
- Gödri I. (2007): Személyes kapcsolatok a bevándorlásban. *Korfa*, 2007/3–4. 4–10.
- Hablicsek L. (2004): A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 2004/3–4. 300–320
- Hansen, N. (1977): Border Regions: a Critique of Spatial Theory and a European Case Studies. *Annals of Regional Science*, Vol 11. 1–12.
- Hatton, T. J. – Williamson, J. G. (2005): *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Hárs Á. (1998): A migráció, a munkaerőpiac és a szabályozás. *Festschrift for Professor J. Kornai*, KJK, Budapest, 333–351.
- Illés S. – Lukács É. (2002): A személyek szabad áramlásának statisztikai szempontú vizsgálata. In Illés S. – Lukács É. (szerk.): *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási jelentések, 71. KSH NKI, Budapest. 13–51.
- Illés S. – Kincses Á. (2008): Foreign Retired Migrants in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, 86/12. 88–111.
- Központi Statisztikai Hivatal (2008): *Demográfiai Évkönyv, 2007*. Budapest.

- Karácsonyi D. – Kincses Á. (2010): Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények* 2010/1. (megjelenés alatt).
- Kincses Á. (2009): A Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése, 2006. *Tér és Társadalom* XXXIII/1. 119–131.
- Kincses Á. (2010): Szlovák állampolgárok Magyarországon. *Területi Statisztika* 13. 551–562.
- Kis T. (2007): Demográfiai modellek és a migráció. *Régió* 18/2. 160–189.
- Laky T. – Hárs Á. – Linderné Eperjes E. – Bareto J. – Hablicsek L. – Tóth P. P. – Neuman L. (2001): *A munkaerő szabad áramlása – Magyarországról nézve*. Európai Tükör Műhelytanulmányok 80., Budapest.
- Nemes-Nagy J. (1998): *Tér a társadalomkutatásban – „Ember-Település-Régió”*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Németh N. – Csíte A. – Jakobi Á. (2009): Román állampolgárságú munkavállalók Magyarországon. *Területi Statisztika*, 12. 49/6. 615–627.
- Nijkamp, P. (1998): *Moving Frontiers: a Local-global Perspective*. Vrije Universiteit of Amsterdam, Faculty of Business Administration and Econometrics, Research Memorandum no. 22. 22.
- OECD SOPEMI (2009): International migration outlook 2009, Paris. 224.
- Rédei M. (1998): A tőke, az áru és a munkaerő áramlása. In Illés S. – Tóth P. P. (szerk.) *Migráció II*. KSH NKI, Budapest. 71–83.
- Rédei M. (2005): A nemzetközi vándorlás folyamatának irányítása. *Statisztikai Szemle*, 83/7. 662–680.
- Rédei M. (2007): *Mozgásban a világ, a nemzetközi migráció földrajza*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Rédei M. – Kincses Á. (2008): A szomszédból érkező migránsok hatása a hazai gazdasági és társadalmi különbségekre. *Közép Európai Közlemények, Geográfusok, regionalisták és történészek tudományos szemléje*. 1/1. 3–17.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologia Romaneasca* 2000/3–4. 5–52.
- Sik E. – Czakó Á. (1994): Hálózati tőke a posztkommunista Magyarországon. *Mozgó Világ*, 6. 17–25.
- Sik E. (1999): Migrációs potenciál a mai Magyarországon. In *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*. Európai Tükör, 61. 93–118.
- Tóth J. (1991): Az európai migráció kérdőjelei. *Európa Fórum*, 1991, I/3. 92–96.
- Tóth P. P. (2002): Nemzetközi vándorlás – Magyarország (1990–2000). Készült a Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002. programja keretében.
- Tóth P. P. (2005): A szomszédos országokból bevándorlók lakóhelyi és kulturális jellemzői. *Korfa* 2005/2–3, KSH, NKI. 3–7.
- Van Geenhuizen, M. – Ratti, R (2001): *Gaining Advantage from Open Borders. An active Space for Regional Development*. Ashgate, Aldershot.
- Williamson Jeffrey G (2006): Global Migration. *Finance and Development*, 43/3. 11.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Kárpát-medence
Migrációs hálózatok

**THE DEMOGRAPHICAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE
POST-MILLENNIUM MIGRATION NETWORK OF THE CARPATHIAN
BASIN FROM A HUNGARIAN POINT OF VIEW, 2001–2008**

Abstract

Hungary has a surplus in international migration since the change of regime with the demolition of Iron Curtain. Direct and indirect effects of international migration are undoubtedly determining factors of demography in Hungary. Direct effects are in the increase of the number of population, indirect effects are those phenomena, which are connected to births, marriages, studentification, changes in the real estate and labour market. The author finds that immigrants who are concentrated in emerging areas are younger, more educated and economically more active than the average Hungarian. As a result of this, they are not only a human, but also an economic asset for Hungary. Foreigners have different preferences and the barrier is only their ability or skill.

Migrant residents are concentrated in two areas in Hungary, 60–70% of them live in Budapest and its surroundings, migrants from neighbouring countries prefer to buy property in the other side of the border and are frequently commuters or self employed/entrepreneurs. Border regions were traditionally considered as disadvantageous territories according to location theories, because of the barriers in international trade and the threats of military invasions. The alteration of this unfavourable image can generate a new increase in the border regions through greater international economic integration – with lower trade barriers. These regions have characteristics by which they can be defined as active contact regions.

The analysis of spatial distribution of migrants in Hungary after the millennium shows that the foreigner and Hungarian (migration) centres and the (geographical) periphery territories considerably influence the trends in international migration. Budapest and Pest County are the general dynamic migration centres of Hungary, while the proximity of the border is an important geographic motive, which is not a barrier but a contact zone from the aspect of migratory flows.

The analysis of the regions of origin by NUTS3 regions shows that most of the migrants came from Harghita, Mures, Bihor, Cluj (Romania) to Hungary regarding the state on January 1 2001. The cumulative volume of migration uniformly increased until 2008, in which Transylvania maintained its leading role. Large-scale emigration from the Romanian counties does not necessarily cause as strong population decline as in Vojvodina, or in the areas close to the border of Transcarpathia. According to the author's view the decline of Transcarpathian Hungarians as the result of emigration has become the fastest in the Carpathian Basin since 2000.

PÁRKAPCSOLAT LÉTESÍTÉSÉT/MEGSZÜNTETÉSÉT ÉRINTŐ MAGATARTÁSI NORMÁK VÁLTOZÁSÁNAK MEGFIGYELÉSE¹

S. MOLNÁR EDIT

Egy, az ezredfordulón, 2000-ben készült lakossági közvélemény-kutatás alkalmából a válaszadók szám szerint kilenc, igen kedvezőtlen demográfiai tendenciát minősíthettek. Az iskolai osztályozás analógiájára egyessel értékelhették, ha közülük valamelyik folyamatot „nagyon rossznak” találták, és ötössel, ha azt „nagyon jónak” vélték. Megjegyzendő, hogy a nemzetközi kérdőíven feltett kérdés a mi ízlésünknek nem teljesen felel meg: a megfogalmazások túlzottan vonzzák az elítélő minősítéseket. (Alig volt olyan válaszadó, aki illedőnek érezte volna, hogy a lista második, harmadik tétele után egy-egy újabb negatív tendenciát „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítsen, még ha ő maga, személy szerint kedvezőbben vélekedett is volna arról. Az osztályzat-átlagok rendre igen alacsonyak (1,31-től 2,72-ig terjednek). Mégis feltűnő, hogy a „nagyon rossznak” gondolt tendenciák rangsorában a két utolsó helyet a párkapcsolatok alakulásában tapasztalható, az elmúlt egy-két évtizedben Magyarországon is radikálisnak nevezhető két jelenség foglalja el. A házasságkötések csökkenő, valamint az együttélések növekvő száma az, amelyeket az emberek az ezredfordulón legkevésbé véltek (és feltehetően vélnek ma is) „nagyon rossz” tendenciának. Érdekes, hogy míg a demográfus szakember a rangsor e kettőt megelőző 7 tételének mindegyike mögött a párkapcsolatokban bekövetkezett változások hatását tételezi fel, vagy mutatja ki, addig a közvélemény ilyen összefüggésre nemigen gondol. Más szóval: az emberek többsége a sok rossz között (mint amilyen az egyszülős családok, a házasságon kívüli születések növekvő száma, a családok stabilitásának gyengülése) a hagyományos párkapcsolati forma elértéktelenedését 2000-ben már gyakorlatilag a leginkább tolerálhatónak (leginkább „megszokottnak”) tekintette.

További érdekesség volt, hogy e két, legkevésbé „nagyon rossz” változás megítélésében jelentős generációs különbséget találtunk (1. táblázat). Jóllehet, maga a rangsor nem változott a 18–50 év közöttiek és az 50 évesnél idősebbek két nagy korcsoportjában, az idősebb generációban jóval többen voltak, akik elítélően fogadták a párkapcsolatok terén kialakult újabb fejleményeket. (Az idősebb generáció élettársi együttélést elutasító álláspontjára Kapitány Balázs kohorsz-elemzése is felhívta a figyelmet (Kapitány 2003).

¹ A kutatást az OTKA támogatja. Témavezető: Pongrácz Tiborné. Nyt.sz. 75909.

1. A „nagyon rossznak” minősített demográfiai változások rangsora a közvéleményben

(Lakossági minta, 2000, %)

The list of “very bad” demographic changes according to public opinion

(Population sample, 2000, %)

		18–50 évesek	50+ évesek	Együtt	Osz- tályzat- átlag
1.	Egyre több az egyszülős család	75,7	76,5	76,0	1,31
2.	Egyre több az egyedül élők száma	72,0	71,2	71,7	1,30
3.	Csökken a születések száma	67,2	71,3	68,9	1,43
4.	Növekszik a válások száma	64,9	70,4	67,2	1,44
5.	A gyermektelen párok száma nő	54,7	59,8	56,8	1,62
6.	Egyre több az egykék száma	46,2	51,8	48,5	1,74
7.	Több gyermek születik nem házasságból	41,5	52,8	46,2	1,84
8.	Csökken a házasságkötések száma	26,8	41,9	33,1	2,11
9.	Az együtt élő párok száma nő	11,8	27,0	18,0	2,72
	Esetszám	1776	1168	2944	

Forrás: PPA magyarországi adatbázisa, NKI.

Ami a házasságkötések csökkenő és az együttélések növekvő számának megítélését illeti, azt is megfigyelhettük, hogy a két nagy korcsoport (50 év alattiak és 50 év felettiak) véleménykülönbsége leginkább a „közepes” (3-as: „se nem jó, se nem rossz”) értékelések eltérő gyakoriságában mutatkozik meg. Míg az idősebbeknél egyértelműen többségi nézet mindkét tendencia esetében a nagyon negatív minősítés, a fiatal korosztály jóval szívesebben választja a „se nem jó, se nem rossz” álláspontot (2. táblázat). E korosztály hagyományoktól elszakadó, liberálisabb hozzáállása (ez „maganügy”, „mindenki éljen úgy, ahogy akar”) más vonatkozásokban, például a gyermektelenség tudatos vállalásának általános megítélésében is tapasztalható (S. Molnár 2009).

2. A párkapcsolatok alakulásának minősítése a két nagy korcsoportban
 (Lakossági minta, 2000, %)
Qualifying changes of relationships in two big age groups
 (Population sample, 2000, %)

Mennyire jó, mennyire rossz az, hogyan ...	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
csökken a házasságkötések száma			
– nagyon rossz	26,8	41,9	33,1
– rossz	25,5	31,8	28,1
– se nem rossz, se nem jó	42,9	23,4	34,8
– jó	3,6	2,1	3,0
– nagyon jó	1,1	0,9	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
az együtt élő párok száma nő			
– nagyon rossz	11,8	27,0	18,1
– rossz	13,2	21,5	16,7
– se nem rossz, se nem jó	51,6	39,7	46,7
– jó	15,2	7,6	12,1
– nagyon jó	8,2	4,2	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Mint látható, az ezredfordulón a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már közel egynegyede inkább pozitív, vagy kifejezetten pozitív tendenciának látta, hogy az együttélések száma növekszik. De vajon gondolatilag hogyan oldják meg azt, hogy az együttélések száma növekedjen, ugyanakkor a házasságkötések se csökkenjen? Vajon inkonzisztensek-e a vélemények ebben a tekintetben? Erre az első tartós együttélással járó párkapcsolatok alakulásának tényleges tendenciája ad választ. A Népszégtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálatának adatai szerint 1960 és 2004 között kohorszról kohorszra növekedett azok hányada, akik első párkapcsolatként az élettársi együttélést választották (40 év leforgása során arányuk rohamosan – a kezdeti 10%-tól 70%-ig – nőtt), ám nagy részük a későbbiekben, hosszabb-rövidebb idő elteltével házasságot kötött (Spéder – Kapitány 2007). Valójában tehát nem a vélemények inkonzisztenciájáról van szó, hanem arról, hogy a fiatal generáció az ezredfordulóra már lényegében szinte magatartási normaként fogadta el a házasságkötés előtti (olykor akár azt helyettesítő) élettársi együttélés gyakorlatát.

A 20. század második felétől fogva a nemzetközi és hazai demográfiai szakkutatások egész sora látszik bizonyítani, hogy éppenséggel a párkapcsolatok terén bekövetkezett változások azok, amelyek legnagyobb hatást gyakorolták/gyakorolják a termékenységre, a családok stabilitására, az egyszülős családok arányára, és amelyek – más oldalról – az értékek, normák módosulásait eredményezték/eredményezik. A szakkutatások mögött álló, talán leggyakrab-

ban hivatkozott koncepció, az ún. „második demográfiai átmenet elmélete” a folyamatot alapvetően bizonyosfajta értékrendbeli módosulásokkal (az individualizációval, a posztmaterális értékek súlyának növekedésével, a hagyományos nemi szerepmegosztás megrendülésével) hozza összefüggésbe (kiemelt képviselői: Lesthaege R., Van de Kaa, Thorton A.). Saját, mintegy két évtized óta folytatott empirikus vizsgálataink (alapvetően lakossági megkérdezések) azt támasztják alá, hogy a párkapcsolatok tényleges alakulásában már a '80-as évektől megfigyelhető demográfiai változások (a házasságkötések csökkenő száma, a válások növekedése, az élettársi együttélések terjedése, a házasságon kívüli születések növekvő tendenciája) s ezzel együtt a lakosság toleranciájának, értékrendjének módosulása Magyarországon is megfigyelhető. A párkapcsolati formákról (házasság – élettársi kapcsolat), a házasság felbontásáról, a gyermek szempontjairól alkotott, normatíva-jellegű közmegejtélés elmúlt 1–2 évtizedben megfigyelt módosulásai arra engednek következtetni, hogy a közmegejtélés – némi késleltetéssel – követi a tényleges folyamatokat. Így például az élettársi együttélés mint első párkapcsolati forma arányának dinamikus növekedése buzdítóan hatott arra, hogy a közmegejtélés „leértékkelje” az előzetes együttélés nélküli házasságkötés hagyományát. A házasságon kívüli gyermekszülések számának szaporodása mérsékelte azt a – nemrég még általánosnak mondható – követelményt, hogy az illegitim kapcsolatban fogant gyermeknek feltétlenül a szülők törvényes házasságából kell megszületnie (S. Molnár 2010). Megfigyeléseink alátámasztják felfogásunkat, amely szerint a tényleges demográfiai magatartások és a közmegejtélés mozgása között kétirányú kapcsolat lehet. A hagyományos normák módosulása hatást gyakorol az egyéni intenciókra, s ennek eredménye a tényleges tendenciák alakulásában érhető tetten.

A szakkutatásokban nem ismeretlen az a felfogás, hogy a hagyományos normák fellazulása, széttöredezése az egyéni magatartásokat szabályozó közösségek szétesésének, a társadalom atomizálódásának tudható be, s így a kisebb-nagyobb közösségi normákhoz való alkalmazkodás gyengül (Spéder 2005; Spéder – Kapitány 2007). Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a különböző közösségek, mikrocsoportok közötti „átjárás”, mobilitás a modernizálódás következtében jóval gyakoribb, mint korábban. Az egyének életútjuk sorsfordulói révén más és más közösségek, mikrocsoportok normáihoz igazodnak, így érthető, hogy az eredeti („korábbi”) közösségek kontroll-lehetőségei gyengülnek. Ám eközben az eredeti („korábbi”) közösségek, mikrocsoportok normái maguk is módosulnak, modernizálódnak. (Bizonyosfajta erjedés zajlik például még a hagyományokat talán legkeményebben őrző egyházi közösségekben belül is a papi nőtlenség megejtélésében, vagy kutatások szerint egy adott régió gyermekvállalási szokásai, vagy a szomszédság hozzáállása jelentős hatást gyakorol az ott lakó párok gyermekvállalási magatartására (Testa – Grilli 2004; Yabiku 2006). A magunk részéről nemigen vitatjuk, hogy az ember tevékenységeit, döntéseit, értékítéleteit a modern világban is a közvélekedés, a

munkatársak, barátok véleménye, helyeslése vagy rosszallása irányítja (Andorka 1987; Riesmann 1968).

Mindazonáltal érdekesnek tartjuk és elfogadjuk Spéder Zsolt hipotézisét azzal kapcsolatban, hogy a párkapcsolatok terén bekövetkezett (és ma is folyamatban lévő) radikális változások okainak hármasságát lehet feltételezni: az egyéni intenciók, a társadalom értékrendje, valamint az intézményes hatások szerepének együttesét (Spéder 2005). Ami az egyéni intenciók alakulását illeti, az NKI „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálata révén erre vonatkozóan határozottan újszerű adatok, megfigyelések, elemzések állnak rendelkezésünkre (lásd: Spéder – Kapitány 2007). Mostani tanulmányunkban a második összetevőt, a lakosságban élő értékek, normák világát, egyes elemeinek változásait igyekszünk megfigyelni. Pontosabban azt, hogy az elmúlt 1–2 évtized óta a párkapcsolatok szerveződését irányító normák változása miként követi a tényleges folyamatokat, tendenciákat. Legfrissebb adataink egy 2009-ben lefolytatott kérdőíves vizsgálatból származnak, amely a 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján készült. (Ezért a korábbi, a felnőtt lakosság egészére készült kérdőíves vizsgálatokkal történő összehasonlítások is értelemszerűen az 50 év alatti almintákra vonatkoznak.) Vitatható lehet a minta felső korhatárának lehatárolása, hiszen általános szemléletmódról, a közgondolkodásban érvényesülő normákról beszélve annak az 50 év feletti, idősebb generációk is részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népeiségre koncentráljunk. A párkapcsolatok megítélését érintő általános attitűdök időbeli változásainak néhány szegmensét mutatjuk be. Először azt tekintjük át, hogy a közmegítélés szintjén, általánosságban beszélhetünk-e a házasság „tekintélyének” megrendüléséről. Ezt követően arról adunk képet, hogy az évek során miként változtak a fiatalok számára javasolható életformák. A házasságkötés és a gyermekvállalás terén tapasztalt postponement jelenségről szólva annak eredünk nyomába, hogy mit tartanak a kérdezettek a családalapításra „ideális” életkornak, illetve milyen okoknak tulajdonítják a házasságkötés későbbi életkorra halasztását.

A házasság „tekintélye”

Az európai és az egyesült államokbeli szakkutatások tanulságai szerint az 1960-as évektől fogva gyökeres változások voltak érzékelhetők a házassággal, családdal kapcsolatos értékrendben. A viselkedésminták meggyengültek, bővültek az életforma megválasztásának lehetőségei, a házasságkötés (a hivatalos aktus és maga a ceremónia) már egyre kevésbé határozta meg a „felnőtt kor” kezdetét (Thornton 1989; Thornton – Young-DeMarco 2001). Ez az értékrendbeli változás Magyarországon az 1960-as években még egyáltalán nem volt

érzékkelhető. Ebben az időszakban nálunk még csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságot kötött, sőt egy évtizeddel az ezredforduló előtt is még mintegy háromnegyedük ragaszkodott a hagyományos normához. Alig tíz évvel ezt követően azonban a nők első házasságkötési arányszáma már 50 százalék alá csökkent. Nemcsak a tényleges tendencia, hanem a közgondolkodás megfigyelése is arra mutatott, hogy az ezredforduló idején már Magyarországon is érzékeltetővé vált egy határozott értékrendbeli változás. A felnőtt lakosság – különösképp az 50 éves kor alattiak – túlnyomó többsége már nem fogadta el azt a normát, amely szerint „egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható életforma” (3. táblázat).

3. A házasság mint az „egyetlen elfogadható életforma” megítélése a lakosság két nagyobb korcsoportjában, 2000, %
Assessment of marriage as “the only acceptable lifestyle” in two bigger age groups of the population, 2000, %

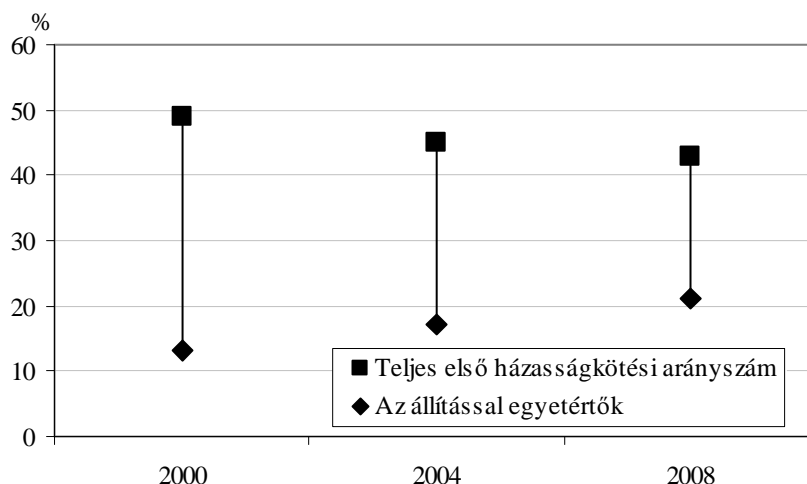
Az állítással ...	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
– inkább egyetért	22,8	47,7	33,0
– inkább nem ért egyet	77,2	52,3	67,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

A „nagy rivális”, a házasságkötés nélküli együttélésen alapuló párkapcsolat elfogadottsága, legalizálásának igénye már a rendszerváltozást követő években is erőteljesen érvényesült a közmegítélésben, és ez az álláspont – az együttéléses életforma további terjedésével – tovább erősödött. Elmondható, hogy Magyarországon a rendszerváltozás idején is többségi vélemény volt, s azóta még inkább megszilárdult az a követelmény, amely szerint „a törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot” (4. táblázat).

4. „A törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek megoszlása, 1991, 2009, %)
“Laws should protect cohabitation in the same way as marriage”
(Distribution of opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 2009, %)

Az állítással...	1991	2009
– egyetért	57,1	65,1
– részben egyetért, részben nem	18,7	21,0
– nem ért egyet	24,2	13,0
– nem tudja	–	1,0
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	1000	1516

A két életforma törvények előtti „egyenjogúsítása” azonban ma még kevésbé veszélyezteti a házasság prioritását. „A házasság idejétmúlt életforma” megfogalmazású állítás elvetése ma is jellemzője az európai gondolkodásnak: a PPA 2000. évi vizsgálata szerint 12 európai országban átlagosan 75% tiltakozott ellene. Magyarországon az arány ezt jóval meghaladta: a teljes lakosság közel 90%-a, de az 50 év alattiaknak is 87%-a utasította el. Úgy tűnik, a közmegejtélés látszólagos inkonzisztenciája („a házasság ugyan nem elavult, de az élettársi együttélést mégis ugyanúgy védenie kellene a törvényeknek”) mögött sokkal inkább az életforma-választás szabadságának pártfogolása áll, semmint az életformák „vetélytársakként” kezelése. Ám az a tény, hogy az „idejétmúlt”-jelző elfogadásának aránya némiképp növekedni látszik, arra utal, hogy a házasság tekintélye kissé mégiscsak csökken. Az egyértelmű „házasság-pártiság” lassan-lassan kételkedővé, hezitálóvá válik a 18–50 év közöttiek vélekedésében, követve a házassági kedv lanyhulását (I. ábra).

Megjegyzés: „A házasság elavult intézmény” állítással 2000-ben: „inkább egyetért”, 2004-ben és 2008-ban: „teljesen egyetért, egyetért”.

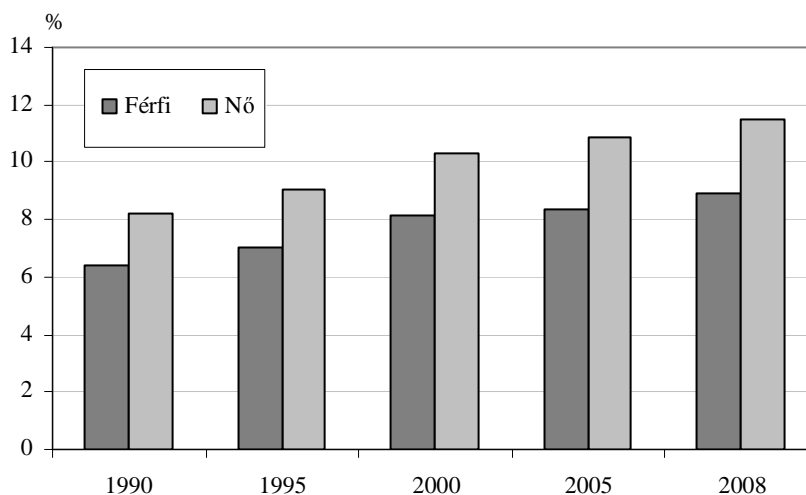
I. A teljes első házasságkötési arányszám, valamint „a házasság idejétmúlt intézmény”- állítás elfogadása a 18–50 év közötti férfiak és nők körében, 2000–2008

The total first marriage rate, and the acceptance of the statement “marriage is an outdated institution” among men and women aged 18–50 years, 2000–2008

A párkapcsolat törvényesítését előíró norma oldódása az egyházi törvények által megszabott keretek fellazulásával is összefüggésben állhat. A közmegejté-

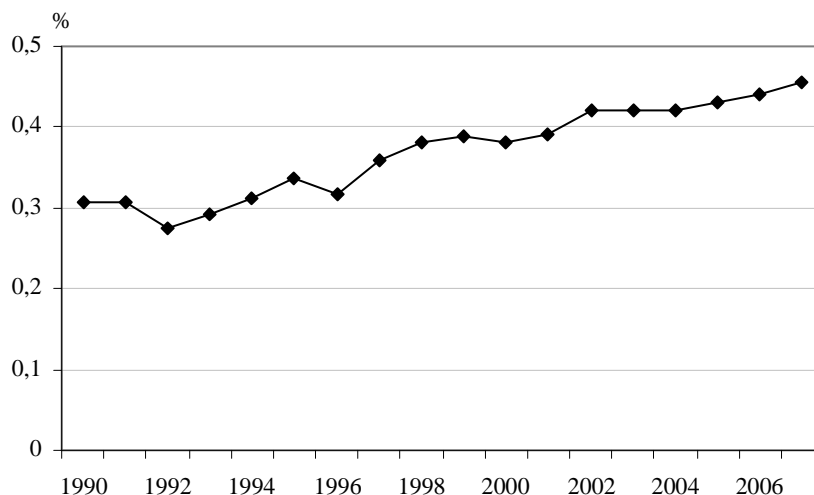
lés egyre nehezebben azonosul a házassági eskü mai szemmel meglehetősen anakronosztikusnak tűnő „holtomiglan-holtodiglan” követelményével. Az „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálat adata szerint 2004-ben és 2008-ban az 50 év alatti férfiaknak és nőknek már csak mintegy egynegyede-egyötöde hitte azt, hogy „a házasság egy életre szóló kapcsolat, ami nem érhet véget”. A meghatározó többség teljes mértékben elveti ezt az elvet, vagy legalábbis kételkedik abban. Az „életre szóló kapcsolat” ideájának elkopása – amint arra Spéder Zsolt rámutatott – a válások 1960-as évektől kezdve emelkedő, európai összehasonlításban is kiemelkedően magas számával, illetve arányával függ össze (Spéder 2005). A közmegítélés változásához azonban nézetünk szerint magának az egyháznak a szemléletmód-változása is hozzájárulhatott, hiszen a kisebb-nagyobb egyházi közösségek, mikrocsoportok körében is végbe megy a hagyományos normák bizonyosfajta modernizálódása.

Mint az 1. táblázat mutatta, a „nagyon rossznak” minősített demográfiai tendenciák rangsorában előkelő helyezést kapott „a válások számának növekedése”. (2000-ben az 50 év alattiak 65%-a, az ennél idősebbek 71%-a szerint ez egy „nagyon rossz” változás.) Ennek ellenére 1990 és 2007 között figyelemreméltóan növekedett mind az elvált családi állapotúak aránya, mind pedig az ún. teljes válási arányszám (II. és III. ábra).

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

II. Az elváltak aránya az össznépességben belül, nemek szerint, 1990–2008
Proportion of divorced within the population, by sex, 1990–2008

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

III. Teljes válási arányszám, 1990–2007 Total divorce rate, 1990–2007

Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasság felbontásával kapcsolatos általános attitűdök adatgyűjtéseink szerint már az 1990-es évek első felében is eléggé megengedőnek bizonyultak, ezáltal nem *követve* a tényleges tendenciát, hanem éppenséggel „előtte járva”, mintegy *teret biztosítva* a tendencia érvényesülésének. Mögötte a közmegítélés elmúlt 20 évben csaknem változatlanul megnyilvánuló, a korábbi hagyományoknál liberálisabb két sarkalatos normájának hatása sejthető. Úgy tűnik ugyanis, hogy a magatartási normák sorába – legalábbis 20 éve már – beépült az az álláspont, hogy „*a boldogtalanná váló házasságokat nem kötelező fenntartani*”, másrészt pedig, hogy „*a közös gyermek léte nem kell, hogy akadályt jelentsen a megromlott házasság felbontásában*”. Mindkettő nagyon jelentős változás a hagyományos normákhoz képest, és egyértelműen a házasság tekintélyének gyengülését jelenti a közgondolkodásban (4. és 5. táblázat).

Válással foglalkozó szakemberek hangoztatják, hogy az együtt élő párok gyakran nincsenek birtokában olyan eszköztárnak, amellyel konfliktusaikat oldani tudnák, így a válás a konfliktusok kezelésének szinte egyedüli eszközévé válik. Más oldalról elterjedt felfogás, hogy ha már megfogalmazódott egy párban a válás gondolata, nem is érdemes azt halogatni. Ez utóbbi felfogásnak a közvélekedésben is nagy táborra van. Az 1987. évi és 2009. évi véleménymegoszlások ebben a kérdésben nemigen térnek el egymástól. A „*Ha már egyszer felmerült a válás gondolata egy házaspárban, jobb, ha nem várnak vele*” megfogalmazású állítással 1987-ben a 18 évesek és idősebbek 42%-a értett egyet,

41%-a vetette el, és 15% bizonytalan volt a radikális megoldást illetően. 2009-ben a 18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek struktúrája nemigen különbözött ettől. Közel 40% pártfogolta a radikális megoldást, 29% volt a részrehajló ('igen is, nem is' nézetet valló), és 30 % körüli azok aránya, akik úgy látták: nem lenne szabad az első felmerülő ötletre válás mellett dönteni. Az azonban határozottan többségi vélemény, hogy ha a házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat, akkor a válás a legjobb megoldás. Ez 1994 óta gyakorlatilag nem változott.

5. „A válás a legjobb megoldás, ha egy házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat”

(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009, %)

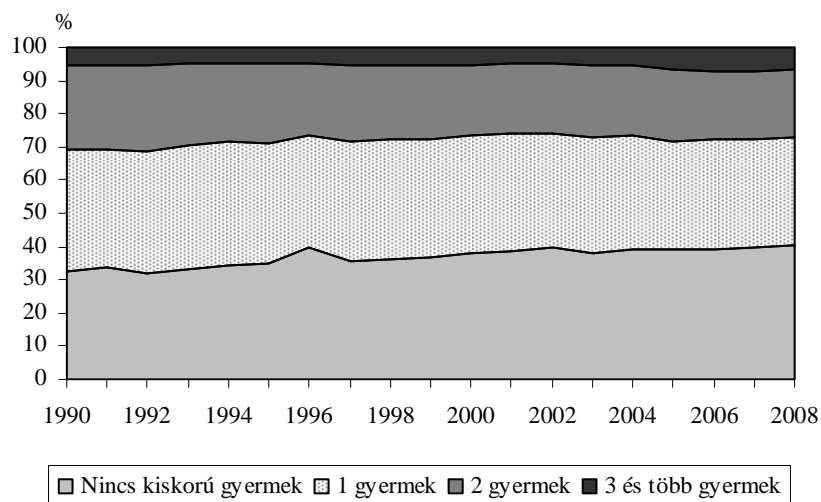
“Divorce is the best solution, if a couple cannot solve problems occurring in marriage” (Opinion of men and women aged 18–50 years, 1994, 2009, %)

Az állítással...	1994	2009
– egyetért	53,7	53,9
– részben egyetért, részben nem	23,0	24,7
– nem ért egyet	23,3	19,8
Nem tudja	–	1,6
Összesen	100,0	100,0

A mindennapi gyakorlatban jól ismert, hogy válás esetében egyik legérzékenyebb kérdést a közös gyermek problémájának megoldása jelenti, ennek mind a törvénykezési oldalával, mind az egyszülössé váló család egzisztenciális helyzetével, mind pedig a külön élő szülő és a gyermek kapcsolatával összefüggő pszichikus nehézségekkel. Míg 1990 és 2008 között a kisgyermekkel rendelkező házasságok felbomlásának aránya valamelyest csökkent (67%-ról 60%-ra), a gyermekes házaspárok válásának jóváhagyása a közvélekedésben 1994 és 2009 között határozottan növekedett. A látszólagos ellentmondás mögött az állhat, hogy míg a gyermekes házasságok csökkenése mögött főképp demográfiai okok állnak, a közvélekedés egyre kevésbé látja akadályát annak, hogy a megromlott házasságok a közös gyermek miatt fennmaradjanak.

Mint látható, a rendszerváltozást követő időszakban csupán a három és több gyermekes válások aránya emelkedett igen kis mértékben. Jelentősebb ugyanakkor a váláskor még gyermektelen párok hányadának növekedése. Ez azonban annak tudható be, hogy mivel az első gyermekvállalás időzítése későbbi életkorra tolódik (erről a későbbiekben még szó lesz), sokan még az első gyermekszülés előtt elválnak (IV. ábra). Ez a mindennapi életben az emberek számára szinte nem észrevehető demográfiai változás azonban nem befolyásolja a közvélekedést: gyakorlatilag megszűnt az a hagyományos norma, kényszer, hogy a házas feleknek a gyermek miatt „túrniuk kell”, „úgy illik”, hogy amíg a gyer-

mek fel nem nő, el nem végzi iskoláit, önállóvá nem válik, addig a szülőknek együtt kell maradniuk.

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

IV. A válások megoszlása a közös kiskorú gyermekek száma szerint, 1990–2008

Distribution of divorces by the number of common minor children, 1990–2008

A válaszadóknak szóló kérdés két megközelítésben is feltehető: a gyermek érdekében maradjanak-e mindenképpen együtt a rossz viszonyba kerülő szülők, illetve – ha már boldogtalanná vált egy házasság – a gyermek ellenére is jobb-e a házasság felbontása. Az előbbi megközelítés 1994-ben és 2009-ben képezte vizsgálat tárgyát, az utóbbi pedig 2008-ban, az Életünk fordulópontjai c. panelvizsgálat 3. kérdezési hulláma alkalmából.

Az „Egy gyermekes családban a szülőknek akkor is együtt kell maradniuk, ha nem jönnek jól ki egymással” követelménye 1994 és 2009 között határozottan enyhült (különösen a problémában erősebben érintett nőknél – többnyire ők maradnak a gyermekkel a válás után) (6. táblázat).

6. „A gyermekes szülők akkor is maradjanak együtt,
ha nem jönnek ki jól egymással”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009, %)
“Couples with children should stay together even
if they cannot agree together”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1994, 2009, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1994	21,0	15,8	18,4
– 2009	13,1	11,4	12,2
Részből egyetért, részben nem			
– 1994	35,0	26,6	30,5
– 2009	24,7	19,3	22,0
Nem ért egyet			
– 1994	43,9	58,3	51,1
– 2009	60,8	68,6	64,8

Összhangban ezzel 2008-ban a 20–50 év közötti férfiak és nők óriási többsége, több mint 70%-a határozottan támogatta a boldogtalan házasságok felbontását, akár a meglévő közös gyermekek ellenére is. A nők a férfiaknál sokkal intenzívebben azonosulnak ezzel a nézettel (7. táblázat).

7. „Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak,
még akkor is, ha gyermekeik vannak”
(20–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2008, %)
“If a marriage becomes unhappy, it is better to get divorced
even if the couple has children”
(Opinion of men and women aged 20–50, 2008, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
– egyetért	66,7	75,6	71,6
– részben egyetért, részben nem	21,9	16,2	18,8
– nem ért egyet	11,4	8,2	9,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Kettősség mutatkozik abban, hogy bár a válások száma a közvélekedés szerint egyike a nagyon rossz demográfiai fejleményeknek, mára gyakorlatilag megszűnt az a követelmény, hogy a megromlott házasságot a gyermek miatt, a gyermek kedvéért mindenképpen fenn kell tartani. Elmondható, hogy a válással kapcsolatos megengedőbbé, liberálisabbá váló attitűdök sorában éppen ez – a gyermek szempontjának háttérbe szorulása a házaspárok közötti viszony mérlegelésével szemben – a legjelentősebb attitűdbeli változás. Ezt erősítheti az a ma már szinte mindennapivá vált gyakorlat, hogy a gyermekek könnyebben alkalmazkodnak a

család „kibővüléséhez”, a szülők későbbi partnereihez (új házastársához vagy élettársához), új „fél-mostoha” vagy „mostoha” testvérekhez, semmint együtt maradásra kényszerülő szülei rossz viszonyához, állandó veszekedéséhez stb.

Vajon látnak-e lehetőséget az emberek arra, hogy törvényes úton befolyásolni lehetne a nem kívánatos, „rossz” tendenciát? Vagy más oldalról: vajon a közvélemény szerint éppenséggel az „engedékeny” törvény nyitja-e meg az utat a válások elszaporodása előtt? Az elmúlt két évtized távlatában jelentősen lecsökkent annak a nézetnek az aránya, amely a magas válás-számért a törvényeket (is) felelőssé tenné (8. táblázat).

8. „A családok széthullásának fő oka, hogy törvényeink szerint könnyű elválni”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1987, 2009, %)

“The main reason of families’ dissolution is that the laws make divorce easy”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1987, 2007, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1987	31,8	32,8	32,3
– 2009	20,2	21,9	20,3
Részben egyetért, részben nem			
– 1987	11,4	13,8	12,6
– 2009	19,1	22,7	20,4
Nem ért egyet			
– 1987	56,8	53,4	55,1
– 2009	57,1	54,8	56,0

Ha 1987-nél régebbre megyünk vissza, a törvények engedékenységet bírálóik 1987-ben kimutatott, a teljes lakosságra vetített 35%-os aránya egy 1983. évi felvételünk szerinti 46%-ról csökkent le ilyen radikálisan. Ez az 1987. évi CSJT hatása lehet, amelynek eljárási szabályai kétségkívül nehezedtek és ellenérzéseket váltottak ki (Csernák 1992). Ám a válási eljárás szigorítása a valóságban nem hozott pozitív változást a válások tényleges csökkenésében. A „nem egyetértő” többségi vélemény hányadának változatlansága alapján a közmegejtélés közel 20 éve elég szilárdnak tűnik abban, hogy a válások számának növekedését törvényes úton nem lehet befolyásolni – sem fékezni, sem pedig elősegíteni. A házasság „tekintélyvesztése” alapvetően a kemény hagyományos intézményes keretek (az „ásó-kapa” szemlélet, a kapcsolat felbonthatatlansága, az egyéni szándékok, döntések törvények által történő befolyásolása) elvetésében mutatkozik meg, nem pedig a házasság életforma elvetésében. Ezt érzékeltetik azok a normák is, amelyeket fiatal párok jövőbeli életformájára vonatkozóan szab meg napjainkban a közmegejtélés.

Tanács fiataloknak – milyen életformát válasszanak?

Magyarországon az 1980-as, 1990-es években már megfigyelhető volt a házasságkötési szokások megváltozása. Erre két jellegzetes tendencia utal: az élettársi kapcsolatban élők „fiatalodása” és családi állapot szerinti változása. 1990-től 2005-ig az élettársi státusban élők között a 30 évesnél fiatalabbak aránya megnégyszereződött, és ugyanezen idő alatt mintegy háromszorosára növekedett körükben a nőtlen/hajadon családi állapotúak hányada. Ezek egyértelműen arra vallanak, hogy első családalapításukat mind többen együttélés-ként valósítják meg.

Az észak- és nyugat-európai országokban már korábban megfigyelt folyamatot a nemzetközi szakkutatások a mai napig a családok szerkezetében és működésében bekövetkezett változások egyik leglényegesebb jellemzőjének tekintik (Trost 1975; Kohli 1993; Thorton 2001; Billari – Wilson, 2001; Spéder 2005). A kutatások részletekbe menően elemzik a tendenciához vezető okokat: a házasság és a gyermekvállalás későbbre halasztásának *intézményes* (oktatás, munkaerőpiac, munkaerő-kínálat, karrier-lehetőségek), valamint *személyes* (individualizálódás, szekularizáció, poszt-materiális értékek iránti vonzalom, modernizálódás a nemi szerepek megosztásában stb.) tényezőinek szerepét és hatásait. Az eredmények arra vallanak, hogy jóllehet, maga a tendencia gyakorlatilag szinte egész Európában hasonló módon megy végbe, az intézményes és a személyes, individuális tényezők országonként, kultúránként akár jelentősen is eltérhetnek egymástól. (Pl. a munkaerőpiac bizonytalansága, a családtámogató intézkedések hiánya meghosszabbíthatja a szülőkkel való hosszabb együttélést (Baizan 2001; Matysiak – Vignoli 2009; Gonzáles – Jurado-Guerrero 2006). Más oldalról a hagyományok iránti erősebb személyes vonzalom erőssége – vagy éppen a vonakodás attól, a felekezethez tartozás szubkulturális normáihoz való viszony (Cherlin 1980; Xiaohe – Hudspeth – Bartkowski 2005) hatása másképp és másképp mutatkozik meg adott országok családalapítási gyakorlatában.) A szocializációs hatások (a szülők vallásossága, válása), vagyis egy korábbi generációk gyakorlatának szerepe ugyancsak vízváltó lehet (Bukodi 2001, 2004). Országonkénti különbségek mutatkozhatnak abban, hogy adott esetben a képzetlenek, vagy pedig éppenséggel a magasan iskolázottak mutatnak-e nagyobb hajlandóságot a biztonságosabbnak tűnő családalapítás, a törvényes házasság megkötése iránt (Berhardt 2004; Bukodi 2004; Hoem – Neyer – Anderson 2006; Matysiak – Vignoli 2009). A szakirodalomban körvonalazódni látszik az az elméleti megközelítés, amely szerint az adott ország makro-strukturális tényezői által megszabott intézményes tényezők (mint amilyen az oktatás, a munkaerőpiac) erőteljesen meghatározzák a személyes döntések, választások kereteit, így az individualizálódás ezek keretei között, de akár velük szembe fordulva mehet végbe. Egyes elképzelések szerint a kettős hatás között óhatatlanul megjelenő konfliktusokat oldhatja az a tény, hogy az egyének „szabadságát”, „önrendelkezését” ma már

kevésbé kötik a kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok normái, szabályai (Kohli 1993; Billari – Wilson 2001).

Amint azt már korábban megjegyeztük, felfogásunk szerint a normák, elvárások, követelmények „kötése” ma is érvényesül az egyéni választásokban. A kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok maguk is részesei a makrostrukturális tényezők hatásainak, így képesek módosítani a korábban még szilárdnak hitt, de mára idejétmúltnak tűnő normáikat. Az egyéni választások ezektől éppen hogy nem eltávolodnak, hanem biztatást kapnak tőlük, mivel a normák éppenséggel csökkenthetik számukra a „rizikóvállalás” érzését. (Így például kis leegyszerűsítéssel: „a társadalom belátja, hogy megfelelő képzettség nélkül a nők nem képesek belépni a munkaerőpiacra, s ezért jóváhagyja, mintegy ’megengedi’ a fiatalok számára, hogy később alapítsanak családot, később vállaljanak gyermeket” stb.).

A közösségi normákról, elvárásokról nehéz a reprezentatív mintákon végzett adatgyűjtések eszközével képet alkotni. Nem véletlen, hogy a párkapcsolat-életeresítés normáira vonatkozóan inkább csak közvetett módon szoktak vissza következtetni. Ezt szolgálhatják a kérdezettek retrospektív beszámolóik vagy saját maguk szubjektív terveiről szóló elgondolásaik, vagy személyes élményeik összegyűjtése arról, hogy a házasságkötésre, gyermekvállalásra vonatkozó szándékaikhoz miként (támogatóan vagy rosszállóan) viszonyult/viszonyul közvetlen környezetük: szüleik, rokonaik, barátaik stb. (Ajzen 1996). Az azonban feltételezhető, hogy általánosítva és direkt módon rákérdezve a legtöbb ember az általa *többséginek* gondolt magatartási szabályokról igyekszik számot adni: milyen családformában „*illendő*” élni, mikor illendő önálló családot alapítani, gyermeket vállalni.

A „*Mit tanácsolna, milyen életformát válasszanak a fiatalok?*” megfogalmazású, az 1990-es évek elejétől több alkalommal és 2009-ben is megismételt kérdőív-kérdésünk pregnáns módon teljesíti azt, hogy a reá adott válaszokból a társadalomban, lakosságban leginkább elterjedt, legnépszerűbbnek gondolt magatartási norma tartalmára, valamint annak változására következtethessünk. A kérdés megválaszolása – minthogy nem a saját „sorsról”, vagy saját tervekről kell beszámolni – lehetővé teszi, hogy a válaszadók általánosabb szinten alkossanak véleményt; azt mondják el, hogy milyen életforma követését találják a *leghelyesebbnek*, még ha maguk – egyéni sorsfordulóik vagy ambícióik révén – nem is feltétlenül ezt követték, vagy szándékoznak követni.

A házasság mint a fiatalok számára javasolt – másképp szólva, a közmegítélés szerint a fiataloktól leginkább elvárható – életforma preferálása ma is kiemelkedő. Közel két évtized alatt azonban nagyon sokat változott a házasi életforma megvalósításának *módjára* vonatkozó hozzáállás; folyamatosan növekedett az esküvő előtti együttélés pártfogolása (9. táblázat).

9. A párkapcsolatos együttélés két formájának preferálásában tapasztalt véleményváltozások

(18–50 év közötti férfiak és nők, 1991, 2001, 2004, 2009, %)

Observed changes in the opinion about the preference of two forms of partnership

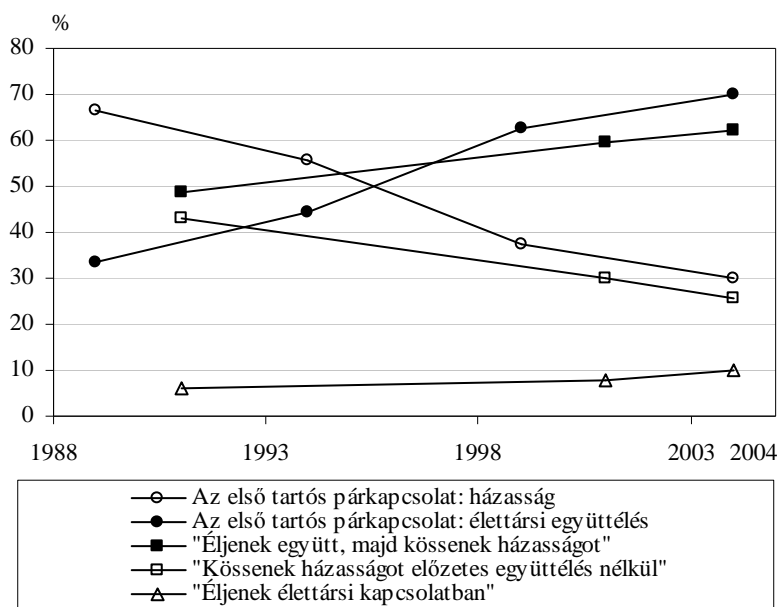
(Men and women aged 18–50 years, 1991, 2001, 2004, 2009, %)

Javasolt életforma	1991	2001	2004*	2009
Házasság, ezen belül:	87,8	84,9	83,5	80,0
– előzetes együttélés után	55,6	67,3	69,9	69,7
– előzetes együttélés nélkül	32,2	17,6	13,6	10,3
Élettársi együttélés	7,7	9,7	11,8	15,0
Egyéb vélemény és nem tudja	4,5	5,4	4,6	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,00	100,0
Esetszám	569	10089	7424	1515

* 21–50 évesek

A közmegítélés változása határozottan „együtt mozog” a valóságban tapasztalható tendenciával (V. ábra). Az NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálatának adatai szerint a valaha párkapcsolatban élő nőknek 1960–1964 között még közel 100%-a házasság formájában valósította meg első tartós párkapcsolatát. Ez az arány az 1980–1984-ben első párkapcsolatukat létesítőknél már csak mintegy 80%-ára volt jellemző, a 2000–2004 között első párkapcsolatukat létesítő nőknek pedig csupán 30%-ára – ekkor már a nők 70%-a első lépésként az együttélést választotta (Spéder – Kapitány 2007).

A vizsgált 18 évet átfogó periódus alatt mindvégig jellemző, hogy a fiatalabb korosztályok fogékonyabbak a házasságkötést megelőző együttélés iránt. Az idősebbek felé (esetünkben a 40–50 év közöttiek felé) közeledve növekszik a jegyesek együttélés nélküli házasságkötésének támogatása. Ami pedig az ennél is idősebbeket, az 50 éven felülieket illeti, ez a korosztály még mindig nehezebben barátoskodik az előzetes együttélés gondolatával. 1991-ben még közel 60%-uk csak a tradicionális egybekelést tanácsolta volna. Ám egy bő évtized elteltével az idős korosztálynak is közel 50%-a – alkalmazkodva a közmegítélés általános modernizálódásához – már célszerűbbnek találta, ha a jegyespár a hivatalos egybekelést megelőzően együtt lakik. (2009-ben 50 év felettieket nem kérdeztünk.)

Forrás: Spéder – Kapitány (2007). 2.9. táblázat, 41. old., valamint az 1991. évi lakossági megkérdezés; „Életünk fordulópontjai”, 1. és 2. hullám (2000, 2004).

V. Az első párkapcsolati forma ténylegesen és a 18–50 év közötti férfiak és nők által helyeselt módon

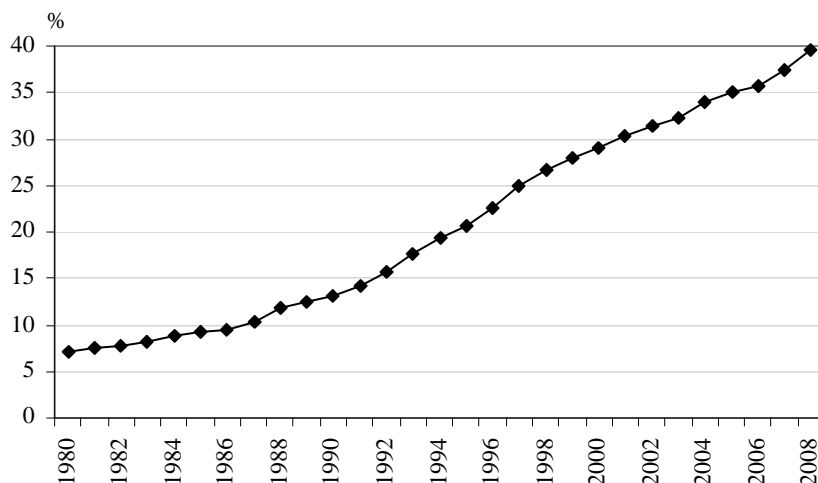
First form of relationship in reality and according to the approval of men and women aged 18–50 years

Az 1990-es évek elejétől tapasztalt véleményváltozás jelentőségét azért is érdemes külön kiemelni, mert ezúttal nem egyszerűen a házasság nélküli együttéléstről szóló, általánosan tapasztalt tolerancia-növekedésről, hanem éppenséggel a *tartósnak szánt, a helyesnek tartott életforma* megítéléséről van szó. Ami az előbbit, az általános megítélést illeti, ebben napjainkban már valóban jelentős mértékű a társadalom toleranciája. Az elmúlt század első felében a házasságon kívüli együttélés még szinte deviáns magatartásnak, ún. „vadházasságnak” számított – nem véletlen, hogy iránta főképp az elváltak, vagy özvegyek esetében voltak elnézőek az emberek (Carlson – Klinger 1987; Csernák 1992; Bukodi 2001). 2000-ben és 2008-ban azonban a teljes lakoságnak már mintegy 75–76%-a egyetértett azzal, hogy *„Nincs semmi rossz abban, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarna kötni”*, 2009-ben pedig a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már egyenesen több, mint 80%-a tette magáévá ezt a nézetet. A *„nincs semmi rossz abban ...”* megfogalmazás bizonyfajta „könnyedséget”, „ideiglenességet” sugall: „egy ideig kedvünk tartja

együtt élni, legfeljebb megszakad a kapcsolat, legfeljebb új kapcsolat jön létre” – nincs is ebben semmi rossz. A vele való egyetértés természetes következménye annak a fejleménynek, hogy a korábban bekövetkező nemi érés, valamint a későbbre tolódó gyermekvállalás között eltelt, esetenként akár 20 esztendő a fiatalok nem tekinthetik a szexuális önmegtartóztatás periódusának. Ám egy meghatározott életforma megválasztása – illetve közülük a „legmegfelelőbb” tanácsolása – ennél nagyobb súlyú elhatározás. Az „*először éljenek együtt, majd kössenek házasságot*” – tanács egyaránt magában foglalja a külső körülmények, lehetőségek mérlegelését és az ún. „próbaházasság” célszerűsége mellett állásfoglalást. Azt a tényt, hogy a próbaházasság vajon elősegíti-e a párok „összeszokását”, vagy éppenséggel a kapcsolat romlásához járul hozzá, a szakirodalom sokféleképpen tárgyalja (Cunnigham – Thornton 2005). A magyarországi viszonyokat illetően – érdekességként – elmondható, hogy elfogadottságához talán a 20. század előtti időszakból ránk hagyott, ma már történelminek nevezhető „hagyományokra” is ráismerhetünk. Tárkány Szűcs Ernő „Magyar jogi népszokások” című munkája említi, hogy a próbaházasság megítélését – jóllehet, ez csak bizonyos vidékeken, népcsoportokban volt elterjedt – az egyház befolyása is szabályozta, minthogy a valláserkölcsei normáknak megfelelő, termékeny házasság biztosítékát látták benne. Ez valójában a nő próbája volt (képes-e gyermeket világra hozni). Ideje így hosszan, akár évekre is elnyúlhatott. A terméketlenség vagy a halvaszülés a próba eredménytelenségét bizonyította, s így erkölcsi felmentést adott a házasságkötés előtti szexuális kapcsolat vétke alól. A próbaházasságból származó gyermeket olyan esetben is befogadta a család vagy a tágabb közösség, ha a szülők később még sem kötöttek házasságot – bár ezt ilyen esetekben kikényszerítették (Tárkány Szűcs 1981). Nem tudható, hogy a mai közgondolkodásban – a modernizálódás mellett – vajon nem lehetők-e fel ennek a morális oldalról is megindokolt, hajdani állásfoglalásnak a nyomai. A fiatal párok számára nyújtott, mai tanács tartalma vajon nem az-e, hogy „*ha komolyan gondolják a kapcsolatot, ha gyermeket is szeretnének, akkor kimondottan tanácsos, hogy kipróbálják egymást: költözzenek össze, majd kössenek házasságot*” – egyébként pedig „*mindegy*”, „*nincs semmi rossz abban, ha együtt élnek és nem akarnak házasságot kötni*”.

Nem kétséges, hogy a valódi döntés-kényszert az együttélés során bekövetkezett terhesség jelenti. Szinte az utolsó alkalom ez, amikor a fiatal párok saját értékrendjüket követve arról döntenek, hogy gyermekük házasságból szülessen-e meg. Értékrendjük természetesen nem független a közmegejtélésben élő normáktól. Bár a társadalom a mai napig preferálja terhesség esetére a házasság mielőbbi megkötését (aminthogy a próbaházasságok esetében ez a valóságban is többnyire így zajlik), a korábbi, szigorú norma mára fellazult. Ez annak is következménye, hogy bár az elmúlt évtizedekben a gyermekvállalási kedv lanyhult, az emberek napról napra szembesülnek a házasságon kívüli szülések

rendkívül dinamikusán növekvő arányával. (Az 1980. évi 7% körüli arány 2008-ig mintegy 40%-a nőtt. Lásd: VI. ábra.)

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

VI. A házasságon kívüli születések aránya, 1980–2008
Proportion of extra-marital births, 1980–2008

Azt már az 1990-es években is észleltük, hogy a fiatal és középkorú felnőttek 1/3 körüli aránya nem tartotta különösebben fontosnak a házasság gyermekszülés időpontjában történő megkötését.

Az ezredfordulót követő években a kérdésfeltevés ismét változott: négyfokú attitűdskála mérte, hogy mennyire fontos terhesség esetén házasságot kötni. A „nem különösebben fontos” és „egyáltalán nem fontos” – vélekedés 40% körüli, sőt 2009-ben már csaknem 50%-ra emelkedett az 50 év alatti korosztály körében. Ugyanakkor – a házasságkötést fontosnak tartó véleménycsoporton belül – a válaszadóknak mintegy egynegyede már nem tartotta jelentősnek, hogy a házasságkötést a szülés előtt, vagy azt követően „illendő-e” nyélbe ütni (11. táblázat).

*10. A házasságkötés fontossága terhesség esetén
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997, %)
Importance of marriage in case of pregnancy
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 1997, %)*

1991*		1997*	
Ha egy élettársi kapcsolatban a nő terhes lesz, és a gyermeket meg akarja tartani:		Egyetért, vagy nem ért egyet azzal, hogy együtt élő pár esetén, ha a nő terhes lesz, a gyermek megszületéséig kössenek házasságot?	
– amint terhes lesz, kössenek házasságot	49,7	– egyetért	61,0
– legalább közvetlenül a gyermek megszületése előtt kössenek házasságot	17,6	– bizonytalan	15,5
– nem fontos házasságot kötni, mindegy, hogy a gyermek házasságból vagy élettársi kapcsolatból született	32,4	– nem ért egyet	23,5
Összesen	100,0	Összesen	100,0

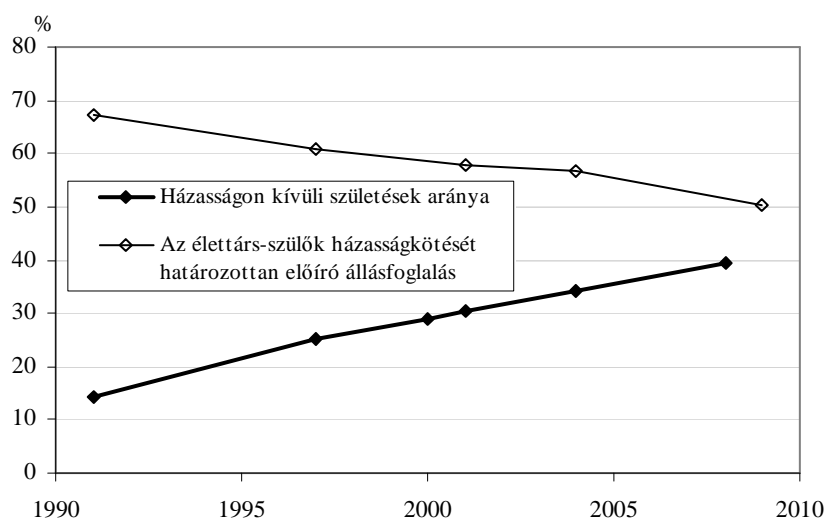
* 1991-ben és 1997-ben a kérdés feltevése más volt, de a válaszok tartalma elég jól azonosítható.

*11. Terhesség esetén mennyire fontos a házasság megkötése?
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004, 2009, %)
How important is marriage in case of pregnancy?
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004, 2009, %)*

A házasság megkötése...	2001	2004*	2009
/1/ nagyon fontos	28,0	26,2	19,4
/2/ eléggé fontos	29,7	30,7	30,8
Mikor? (1+2-től)			
– a szülés előtt	83,3	–	65,2
– a szülés után	14,7	–	10,9
– mindegy, nincs jelentősége	–	–	23,8
– Összesen	100,0	–	100,0
/3/ nem különösebben fontos	28,4	31,6	33,9
/4/ egyáltalán nem fontos	12,7	11,6	15,1
Nem tudja	0,3	0,2	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10089	7424	1516

* 2004: 20–50 évesek.

Az alábbi ábra jól mutatja, hogy a házasságon kívüli szülések arányának emelkedése együtt járt/együtt jár a szülővé váló élettársak számára korábban kötelezőként előírt norma enyhülésével.

Forrás: 1991. és 1997. évi lakossági megkérdezések; PPA (Population Policy Accentuate) Adatfelvétel, 2000; „Életünk fordulópontjai” 1. és 2. hullám, (2001, 2004).

VII. A házasságon kívüli szülések aránya és az élettárs-szülők házasságkötését előíró norma alakulása, 1991–2004
Proportion of extra-marital births and the norm-change relating to the marriage of cohabiting parents, 1991–2004

Bár máig is jelentős támogatást kap, hogy a gyermeknek a szülők házasságából kell megszületnie, a közmegejtélésnek szembesülnie kell azzal, hogy ha megengedően viszonyul az együttéléshez, az abból származó gyermek létével is számolni kell. Ám az ezredfordulón, 2000-ben az 50 év alatti generációknak csaknem 70%-a már nem tudott azonosulni azzal a tradicionális követelménnyel, hogy „aki gyermeket akar, annak házasságot kell kötnie”. Az 50 évnél idősebb generáció azonban – legalábbis 2000-ben – még a hagyományokhoz tartotta magát. A lakosság egészét tekintve mégis elmondható, hogy a közvélekedés inkább e követelmény ellenzése felé billent. Ezt persze, praktikus-pragmatikus szempontok is motiválják. Legalábbis ez sejthető két jellegzetes attitűd elterjedtsége mögött. Az egyik, hogy *egy nőnek joga van gyermeket vállalni akkor is, ha nem kíván párkapcsolatban élni*. A másik pedig, hogy *a gyermekek számára gyakorlatilag mindegy, hogy szüleik törvényes kapcsolatban, vagy „csak” élettársi kapcsolatban élnek-e*. Akár ellentmondásosnak is

gondolhatnánk a következő vélemények együttesét. Míg az óriási többség, közel 80% azt vallja: „egy gyermeknek mindkét szülőjére szüksége van” (és ez az arány nem változott 2000 óta), az is meglehetősen határozott álláspont (65–68% véleménye), hogy „egy nőnek joga van párkapcsolat nélkül is gyermeket vállalni”. Az inkonzisztensnek tűnő állásfoglalások a mindennapi életben felmerülő kisebb-nagyobb konfliktushelyzetek mérlegelésének tudhatók be, amelyek – a közgondolkodás liberalizálódása következtében – egyre inkább felmorzsolják a szigorú tradicionális normákat. (A látszólagos inkonzisztencia meglétére Kapitány Balázs korábban idézett elemzése is felfigyelt (Kapitány 2003)).

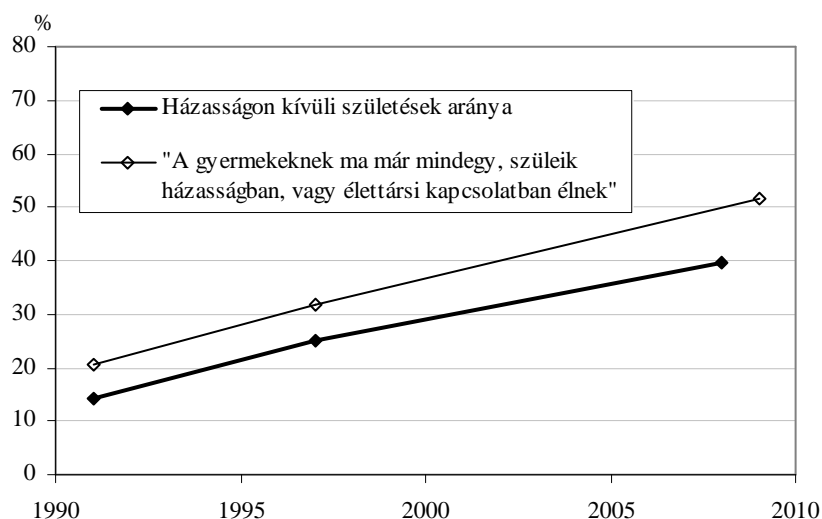
Közel két évtized alatt nagyon jelentősen megerősödött az a szemléletmód, amely szerint „a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasságban, vagy élettársi kapcsolatban élnek” (12. táblázat). Ez ugyancsak a házasságon kívüli gyermekvállalás normáinak megváltozásával van összefüggésben: fokozatosan elfogadottá válik a szülői intézmény házasságon kívüli formája (Ez többek között Popenoe – Whitehead (2002) megfigyelése az elmúlt 25 év fejleményéről.) Ebben a kérdésben 1991 óta nálunk is teljesen megfordult a vélemények iránya – ilyen kardinális változás más kérdéseknél nemigen van.

12. „A gyermekek számára ma már mindegy...”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997, 2009, %)
“Nowadays it does not matter for the child...”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 1997, 2009, %)

Az állítással ...	1991	1997	2009
– egyetért	20,4	30,7	51,7
– részben egyetért, részben nem	17,2	14,2	23,1
– nem ért egyet	62,4	55,0	24,3
Nem tudja	–	–	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	569	889	1616

A 2009-re többségi álláspontként megerősödött norma nem független a házasságon kívüli születések arányának növekedésétől. De attól sem, hogy napjainkra a közgondolkodásból határozottan eltűnt az ún. „törvénytelen gyerek” stigmája.

Azt gondoljuk, a párkapcsolat nélkül élő nők gyermekvállalásának támogatása, a „gyermekeknek mindegy, szüleik házasok-e, vagy élettársak” elvének többségi nézetté válása döntő jelentőségűek a párkapcsolat létesítését érintő normák tartalmát, irányultságát tekintve, és gyakorlatilag a mai értékrend visszafordíthatatlan jellegzetességének tekinthetők. Ez a fejlemény a gyermekneveléshez való viszonyulás tradícióját is új irányokba tereli, ami a szocializációs hatásokra nézve is jelentős (VIII. ábra).

VIII. A házasságon kívüli születések aránya és „a gyermekeknek mindegy...” vélemény alakulása, 1991–2009

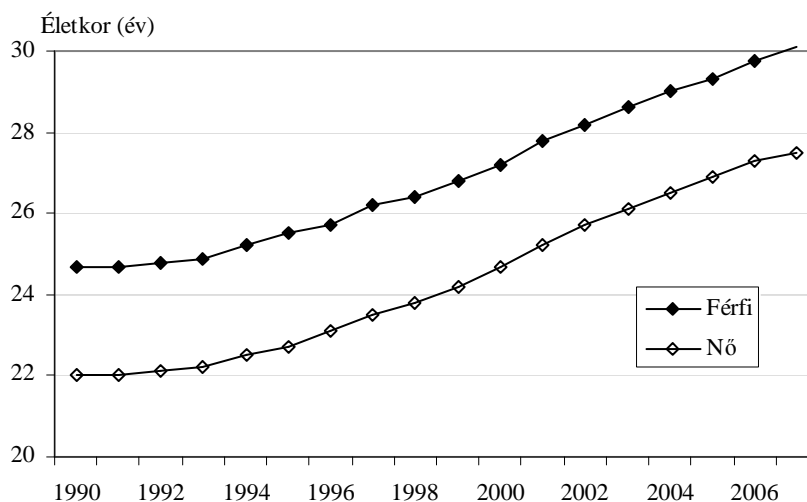
Proportion of extra-marital births and the opinion change about “it does not matter for the child...”, 1991–2009

A házasságkötés (összeköltözés) és az első gyermekvállalás ideális életkora

Magyarország hosszú ideig a korán házasodó országok közé tartozott. Az 1990-es évek elején (az 1970 után született fiatal korosztályokban) egyfajta mintaváltás következett be, ami egyrészt a házasságkötések számának csökkenésében, másrészt pedig a házasságkötések életkorának növekedésében mutatkozik meg (IX. ábra).

A házasságkötés ideális életkorának normája 2001-ben és 2004-ben alatta maradt ugyan a tényleges első házasságkötési életkornak, de az egymást követő két lakossági megkérdezés adatai szerint a norma követte azt a tendenciát, amely még e rövid, 3 éves időtartamon belül is megmutatkozott. Az ezredfordulót követő évben, 2001-ben az első házasságkötés tényleges átlagéletkora nőknél 25,2, férfiaknál 27,8 év volt. Az akkori vélemények szerint az ideálisnak tartott házasodási kor ennél kicsit alacsonyabb, a nők számára átlagosan 23,9 évet, férfiak számára 26,8 évet jelöltek meg. Három évvel később a tényleges házasságkötési átlagéletkor tovább tolódott, és ez csaknem hasonló intenzitással vonta maga után a vélemények módosulását is. A nők mind a maguk számára,

mind a férfiak számára idősebb életkort véltek eszményi házasodási kornak, mint amennyit a férfiak a nők, valamint saját maguk számára (13. táblázat)

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

IX. Átlagos életkor az első házasságkötéskor, 1990–2007
Average age at first marriage, 1990–2007

13. Az első házasság ideálisnak tartott életkora
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004*, átlag év)
Ideal age at first marriage
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004, mean age)

	2001	2004
Első női házasodási kor		
Tényleges házasodási kor	25,2	26,5
Ideálisnak tartott házasodási kor	23,9	24,8
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy nő számára:	23,9	24,5
– nők szerint ideális egy nő számára:	24,1	25,1
Első férfi házasodási kor		
Tényleges házasodási kor	27,8	29,0
Ideálisnak tartott házasodási kor	26,8	27,7
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy férfi számára:	26,4	27,3
– nők szerint ideális egy férfi számára:	27,1	28,1

*21–50 évesek.

Az adat közel áll az ISSP 2006. évi, 23 európai országban végzett felmérésének tapasztalatához. Az ideális házasságkötési kor az európai országok átlagában ekkor 24,2 év volt (férfiakra és nőkre nézve együtt). Az egyébként viszonylag fiatalabb házasodási kort preferáló poszt-szocialista országok között Szlovéniában és Magyarországon javasolták a legmagasabb életkort házasodásra. A férfiak és a nők véleményalkotásában mutatkozó különbség az ISSP vizsgálatában is hasonló (Paksi – Szalma 2009).

A konkrét „ideális életkort” (évszámot) megjelölni nem tudók nagyobb kategóriákba sorolva adták meg válaszukat. Ennek megoszlásai is jól mutatják, hogy a válaszadók életkoruk előre haladásával, különösen pedig 50 éves koruk fölött mindinkább helyeselnék a nők számára a tradicionális, 25 évnél fiatalabb korban történő férjhez menést. A nők és a férfiak véleménykülönbsége mind egyik korcsoportban megmutatkozik: a férfiak jobban preferálnák, ha a menyasszonyok fiatalabb korban szánnák rá magukat a férjhez menésre (14. táblázat).

A tendenciák a férfiak számára ideálisnak tartott életkor-kategóriákra is érvényesek. A 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek összességében közel 1/5-e 2001-ben még 25 évesnél fiatalabb életkorban helyeselte volna a férfiak házasságát. Az így vélekedők hányada 2004-re 10–11%-ra csökkent le, és hasonló arányban már inkább a 30 éves, vagy annál is idősebb kort jelölték ideálisnak a nősüléshez. (Nők számára ilyen „idős” életkort még csak 2% helyeselt volna.) A 2001–2004 közötti változás mindenesetre jól mutatja a közvélekedés alkalmazkodását a házasságkötés korstruktúra-változásának tényleges tendenciájához.

Van-e olyan életkor-norma, amely azt szabja meg, melyik életkor az, amit a közmegejtetés *túlásagosan korainak tart* ahhoz, hogy egy fiatal nő, vagy férfi összeköltözzön partnerével, vagy éppenséggel összeházasodjanak? A már idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat alátámasztja azt a korábbi megfigyelésünket, hogy a közgondolkodás ma az előzetes együttélés után megkötött házasság életformáját pártfogolja. Az adatok azt valószínűsítik ugyanis, hogy a többség szerint e két életesemény között mintegy 1–2 évnek célszerű eltelni (Paksi – Szalma 2009). Saját, 2009. évi vizsgálatunk nem különböztette meg ezt a két lépést, hanem egyetlen kérdésbe foglalva tudakolta a véleményeket az összeköltözésre és/vagy házasságkötésre vonatkozó, „túl fiatalnak” minősített életkorról (15. táblázat).

14. A nők számára ideálisnak tartott házasságkötési kor főbb kategóriái
(18 éves és idősebb férfiak és nők, 2001, 2004 %)

Main categories of ideal age of marriage for women
(Men and women aged above 18 years, 2001, 2004, %)

2001-ben:

Ideális férjhez menési kor	18–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	18–50 éves	50+ éves
----------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	-------------

Férfiak szerint

25 éves kor alatt	44,0	47,9	57,9	49,6	69,6
25 éves, vagy idősebb korban	54,9	50,5	40,6	49,0	29,8
Soha	1,1	1,6	1,5	1,4	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nők szerint

25 éves kor alatt	37,5	39,8	49,3	42,3	65,2
25 éves, vagy idősebb korban	61,5	58,9	49,5	56,6	34,1
Soha	0,9	1,3	1,2	1,1	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2004-ben:

Ideális férjhez menési kor	21–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	21–50 éves	50+ Éves
----------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	-------------

Férfiak szerint

25 éves kor alatt	28,0	34,9	45,1	35,9	53,0
25–29 éves korban	68,0	62,1	52,0	60,8	45,6
30 éves, vagy idősebb korban	2,5	2,0	1,8	2,0	0,6
Soha	1,5	1,1	1,1	1,1	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nők szerint

25 éves kor alatt	22,3	24,8	31,3	26,5	49,5
25–29 éves korban	73,8	72,1	66,7	70,6	49,4
30 éves, vagy idősebb korban	2,9	2,0	1,4	2,0	0,8
Soha	0,9	1,1	0,6	0,9	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

15. A partnerrel való összeköltözéshez, vagy a házasságkötéshez
 „túl fiatalnak” tartott életkor
 (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye korcsoport szerint,
 2009, átlag év)
 “Too young age” considered for cohabitation and marriage
 (Opinion of men and women aged 18–50 years by age groups,
 2009, mean age)

Korcsoport (év)	Férfiak	Nők	Együtt
Egy nő esetében			
18–29 évesek	19,44	19,12	19,28
30–39 évesek	19,82	19,61	19,71
40–50 évesek	19,57	19,84	19,71
Összesen	19,58	19,50	19,54
Egy férfi esetében			
18–29 évesek	21,10	21,50	21,30
30–39 évesek	21,70	22,12	21,91
40–50 évesek	21,80	22,73	22,27
Összesen	21,50	22,10	21,80

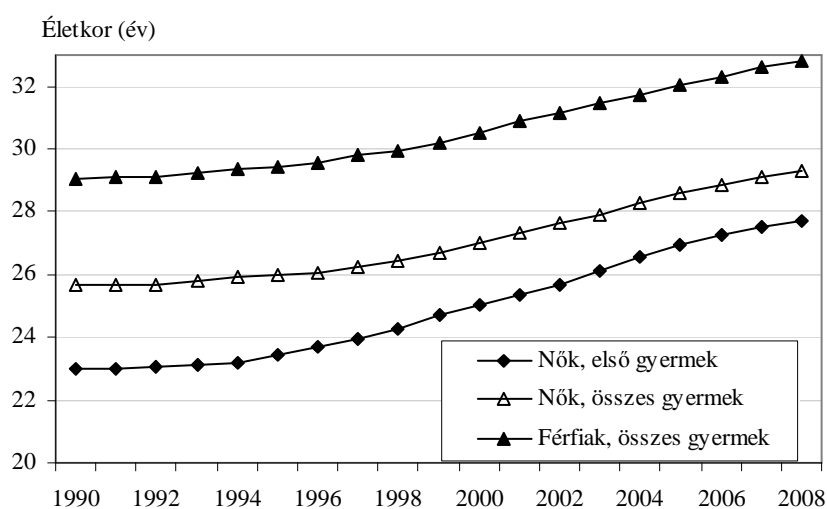
A tendencia (nevezetesen, hogy a nők saját maguknak kicsit későbbre teszik a „túl fiatal” határát, mint a férfiak számára) itt is megmutatkozik. Az „idősödés” még inkább megfontolásra készíti a válaszadókat. Különösen a nőkről gondolkozva, minél idősebbek a kérdezettek, annál későbbre tolnák ki a „túl fiatal még” jelzőjét. Egyébként, ha a 2007. évi tényleges első házasságkötési korral vetjük egybe a fenti adatokat, úgy tűnik, hogy a többség az annál mintegy 7–8 évvel fiatalabb életkort gondolná „túl fiatalnak” családalapításhoz. Elgondolkoztató, hogy 1990-ben ténylegesen még ehhez, vagyis a 20 év alatti korcsoportba tartozott az első házasságukat kötő nők közel 30%-a.

Az első gyermekvállalásnak az átlagos házasságkötési életkor emelkedésével szorosan összefüggő és a termékenység szintjét alapvetően meghatározó időzítése nemcsak a közismert demográfiai fejlemények, összefüggések elemzéseiben vált kiemelt jelentőségűvé. A „szülővé válás” témája, a gyermekvállalás késleltetése vagy végleges mellőzése a hazai szakkutatásoknak is egyik leginkább aktuális témáját képezi (Tóth 1993; Kamarás 2002; Spéder 2006; Spéder – Kapitány 2007; Paksi – Szalma 2009). Figyelmünket azonban most kizárólag csak arra fordítjuk: van-e valamiféle normája az első gyermekvállalás időzítésének, s ha igen, követi-e ez a norma a ténylegesen tapasztalt demográfiai fejleményeket.

Az élettársi kapcsolatok terjedése és a nem házas születések számának emelkedése arra vall, hogy a házasságkötés (vagy a házas családi állapot) ma már korántsem nevezhető a gyermekvállalás feltételének. A házasságkötések késleltetése és az első gyermekvállalás későbbre halasztása mégis „együtt mo-

zognak”: nemcsak a tényleges demográfiai történésekben kapcsolódik szorosan össze időben ez a két esemény, hanem a közvélemény is úgy tartja: a házasságkötés jórészt a gyermek miatt, vagy a gyermekvállalás reményében történik.

Ami a tényleges folyamatot illeti, mintegy két évtizeddel ezelőtt, 1990-ben a nők átlagosan még 23 éves koruk előtt világra hozták első gyermeküket, 2005-ben azonban ez a családi esemény már 4 esztendővel később, átlagosan az anyák 27 éves korában következett be (X. ábra).

Forrás: Népmozgalmi adatok, KSH–NKI.

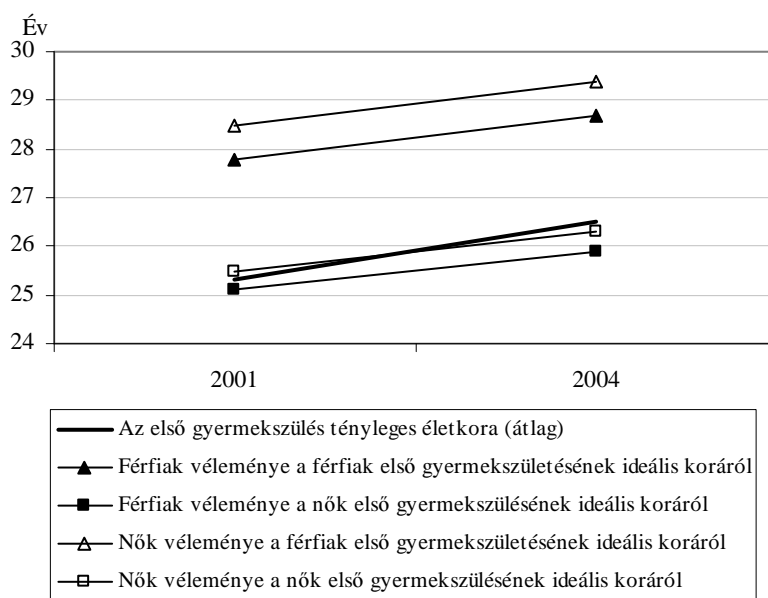
X. A nők és a férfiak átlagos életkora gyermekük születésekor, 1990–2008
Mean age of women and men at the birth of their child, 1990–2008

Az első gyermekvállalás életkor-normájának változását az Életünk forduló-pontjai c. panel-vizsgálat egyes kérdezési hullámai alkalmából tekinthettük át. 2001-ben a nők számára ezt átlagosan a 25,3 évben jelölték meg, ami csaknem teljesen megegyezik a 2001. évi első gyermekvállalási életkorral (25,2 év). A 2001–2004 közötti időszakban az anyák átlagosan 1,3 évvel idősebben születték első gyermeküket (26,5 év), és a „normát” megjelölő vélemények is – követve ezt – többé-kevésbé így írták elő (26,1 év). Ha egybevetjük ezt a házasságkötésre ideálisnak tartott életkorral, azt találjuk, hogy a közmegítélés szerint az első gyermekvállalásnak ideális esetben mintegy 1–1,5 évvel kellene követnie az első házasság megkötését. Összhangban a mi adatainkkal az ISSP 2006. évi vizsgálata a három kiemelt életeseemény – összeköltözés, házasság, gyermekszülés – közötti intervallumot 2,5 évben rögzítette (Paksi – Szalma 2009). Mindez a férfiak vonatkozásában is érvényes, csak a férfiak számára megjelölt

„ideális első gyermekvállalási kor” átlaga a nőket mintegy 3–4 évvel haladja meg. Mindazonáltal elmondható, hogy az első gyermekvállalás ideális korára vonatkozóan hasonló tendenciák érvényesülnek, mint a házasságkötés vonatkozásában: a nők valamivel későbbre gondolják ideálisnak az első gyermekszülést (és férfiaknál az első gyermek vállalását), mint ahogyan a férfiak látják ezt mind a nők, mind a saját számukra (XI. ábra). Más oldalról ugyanakkor az idősödés irányában mindkét nem esetében csökken a gyermekvállalás ideálisnak tartott életkor-átlaga: az 50 év feletti átlagosan akár 1 évvel, vagy annál is korábbra javasolnák az első gyermek vállalását, mint a 20–50 év közötti korcsoportok.

Módszertani érdekesség, hogy a panel-vizsgálat 3. hulláma szerint 2008-ban a gyermekszülés ideálisnak tartott átlagos életkora nem emelkedett tovább, sőt némileg (átlagosan 0,6–0,7 évvel) alacsonyabb is, mint ahogyan azt 2004-ben tapasztaltuk. Ennek oka az lehet, hogy 2001-ben és 2004-ben sorrendben egymás után hangzottak el a kérdések, először a házasságkötés, ezt követően pedig a gyermekszülés ideális korára vonatkozóan. Így a kérdezettek – talán logikus elgondolásból, talán az „illendőség” kedvéért – kizárólag arra a helyzetre gondoltak, amikor a gyermekszülés a házasság megkötését követi. Másképp szólva: 2001-ben és 2004-ben a kérdőív-kérdések egymásutánja maga is sugallta, hogy a válaszadók a tradicionális életpályában gondolkodjanak. Ám a 3. kérdezési hullám alkalmából, 2008-ban csak a gyermekszülés ideális korára vonatkozott kérdés, a házasságkötésre pedig nem. Ezért nagyobb tere nyílt annak, hogy a kérdezettek – akarva-akaratlan – de a nem házas születésekkel (az élettársi kapcsolatban megvalósult gyermekvállalásokkal) is kalkuláljanak a gyermekszülés ideális korának megjelölésénél. Ez is oka lehet annak, hogy a 2008. évi ideális gyermekvállalási átlag-életkor néhány hónappal alacsonyabb annál, mint amit 2004-ben regisztrálhattunk.

Az összeköltözés – házasságkötés – gyermekvállalás három jelentős életeseeménye közötti helyeselt, illendőnek tartott időtávok sokat elárulnak az ún. postponement-jelenség közvélemény által történő elfogadásáról. Ezért a nemzetközi szakirodalom szívesen nyúl annak vizsgálatához, hogy mit tartanak az emberek „*túl korai*”, „*túl fiatal*” életkornak a szülői ház elhagyására, a családalapításra, a szülővé válásra. És melyik életkor az, amely a szülővé váláshoz már *túl későnek* tűnik. Az idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat erről nemzetközi adatokkal is szolgál. Saját kutatásunk e vizsgálat módszerét nem pontosan követi, mivel az összeköltözés és a házasságkötés eseményét nem különítettük el, hanem az erről alkotott véleményeket egységesen kezeltük. A gyermekvállalásra „*túl korainak*”, illetve „*túl későnek*” minősített életkorok átlaga azonban szinte teljesen megegyezik az ISSP-vizsgálat adataival (16. táblázat).

Forrás: Demográfiai Évkönyvek és Életünk fordulópontjai, 1., 2. hullám (2001, 2004).

XI. Az anya tényleges életkora első gyermekszüléskor, valamint a férfiak és nők számára ideálisnak tartott első gyermekvállalási kor
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004)

*Real age of mother at the birth of first child, and the ideal age of childbearing for men and women
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004)*

16. A „túl fiatal”, illetve „túl idős” kor a gyermekvállaláshoz
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009, átlag év)
“Too young” and “too old” age for childbearing
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2009, mean age)

Az első gyermekvállaláshoz...	Férfiak	Nők	Együtt
„túl fiatal”			
– egy nő	20,6	20,9	20,8
– egy férfi	23,2	24,1	23,6
„túl idős”			
– egy nő	39,8	39,5	39,6
– egy férfi	45,5	45,1	45,3

Ha az ideális gyermekvállalási kor 2008. évi értékét viszonyítjuk a „túl korainak”, illetve „túl későinek” vélt gyermekvállalási életkorhoz, az életkor-normák két jellegzetességéről kapunk képet (17. táblázat). Egyrészt arról, hogy a közmegejtélés szerint mennyi időnek *kellene* eltelnie a túl fiatalnak minősíthető, valamint a helyeselt gyermekvállalási kor között. Másrészt többé-kevésbé meg lehet becsülni azt is, hogy összességében mennyi időt (hány évet) célszerű szánni arra, hogy az elképzelt, tervezett gyermekszám egy, a közvélemény által helyesnek, normálisnak tartható időn belül megvalósuljon.

17. A gyermekvállaláshoz „túl fiatalnak”, „ideálisnak” és „túl idősnek” tartott kor különbségei

(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009, átlag év)

*Differences of “too young”, “ideal” and “too old” ages of childbearing
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2009, mean age)*

A gyermekvállaláshoz	Férfiak	Nők	Együtt
Egy nő:			
– „még túl fiatal”	20,6	20,9	20,8
– „ideális korban van”*	25,2	25,8	25,5
– „már túl idős”	39,8	39,5	39,6
Egy férfi:			
– „még túl fiatal”	23,2	24,1	23,6
– „ideális korban van”*	27,9	29,0	28,4
– „már túl idős”	45,5	45,1	45,3

* 2008. évi adat.

Mint látható, a közvélemény azt veszi jó néven, ha a „túl fiatal” kort csak kevéssel – mintegy 4–5 évvel – követi a gyermekvállalás, gyermekszülés; ez a férfiakra nézve kicsit későbbi, mint a nőkre. Úgy tűnik, a véleményalkotásnál az emberek némiképp figyelembe veszik a fiatalok meghosszabbodott tanulási idejét és az egzisztencia-teremtésre fordított időt, hiszen az ideális gyermekvállalási kor átlaga lényegében a továbbtanulás befejezésével esik egybe. A remények mégis lemaradnak kissé a valóságtól – mintha a tényleges helyzetnél kevésbé tudnánk kalkulálni az állásteremtéssel, a szakmai életút beindításának időigényes folyamatával, a lakásszerzéssel és számos más, a gyermekvállalást késleltető tényezővel. A gyermekszülés átlagos női életkora 2008-ban már csaknem 2 évvel volt több, mint az „ideálisnak” vélt. Más oldalról pedig – az „ideális” és a „túl későinek” tartott átlag-évek különbségei szerint – az elvárások a nőknek összességében mintegy 14–15 évet, a férfiaknak 16–17 évet adnak arra, hogy családterveiket még az elfogadhatónak, illendőnek minősíthető életkori keretek között megvalósítsák. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a valóságban a nők jelentős hányada, mintegy 40%-a 30 éves koráig még gyer-

mektelen. Őket már 10 esztendő sem választja el a közvélekedés által „túl időseknek” tartott gyermekvállalási kortól, így egyre több esély nyílik arra, hogy véglegesen gyermek nélkül maradjanak (Kapitány 2010).

Hiedelmek a házasságkötés késleltetésének (vagy mellőzésének) okairól

Jóllehet, az nem várható el az emberektől, hogy a párkapcsolatok alakulásának változó tendenciájához vezető okokat, körülményeket latolgassák, mégsem érdektelen, hogy milyen elképzelések élnek erről a lakosságban, és változtak-e a feltételezések magának a tendenciának a további erősödésével egy időben. Egy 2000. évi nemzetközi vizsgálat (PPA) a lehetséges, elképzelt okoknak 9 tételből álló listáján vizsgálta, a kérdezettek szerint mekkora szerepe van ezeknek a házasságkötés halogatásában, vagy végleges mellőzésében. A válaszokat ötfokú skálán lehetett megadni: 5 = „nagyon nagy szerepe van”, 1 = „egyáltalán nincsen szerepe”. (Megjegyezzük: a feltételezett okok számát természetesen tovább lehetne szaporítani. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alkalmából mindig nagy megfontolásra van szükség ahhoz, hogy a kiemelt „okok” tartalmilag tényadatokkal, kutatásokkal is alátámaszthatók legyenek, és többé-kevésbé adekvátak legyenek mindegyik résztvevő ország lakossága számára. Az okok mesterséges kijelölésének a kérdezhetőség, illetve a felvétel költségei is korlátokat szabhatnak.) A vizsgálatra kerülő, 9 tételből álló lista ún. materiális és posztmateriális okokat sorolt fel, a következőket:

<i>Materiális okok</i>	<i>Posztmateriális okok</i>
1. Önálló otthon hiánya	4. Az élettársi együttélés elfogadottabb
2. Nem elegendő jövedelem	5. A gyermek is később születik
3. Munkavállalási nehézségek	6. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak
	7. A házasság erkölcsi értéke csökkent
	8. Kényelmes a szülőkkel élni
	9. Kevesebb felelősséget kell vállalni

A kutatásban részt vevő 11 európai ország válaszmegoszlásait vizsgálva a „nagyon nagy szerepe van” minősítések rangsorait tekintettük át. A rangsor első három helyére az országok átlagában „a fiatalok munkavállalási nehézségei” (40,6%), az „önálló otthon hiánya” (38,0%) és a „megfelelő jövedelem hiánya” (31,4%) került. Ez volt jellemző Magyarországra is (együtt Csehországgal, Észtországgal, Litvániával, Lengyelországgal és Szlovéniával.) Elmondható, hogy a volt szocialista országok lakossága az ezredfordulón leginkább ún. *materiális okokat* tételezett föl a házasságkötési kedv lanyhulása mögött. Némileg más volt a helyzet Belgium, Finnország, Németország és Hollandia esetében: ezekben az országokban a három vezető ok közül már csak kettő ún. materiális ok. Ausztriában pedig a materiális okok éppenséggel hátrább, a

rangsor 4–5. helyére kerültek. Összességében úgy tűnik – és ez alól Magyarország sem kivétel – a kérdőív-kérdés gyakorlatilag szinte mindegyik országban alapvetően annak deklarálására adott módot, hogy a lakosság szerint a párkapcsolatos együttélés tradicionális formája melletti döntést a fiataloknak többnyire a nehezen megoldható egzisztenciális problémáiktól kell függővé tenniük.

A feltételezett okokról közel 10 évvel később, 2009-ben újra érdeklődve a 18–50 év közötti korosztály véleményeinek egy fontos elmozdulását figyelhetjük meg. Bár az ún. *materiális okok* vezető szerepe 9 év távlatában szinte alig változott, a súlyuk, jelentőségük figyelemre méltóan csökkent. Más oldalról viszont az ún. *posztmateriális* (érzelmi, életmódbeli) *okok* súlya az eltelt idő alatt érzékelhetően nagyobb lett – ebben a tekintetben jobban megközelítve a 2000-ben tapasztalt európai átlagot (18. táblázat).

18. A házasságkötés elhalasztásában (mellőzésében) „nagyon nagy” szerepet játszó okok rangsora
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2000, 2009, %)
Ranking of “very important” reasons for postponing (omitting) marriage
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2000, 2009, %)

	2000	2009
<i>Materiális okok</i>		
1. Önálló otthon hiánya	67,5	57,7
2. Nem elegendő jövedelem	54,1	43,8
3. Munkavállalási nehézségek	45,9	41,8
<i>Posztmateriális okok</i>		
1. Az élettársi együttélés elfogadottabb	31,7	46,5
2. A gyermek is később születik	24,1	32,1
3. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak	23,5	34,3
4. A házasság erkölcsi értéke csökkent	21,5	33,3
5. Kényelmes a szülőkkel élni	19,6	27,2
6. Kevesebb felelősséget kell vállalni	18,7	24,3
Esetszám	2944	1516

Mint látható, „az élettársi együttélés elfogadottabb” állítás mint „nagyon nagy szerepet játszó ok” elismerése 2009-ben felkerült a rangsor második helyére. Egyáltalán, az ún. posztmateriális okok jelentőségének 2000-hez képest történő növekedése egyfajta értékrendbeli változást sejtet. A 18–50 év közötti korosztály – hasonlóan 9 évvel idősebb társaikhoz – ma is azt érzékeli, hogy a materiális gondok erős megfontolásra készítetik őket, ám az okok, „akadályok” mérlegének másik serpenyőjébe most egyre több érzelmi, életmódbeli szempont is bekerül. (Ez a fejlemény nagyon hasonlít ahhoz, amit egy másik téma, az ún. „életcélok” 2000–2009 közötti rangsor-változásában tapasztaltunk. Közel egy évtized alatt csökkent a gyermekszám meghatározásánál figyelembe

vehető, materiális természetű életcélok (pl. lakás, jövedelem stb.) súlya, és megnőtt az ún. posztmateriális életcéloké (pl. önmegvalósítás, egyéni célok, szabad idő stb.). Ez utóbbiak megvalósítását ma kevesebb gyermekkel tartják lehetségesnek a fiatalok, mint 9 évvel korábban (S. Molnár 2009).

A 2000–2009 közötti vélemény-változásokban a nem és az életkor csekély szerepet játszott. Már csak ezért is érdemes kiemelni, hogy ez alól „*az élettársi együttélés elfogadottabb*” állításnak mint a házasság ellen szóló indoknak az elfogadása kivételt jelent: úgy tűnik, iránta a 18–50 év közötti – erősen érintett – korosztály különösen érzékeny. 2000-ben a kérdezettek között még 1/3 alatt maradt azok hányada, akik szerint az együttélés házassággal szembeni preferálásának „nagyon nagy” szerepe van, 2009-re az így vélekedők aránya megközelíti az 50%-ot (46,5%). Jóllehet, 2009-ben a férfiak és a nők véleménye alig különbözik, a férfiak az életkor előre haladásával valamivel kevésbé, a nők ellenben valamivel inkább gondolták ezt „nagyon nagy” szerepet játszó, meghatározó oknak. Bár 9 év alatt mindegyik korcsoporton belül intenzívebbé vált az élettársi együttélés elfogadottságának, mint a házasság „ellensúlyának” megítélése, ez a változás főképp a 30 évesnél fiatalabb férfiakra jellemző. Ebben a korcsoportban több mint kétszeresére emelkedett e vélemény deklarációjának aránya (19. táblázat).

19. „Az élettársi együttélés elfogadottságának nagy szerepe van a házasság elhalasztásában vagy mellőzésében”

(A minősítéssel egyetértő 18–50 év közötti férfiak és nők arányai korcsoportok szerint, 2009, %)

“Acceptance of cohabitation has big role in postponing or omitting marriage”

(Proportions of men and women aged 18–50 years agreeing with the statement by age groups, 2009, %)

Korcsoport (év)	Férfiak		Nők		Együtt	
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
18–29 éves	22,6	48,8	31,4	44,9	26,9	46,9
30–39 éves	36,2	40,7	32,0	46,8	34,2	43,7
40–50 éves	32,7	44,6	36,6	51,3	34,6	48,0
Összesen	29,9	45,2	33,4	47,4	31,6	46,4

Nem kerülheti el a figyelmet egy hézagmentesen nem megoldható értelmezési probléma. A nemek valamint az életkor szerinti differenciálódás mögött egymást keresztező attitűdök is állhatnak. Ez abból adódhat, hogy „az élettársi együttélés egyre elfogadottabb” állítást mint tényítéletet lehet „*helyeslően nyugtázni*”, de lehet *pejoratív kontextusban, elítélően* is értelmezni. Erről a kérdőív-kérdés, illetve a reá adott válaszok nem nyújtanak tájékoztatást. Így csak feltételezni tudjuk, hogy a mai, 50 év alatti generációkról lévén szó, in-

kább tényítéletről beszélhetünk. Az elmúlt évtized során jelentősen megszilárdult az a tapasztalatuk, hogy a korábban szinte kötelező erejűnek tartott normák modernizálódtak: a közmegítélés ma már egyáltalán nem gördít akadályt a családalapítás tradicionális formájától való eltérésük elé.

A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben

Feltételeztük, hogy a 2009-ben vizsgált, 18–50 év közötti népességen belül vannak olyan társadalmi-demográfiai rétegek, csoportok, amelyek az átlagosnál nagyobb affinitást mutatnak az iránt, hogy a tradicionális párkapcsolati életforma szemléletmódjától, értékvilágától elszakadjanak. Feltevésünk szerint ugyanis ezek a rétegek, csoportok „mintanyújtó” szereppel bírhatnak, szélesebb körben, általánosságban is ösztönzően hatnak a másfajta szemléletmód és magatartás elfogadására. Ezért kísérletet tettünk annak vizsgálatára, hogy vajon azoknak a hosszabb – 1–2 évtizedes – időbeli vélemény-változásoknak az együttese, amelyek ebbe az irányba történtek, kifejezhető-e egyetlen szintetizáló jelzőszámmal, s mutatkoznak-e ebben társadalmi-demográfiai különbségek.

Hat olyan témát tudtunk megjelölni, amelyek véleményváltozásai 2009-ben – a néhány évvel, vagy akár 1–2 évtizeddel korábban regisztrálthoz képest – a szemléletmód jelentősebb változására utalnak. Ilyennek tünnek – az idő metszetében növekvő egyetértési arányokkal – az alábbiak:

- A házasságkötés előtti együttélés és/vagy egyáltalán, maga az élettársi együttélés egyértelmű preferálása az előzetes együttélés nélküli házasságkötéssel szemben;
- A házasságkötés sürgetésének elhárítása együttélésben fogant terhesség esetén;
- Annak elfogadása, hogy egy nőnek joga van egyedül is gyermeket vállalni;
- Annak cáfolata, hogy a gyermek érdekében a megromlott házasságot fenn kell tartani;
- Annak elfogadása, hogy „a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasok-e, vagy élettársak”;
- Az első házasságkötés/gyermekvállalás ideális életkorának az átlagosnál magasabb életkorban történő megjelölése.

Első lépésként e hat kérdésre 6 súlyozott index készült. (A súlyozás dimenzióit a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a régió képezték.) A súlyozott indexek átlagától való eltéréseket a kérdezettek régió-, településtípus-, nem-, életkor-, iskolai végzettség-, családi állapot-, párkapcsolati forma-, valamint gyermekszám szerinti csoportjaiban elemeztük. Az eltéréseknek minél magasabb értékéről van szó, annál nagyobb a hajlam az adott csoporton belül a tradi-

cionálistól elszakadó szemléletmód elfogadása iránt (maximális érték: 2,81, minimális érték: 0). Ennek eredményét a Mellékletben közöljük.*

A kapott eredmények szerint a vizsgált társadalmi-demográfiai ismérveken belül nincsenek kiugró különbségek, jóllehet nem kétséges, hogy a nők, a fiatalabbak, az élettársi kapcsolatban élők, a nőtlenek/hajadonok, a városok lakói, az érettségizettek másoknál valamivel intenzívebben deklarálják a tradicionális szemléletmóddal való szembenállásukat. (Ez összhangban van az együttélés témájában készített korábbi elemzésünkkel: a fiatal felnőttek között a nőtlen/hajadon családi állapot, a fővárosi lakhely és az érettségivel rendelkezés alkalmasnak bizonyult a tradicionálistól elszakadó, modernizálódó értékrend társadalmi háttérének jellemzésére (Pongrácz – S. Molnár 2000)). Mögötte elsőként természetesen az „önigazolás” szerepét sejtethetjük: „így vélekednek, hiszen ők maguk is ezt választották” (pl. a de facto nőtlen/hajadon családi állapotúak, az élettársi kapcsolatban élők). A szórások azonban csekélyek. Elemzés-metodikai szempontból megfontolandó, hogy a 6 témára készített szintetizáló index egyes elemei között vajon feltételezhetünk-e olyan közvetlen tartalmi összefüggést, amelynek következtében konzisztens válaszadói magatartás várható el a kérdezettek részéről. Ezt nem állíthatjuk egyértelműen, hiszen a kiválasztott 6 téma esetenként nagyon is különböző élethelyzeteket takarhat, amelyeknek nem mindegyikét lehet egyértelműen könnyen mérlegelni a „tradicionális-modern” ellentétpár metszetében. Felvethető az is, hogy más társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgálva esetleg markánsabb különbségeket is találhatnánk (ilyen lehet például a vallásosság mértéke, a munkapiaci részvétel stb.) Összességében azonban mégis valószínűnek gondoljuk, hogy az évek-évtizedek idősíkjában megfigyelt szemléletmódbeli változások – legalábbis az 50 évesnél fiatalabb felnőtt korosztályokban – az ezredfordulót követő évtized végére már meglehetősen homogén módon, csekély társadalmi különbségek közepette érvényesülnek.

Összefoglalás

A tanulmány azt igyekszik bemutatni, hogy a párkapcsolatok elmúlt néhány évtizedben bekövetkezett változásait miként követik, és miként erősítik a 18–50 év közötti korosztály által deklarált magatartási normák. A közgondolkodás *időben végbemenő* változásának áttekintésére az ad lehetőséget, hogy a Népeségtervezési Kutatóintézet több évtizede folytat olyan lakossági adatfelvételeket, amelyek a párkapcsolat, a családalapítás témaköreire is kiterjedtek/kiterjednek.

* A matematikai-statisztikai számításokért *Tarján Gergelynek* mondunk köszönetet.

Megállapítottuk, hogy az 1980-as, 1990-es évek óta a tényleges demográfiai folyamatokkal együtt több vonatkozásban változott a párkapcsolat létesítésében érintett korosztály gondolkodása. Bár a *házassági életforma* preferálása ma is egyértelmű, a *házassági kötelék* tradicionális szigorának elfogadottsága sokat gyengült. A kisgyermeket nevelő, de megromlott viszonyba került házaspárok válása iránt például ma jóval nagyobb engedékenység tapasztalható, mint 15 évvel korábban. 1991 és 2009 között számottevő változás következett be a „*fiatalok számára tanácsolható*” életmód megjelölésnél. A 18–50 év közöttiek mintegy 70%-a ma egyértelműen azt tartja helyesnek, ha egy fiatal pár először együtt él, s csak később kötnek házasságot. Ezzel együtt jelentősen lecsökkent az előzetes együttélés nélkül kötendő házasságok preferálása, és megduplázódott a házasságkötést véglegesen mellőző együttélések pártfogolása. Kardinalis változás, hogy 1991–2009 között megduplázódott azok hányada, akik szerint „*a gyermekek számára ma már mindegy, szüleik házassok vagy élettársak*” – a vizsgált korosztály elsöprő többsége (75%-a) teszi magáévá ma ezt az álláspontot. A családalapítás, gyermekvállalás későbbre halasztását a közvélekedés jóváhagyólag veszi tudomásul: az ideálisnak tartott házassági és gyermekvállalási kor nemcsak a valóságban, de a döntés helyeselhető, javasolható időzítésében is egyre későbbre tolódik.

Az ezredforduló idején, 2000-ben a halogatás fő okait legtöbbször materiális nehézségekben látták (lakáshiány, kevés jövedelem, munkavállalási problémák). Ám közel egy évtizeddel később felerősödött az ún. posztmateriális (életmódbeli, érzelmi) okok szerepe is. Ez utóbbiak közül kiemelkedik az az indoklás, amely szerint a fiatalok ma már nagyobb biztonsággal támaszkodhatnak arra: a közvélemény nem gördít akadályt a tradicionális életforma elkerülése, az együttélés választása elé. Bár korábban is elég nagy tábora volt, 2009-re tovább erősödött az a nézet, hogy az élettársi kapcsolatot ugyanúgy kellene védenie a törvényeknek, mint a házasságot.

Elemzésünk szerint a 18–50 év közötti népesség tradícióktól elszakadni látó értékvilága – legalábbis a párkapcsolat létesítését/megszűnését érintő kérdésekben – két évtizeddel a rendszerváltozás után meglehetősen homogén képet mutat; csekély társadalmi különbségek közepette érvényesül. A tényleges demográfiai tendenciáknak, valamint a szemléletmód, a normák változásának az együttmozgása e vonatkozásban egyelőre egymást erősítő, visszafordíthatatlan folyamatot sejtetnek.

IRODALOM

- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50. 179–211. Jelen tanulmányban a hivatkozás Spéder – Kapitány (2007) munkája alapján történik.
- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Baizán, P. (2001): Transition to adulthood in Spain. In Corin, M. – Klijzing, E. (eds.): *Transition to adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 297–329.
- Bernhardt, E. (2004): Cohabitation or Marriage? Preferred Living Arrangements in Sweden, Austria Institute for Family Studies. <http://www.oif.ac.at/sdf/sdf04-04>
- Billari, F.C. – Wilson, C. (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. *MPIDR Working Paper WP. 2001-039*. Jelen tanulmányban a hivatkozás Paksi – Szalma (2009) munkája alapján történik.
- Bukodi E. (2001): *Ki kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest.
- Bukodi E. (2004): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I. – Pongrácz T.-né – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások, 2001*. Tárki – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 88–113.
- Bumpass, L.L. – Lu, H.H. (2000): Trend in cohabitation and implications for children's family contexts in the United States. *Population Studies*, 54/1. 29–41.
- Carlson, E. – Klinger A. (1987): Partner in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*, 3. 85–99.
- Cherlin, A. (1980): Postponing Marriage: The Influence of Young Women's Work Expectation. *Journal of Marriage and Family*, 42/2. 355–365.
- Cuningham, M. – Thornton, A. (2005): The Influence of Union Transitions and White Adult's Attitudes toward Cohabitation. *Journal of Marriage and Family*, 67/3. 710–720. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3600199.pdf>
- Csernák J.-né – Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (1992): *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 46. KSH NKI, Budapest.
- Demográfiai Évkönyvek, KSH.
- Efrani, A. – Beujot, R. (2006): Familial Orientations and the Rationales for Childbearing Behavior. *Canadian Studies in Population*, 33/1. 49–67. <http://www.canpopsoc.org/journal/CSPv33n1p49.pdf>
- Földházi E. (2009). Válás. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest, 19–29.
- Goldstein, J.R. – Kenny, C.T. (2001): Marriage Delayed or Marriage Forgone? New Cohort Forecast of First Marriage for U.S. Women. *American Sociological Review*, 66/4. 506–519. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3088920.pdf>
- Gonzáles, M.J. – Jurado-Guerrero, T. (2006): Remaining childless in affluent economies: a comparison of France, West Germany, Italy and Spain, 1994–2001. *European Journal of Population* 22/4. 317–352.
- Haskey, J. (2001): Cohabitation in Great Britain: Past, present and future trends and attitudes. *Population Trends*, 103. 4–25.
- Hoem, J. – Neyer, G. – Andersson, G. (2006): Education and childlessness. The relationship between educational field, educational level, and childlessness among Swedish women born in 1955–59. *Demographic Research* 14(125) 331–380.
- Kamarás F. (2002): Gyermekvállalás. In Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. KSH NKI Műhelytanulmányok 1. KSH NKI, Budapest, 51–73.

- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest. 29–41.
- Kapitány B. (2003): Az értékbeállítódások különbségei különböző kohorszokban és életkorokban. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*, Századvég Kiadó, 254–281.
- Kapitány B. (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai. *KorFa – On-line*, NKI Népesedési Hírlevél, 2. szám. 1–3.
- Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9–10. 161–177.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. (2000): Életpálya-váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 43/4. 405–444.
- Matysiak, A. – Vignoli, D. (2009): Finding the „right moment” for the first baby to come: A comparison between Italy and Poland. *Max Planck Institute for Demographic Research*, Working paper 2009–011.
- Paksi V. – Szalma I. (2009): Mikor vállaljunk gyereket? *Szociológiai Szemle*, 3. 92–116.
- Pongrácz T.-né (2009): A párkapcsolatok jellegzetességei. In In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest, 9–19.
- Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (2000): Kísérlet a „tradícióörző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In Spéder Zs. – Tóth P.P. (szerk.): *Emberi viszonyok*. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 52–80.
- Popenoe D. – Whitehead, B. (2002): *Should we together? What young adults need to know about cohabitation before marriage*. National Marriage Project, Rutgers University.
- Riesman, D. (1968): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- S. Molnár E. (2009): A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Demográfia* 52/4. 283–313.
- S. Molnár E. (2010): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statisztikai Szemle*, 3. 252–273.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek – vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH NKI Műhelytanulmányok. 6. KSH NKI, Budapest
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat megjelenése, terjedése és az ehhez kötődő legújabb demográfiai fejlemények néhány kevésbé hangsúlyozott tényezője. *Demográfia*, 48/2–3. 187–218.
- Spéder Zs. (2006) Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, 49/2–3. 113–140.
- Tárkány Szűcs E. (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Testa, M. R. – Grilli, R. (2004): The Effects of Childbearing Regional Contexts on Ideal Family Size in Europe: A Multilevel Analysis. *European Demographic Research Papers*. http://www.oeaw.at/vid/download/edrp_4_04.pdf
- Thornton, A. – Young-DeMarco, L. (2001): Four Decades of Trend in Attitudes toward Family Issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63/4. 1009–1037. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3599811.pdf>

- Thornton, A. (1989): Changing Attitude toward Family Issues in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 51/4. 873–893.
<http://www.jstor.org/stable/pdfplus/353202.pdf>
- Tóth O. (1993): A szülővé válás időzítése az életútban. *Szociológiai Szemle* 3–4. 121–135.
- Trost, J. (1975): Married and unmarried cohabitation. The case of Sweden, with some comparisons. *Journal of Marriage and Family*, 37. 677–682.
- Xiaohe, X. – Hudspeth, C.D. – Bartkowski, J.P. (2005): The Timing of First Marriage. *Journal of Family Issues*, 26/5. 584–618.
- Yabiku, S.T. (2006): Neighbors and Neighborhoods: Effects on Marriage Timing. *Population Research and Policy Review*, 25/4. 305–327.

MELLÉKLET

*A párkapcsolatra vonatkozó, tradicionálistól eltérő szemléletmód
összefoglaló indexe
(max. érték: 2,81, min. érték: 0)
Summarising index of non-traditional views on partnership
(max. value: 2,81 and min. value:0)*

		Átlag (1,1954)
<i>Régió</i>	Dél Alföld	1,25
	Dél Dunántúl	1,29
	Észak Alföld	1,15
	Észak Magyarország	1,11
	Közép Dunántúl	1,26
	Közép Magyarország	1,18
	Közép Dunántúl	1,20
<i>Település</i>	Budapest	1,11
	Megyeszékhely	1,24
	Város	1,24
	Község	1,17
<i>Nem</i>	Férfi	1,14
	Nő	1,25
<i>Családi állapot</i>	Nőtlen, hajadon	1,26
	Házas, együtt él	1,10
	Házas, külön él	1,31
	Özvegy	1,05
	Elvált	1,32
<i>Iskolai végzettség</i>	8 osztály	1,17
	Szakk munkásképző	1,20
	Érettségi	1,22
	Egyetem, főiskola	1,17
<i>Korcsoport</i>	18–29 éves	1,20
	30–39 éves	1,20
	40–50 éves	1,18
<i>Párkapcsolati forma</i>	Házastárssal él	1,10
	Élettársa van	1,36
	Nincs partnere	1,23
<i>Gyermekszám</i>	Nincs gyermek	1,20
	Egy gyermek	1,19
	Két gyermek	1,24
	Három vagy több gyermek	1,13
Esetszám		1516

Tárgyszavak:

Házasság
Együttélés
Közvélemény-kutatás

**OBSERVING CHANGES OF ATTITUDINAL NORMS ABOUT
ESTABLISHING/DISSOLVING A RELATIONSHIP**

Abstract

The findings of the author suggest that phenomena like decrease of marriage intentions, increase of cohabitations, postponement of family formation and childbearing together with fertility decline are significantly influenced by norms of public opinion. This analysis was based on the decades-long surveys conducted by the Hungarian Demographic Research Institute. The paper describes three typical examples. The real proportion of marriages, the tendencies of fertility and postponed childbearing “move together” with temporal changes of approved partnership form, the ideal number of children and the ideal age of childbearing.

FIGYELŐ

Hablicsek László

(1953–2010)

A Demográfia folyóirat szerkesztősége búcsúzni kénytelen szerkesztőjétől. Barátunk és kollégánk, bármennyire is hihetetlen, bármennyire nem akarunk róla tudomást venni, Hablicsek Laci nincs többé közöttünk. Nekünk Laci volt, Magyarországon senki nem gondolt Rá másként. Jellemző, hogy amikor Brüsszelben kérdezte egy külföldi kolléga, igaz-e a hír, hogy „Laszlo” nincs többé, először nem értettük, kire gondol. Igazgatóhelyettesként is Laci volt mindenkinek. A tudományos segédmunkatársnak is, aki bármikor hozzá fordulhatott kérdéseivel, kételyeivel, és bár mindig a monitor előtt találta, munkájába mélyedve, mindig válaszra találhatott, a legbonyolultabb matematikai-statisztikai kérdésekre is világos, még számára is érthető formában. Az életút állomásait, a rövid életpálya gazdag termését majd vegye számba lexikoncikk, számunkra most az ember, a jó barát hiánya fáj. Lacinak sok barátja volt és ma már ritka ez a fajta hűség, ami őt jellemezte. Egész pályája a Statisztikai Hivatalhoz köthető, ezen belül végig a Népeségstudományi Kutatóintézet munkatársa, másfél évtizeden át annak igazgatóhelyettese volt. Valóban intézménynek számított, valóban ismert mindenkit, mindenki ismerte, minden ajtó megnyílt előtte, szinte mindenkinek vannak személyes emlékei Vele kapcsolatban. De nemcsak a Hivatal tagjai, a demográfusok, az aktuáriusok, a szociológusok, a szociálpolitikusok és még ki tudja, hány szakma tagjai érezhették magukénak, és érzik most hiányát. Matematikus volt, és számtalanszor igazította helyre elméleti „tévelygéseinket”, a kevés magyar demográfus egyike, aki elemzéseinkhez mindig tudott új szempontokat kínálni, aki tapintatosan ugyan, de kérlelhetetlen pontossággal mutatott rá hibáinkra, azon kevesek egyike, aki egyszerre tudott fontosat mondani múlttól, jelenről, jövőről. Ez nemcsak retorikai fogás, valóban foglalkozott a demográfiai átmenet kérdéseivel, máig az egyik legjobb, de méltatlanul figyelmen kívül hagyott elemzési, modellezési lehetőséget kínálta a történeti demográfusok számára, számtalan tanulmánya tárta fel a jelen termékenységének, halandóságának vagy vándormozgalmainak sajátosságait, és életműve egy igen jelentékeny része a népesség-előreszámításokkal foglalkozott. Ez a teljesítmény bármely tudományágban rendkívüli volna, Neki megvolt ehhez a tudása, érdeklődése, ereje. Ugyanakkor gyakorlati ember volt, nem szerette a mellébeszélést, tudott és szeretett számolni. De ha a helyzet úgy kívánta, – megint csak igazgatóhelyettesként – nem hátrált meg egy makrancos monitor vagy számítógép elől sem, vagy éppen csavarhúzóval ragadva javított konnektort vagy számítógépasztalt. Minden ember egyszeri és felcserélhetetlen, és elvileg persze mindenki pótolható. De lesz-e majd valaki, aki matematikai demográfusként konnektorszerelés közben a demográfiai átmenetről értekezik? Mindenki pótolható?

Laci mindig sietett, mintha érezte volna a számára kimért idő rövidegét. Pedig ki tudhatta volna Nála jobban, hogy egy 57 éves ember számára a mai Magyarországon még ígéretesen hosszú a jövő. De a vállalt feladatok sokaságához mérten bármely hosszú élet rövid lett volna számára. Jól ismerte a jelen történéseit, próbálta a jövő titkait kifürkészni, és aggodalommal tekintett a jövőbe. A magyar népesség, a

magyar társadalom jövője aggasztotta, és ő volt azon kevesek egyike Magyarországon, aki a magyar demográfiai folyamatokat regionális és globális kontextusukban is képes volt vizsgálni. A múlt és a jelen demográfiai folyamatainak ismeretében készített forgatókönyveket a jövő demográfiai viszonyaira, és mindig volt optimista forgatókönyve. Soha nem gondolta, és soha nem volt hajlandó kimondani, hogy társadalmunk jövője reménytelen, hogy demográfiai katasztrófa fenyeget minket. Volt olyan számolni kevésbé tudó és önnön múltjára rosszul emlékező kolléga, aki – érvek híján – Lacit a múlt „rózsaszín optimizmusának” fenntartása miatt bírálta. De Laci pontosan tudta, hogy a jövő történései előre nem láthatóak, hogy kiindulópontunk csak a múlt és a jelen lehet, hogy matematikailag mindig van esélye annak, hogy dolgaink végül jól, jobban, esetleg nem olyan rosszul alakulnak majd. Szakmai kötelessége volt, hogy ezeket a kedvezőbb lehetőségeket belefoglalja előrejelzéseibe, emberi habitusából fakadt, hogy ezek valóra válását, ha valószínűnek nem is tartotta, teljesen kizárni mégsem tudta. Pótolhatatlan úrt hagyott maga után.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

AZMAT, G. – GONZÁLEZ, L.: Targeting Fertility and Female Participation Through the Income Tax. (A jövedelemadózás reformjának hatása a nők munkaerő-piaci részvételére és a termékenységre Spanyolországban.) IZA Discussion Paper No. 4405. 2009.

Spanyolország azon európai országok egyike, ahol az alacsony termékenység alacsony női foglalkoztatottsággal párosul. Az ezredfordulót követően a női foglalkoztatottság mindössze 44,9%, a teljes termékenységi arányszám 1,25 volt (2002, OECD). E kettős problémát próbálta orvosolni az ország kormánya, amikor 2003-ban bevezette azt az adóreformot, amely

- egyrészt jelentős mértékben növelte a gyermekek után járó adóalapkedvezmények mértékét,
- másrészt új elemként bevezetett egy adókedvezményt, amely azon dolgozó anyák részére járt, akik három évesnél fiatalabb gyermeket neveltek.

A két politikai cél első pillantásra ellentmondásosnak tűnhet (hiszen ha a kisgyermekes nőket ösztönzik a munkavállalásra, ezzel egyidejűleg kevesebb gyermekük születet). Ezért különösen izgalmas a szerzők azon vállalkozása, hogy a reformcsomag hatását külön a női foglalkoztatottságra, külön a termékenységre is becslik, továbbá megpróbálják a reformcsomag két elemének hatásait egymástól is szétválasztani.

Spanyolországban a jövedelemadózás választhatóan egyéni vagy családi rendszerben történik. A családi adóalapkedvezményeket 1999-ban vezették be, ezek mértékét növelte meg jelentősen a 2003-as reform. Az első gyermek után 1400, a második után 1500, a harmadik után 2200, a negyedik és többedik gyerek után 2300 euró adóalapkedvezmény járt évente, ehhez jött még pluszban a három év alatti gyermek esetében 1200 eurós kiegészítés. Eközben a jövedelemadó mértéke is némileg csökkent, s 6-ról 5-re csökkent az adósávok száma (15–45%-os kulcsokkal). Új elemként került bevezetésre az adórendszerbe a már 2002 áprilisától széleskörűen publikált adókedvezmény 3 év alatti gyermekkel rendelkező és dolgozó anyák részére. Ennek előnye, hogy havonta kapták az érintettek, összege 100 eurót tett ki egy hónapban. Ez az összeg Spanyolországban nagyjából az intézményes gyermekellátási költségek egyharmadának felel meg. A kiegészítő adókedvezmény az anya 15 napnyi teljes munkaidős foglalkoztatása, vagy 20 napnyi részmunkaidős foglalkoztatás (minimum a teljes munkaidő 50%-át kitevő időtartamban) esetén vehető igénybe. Itt elég annyit megjegyezni, hogy az adólevonások után összességében a reform az alacsonyabb jövedelmű gyermekes családok esetén növelte meg a tényleges jövedelmet, a relatíve legnagyobb jövedelem-emelkedés pedig ezenfelül az anya munkavállalása esetén következett be.

Természetesen az intézkedéscsomag mindkét komponensének lehetnek közvetlen és közvetett hatásai is az elérni kívánt célokra. Így például azt feltételezhetjük, hogy az adóalapkedvezmény növekedése ösztönzőleg hat a gyermekvállalásra (hiszen növeli a család jövedelmét gyermek születése esetén), de az új adókedvezmény is növelheti a gyermekvállalás esélyét (hasonló okból). Azonban az anyák nagyobb mértékű munkaerő-piaci részvétele, melyet az új adókedvezmény szintén támogat – indirekt módon –

ellenősztönzőleg hathat a (további) gyermek vállalására, mivel megtörheti a munkapiaci karrier-utakat, illetve jövőbeni jövedelemvesztést okozhat. Az adóalap-kedvezmény direkt hatása a feltételezés szerint nem ösztönöz a nők munkába állására, hiszen függetlenül az anyák munkaerő-piaci státusától növeli a gyermek megszületése esetén a jövedelmet. Ellentétben az új adókedvezménnyel, mely csak az anya munkavállalása esetén jár, így ez pozitív munkaerő-piaci hatást generálhat. Az adóalap-kedvezmény azonban indirekt módon ösztönözhet további gyermek vállalására, hiszen a kisebb munkaerő-piaci jelenlét, a gyengébb munkaerő-piaci kötődés (ez a direkt feltételezett hatás) ösztönözheti a további gyermek vállalását. Már ebből, a lehetséges direkt és indirekt hatások rövid és nem teljes körű áttekintéséből is látszik, milyen nehéz feladat egy olyan intézkedéscsomag különböző hatásainak megragadása és értelmezése, amely két, egymással szövevényes kapcsolatban álló cél elérését tűzte ki, jelesen az anyák munkaerő-piaci részvételének és a termékenységnek a növelését.

Az adatok forrása a spanyol munkaerő-felvétel negyedévenkénti, keresztmetszeti adatbázisa 1992 első negyedétől 2008 utolsó negyedévéig terjedően, ezen belül a szülőképes korú (18–45 éves), partnerrel együtt élő nőkre kiterjedő almintája.

A szerzők a termékenységi hatások modellezéséhez lineáris valószínűségi modelleket építettek fel, de kontrollként probit modellekkel is megismételték ugyanazon specifikációkban a becsléseket, és nagyon hasonló eredményeket kaptak. (A tanulmányban csak az első típusú modellek eredményeit közlik). A függő változó az volt, hogy az interjú megelőző 12 hónapban született-e a kérdezettnek gyereke vagy sem.

A munkaerő-piaci részvételre gyakorolt hatások vizsgálatához a szerzők először a két intézkedésem együttes hatását becsülték meg. Ehhez a regresszióalapú 'különbség a különbségekben' módszert használták, ahol a célcsoportot az adókedvezményre jogosult anyák, a kontrollcsoportot a minta összes többi nőtagja jelentette. Alternatív kontrollcsoportként használták a 3–16 éves gyermekkel rendelkező anyák csoportját is. Mivel az előzetes feltételezések szerint a két intézkedésem a foglalkoztatottságra ellentétesen hathat, az elemzés ezt követő részében a szerzők megpróbálták különválasztani a két intézkedésem hatását. Ehhez egy ötletes és egyedi lehetőséget használtak fel. Spanyolországban 1999-ben is bevezettek egy, a gyermekvállalást ösztönző adóreformot, ekkor hozták létre a gyermekek után járó adóalap-kedvezmény intézményét. Ez a reform tehát nem tartalmazta a 2003-as intézkedéscsomag másik elemét, jelesen a kisgyermekes dolgozó anyák adókedvezményét. A szerzők a következőképpen jártak el: először megbecsülték a '99-es reform foglalkoztatásra gyakorolt nettó hatását a gyermekek száma és az adósávok szerint. Majd ezt a becsült hatást használták proxiként a 2003-as reform adóalapcsökkentés-eleme foglalkoztatottságra gyakorolt hatásának vizsgálatára. Végül ezt a reformcsomag együttes hatásából kivonták és így megkapták az új adókedvezmény-elem valós, elkülönített foglalkoztatási hatását. (E módszer alapfeltevése, hogy az adóalap-csökkentés foglalkoztatási hatása adott gyermekszám mellett lineárisan változik a támogatás összegével.) A munkapiaci hatások becslésekor a modelleket három függő változóval állították fel a szerzők: az anya dolgozik-e vagy sem; aktív-e a munkaerőpiacon (ez esetben a foglalkoztatottak és munkanélküliek alkotják a változó egyik értékét, a többiek a másikat), valamint külön modelleket építettek a ledolgozott órák számának, illetve ennek változása vizsgálatára is.

Az időváltozót dummyként építették a modellekbe (2002 utáni születések, illetve 1998 utáni születések), mely modellekbe kontrollváltozóként még számos klasszikus szövegért nem részletezett magyarázó változót is bevontak.

Az eredmények azt mutatják, hogy összességében szignifikáns mértékben nőtt mind a termékenység, mind a három év alatti kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci jelenléte az intézkedések hatására. Utóbbi esetben 2%-os, nagyjából 1%-pontos növekedés következett be, míg a termékenység 5%-kal emelkedett, ami 1000 nőre vetítve 3-mal nagyobb születésszámot jelent évente. Ezen hatások erőteljesebbek voltak az alacsonyan iskolázott nők körében, a pozitív termékenységi hatások ezen felül a gyermekelemek (7%-os növekedés) és a fiatalok körében érvényesültek intenzívebben. A már gyermekkel rendelkező nők körében nem mértek a szerzők pozitív termékenységi hatást, ezért azt mondhatjuk, hogy az új adókedvezmény foglalkoztatási hatása indirekt módon elfojtotta a pozitív termékenységi hatást ezen nők körében azáltal, hogy növelte munkaerő-piaci részvételüket. (A szerzők azt találták, hogy már a '99-es, csak adóalapcsökkentési elemet tartalmazó reform is pozitív termékenységi hatást ért el, s ennek 4,5%-os mértéke alig kisebb, mint a 2003-as reform becsült hatása. Ráadásul ez a hatás szintén az alacsonyan iskolázott és a fiatalabb nők körében volt intenzívebb.)

Míg a reformcsomag mindkét eleme összességében pozitívan hatott a termékenységre, addig a munkaerő-piaci részvétel esetében egymásnak ellentmondó hatásokat találtak a szerzők. Az adóalap-kedvezmény növelése ugyanis az anyák foglalkoztatottságát negatívan befolyásolja, így feltételezhetjük, hogy a 2003-as reformcsomag még jobban növelte volna az anyák foglalkoztatottságát (a becslés szerint 2,3%-ponttal), ha nincs annak ez az eleme. A 3 év alatti gyermeket nevelő anyák csökkentették ledolgozott munkaóráik számát is, 0,4–0,7 órával hetente. (Mivel a heti ledolgozott óraszám átlagosan 35 óra volt a mintában, ez 1–2%-os a csökkenést jelent.) Ezen eredmény azt sugallja, hogy az új adókedvezmény és annak jogosultsági kritériumai nemcsak a munkaerő-kínálat mértékére hatottak de a munkaidőre is, jelesül abban, hogy a nők a minimum jogosultsági feltételekhez igazították a munkaóráik számát.

Összességében elmondható, hogy az új, 3 év alatti kisgyermekes és dolgozó anyák részére bevezetett adókedvezmény hatásos volt a foglalkoztatottság növelésében, főként az alacsonyabb iskolázottságú nők körében. Ezen kívül a tanulmány arra is tanúsággként szolgál, hogy bár a kettős, termékenység- és foglalkoztatás-növelő cél egyszerre történő elérése problematikus, ilyen kombinációban, ahogy azt Spanyolországban megvalósították, mindkét cél érdekében egyszerre lehet előrelépést elérni.

Ignits Györgyi

BAIZÁN, P.: Regional child care availability and fertility decisions in Spain. (Regionális gyermekellátási lehetőségek és termékenységi döntések Spanyolországban.) *Demographic Research* Vol. 21. Article 27. 2009. December. 803–842.

A jelenlegi elméletek szerint a gyermekellátás lehetősége pozitív hatással van termékenységre, és mindemellett a feltételezések szerint a napközi intézményének van elsődleges befolyása a munka és a gyermeknevelés közti konfliktus feloldására is. Ugyanakkor az empirikus kutatások eredményei nem mindig és nem teljesen egyértelműen támasztják alá ezt a feltételezést.

Pau Baizán tanulmánya két hipotézist vizsgál meg: (1) a 3 év alatti gyermekek számára elérhető hivatalos gyermekellátási lehetőségeknek pozitív hatása van a termékeny-

ségre; és (2) a hatás erőssége annak függvénye, hogy a gyermekellátó intézmények milyen mértékben illeszkednek a megváltozott, illetve változóban lévő nemi szerepekhez.

Spanyolországban gyermeknevelés és munkavállalás európai összehasonlításban nehezen egyeztethető össze, összességben a kisgyermekes anyák foglalkoztatottsága úgy nőtt az elmúlt évtizedekben, hogy a gyermekellátó rendszer kiépítettsége meglehetősen alacsony szinten maradt: 3 éves kor alatti gyermekek hivatalos gyermekellátásban való részvétele az 1993-as 5,2%-ról 2005-re csak 16,9%-ra emelkedett. Az iskola előtti gyermekellátási rendszer két nagy csoportra osztható: állami és magán tulajdonban lévő rendszerre. A gyermekellátás hivatalos intézményrendszerében résztvevők között először a magán-szektor dominál, ahol a 3 éves kor alatti gyermekek 57%-a vesz részt. A 3 és 6 éves kor közti gyermekek 69%-a kerül az állami szektorba. Ennek egyik oka a magán szektor drágasága. Az állam lehetőséget biztosít egy szűk csoportnak a magán gyermekgondozásban való részvételre. Ugyanis sokaknak, akik teljes munkaidőben dolgoznak, túl szűk időkeretet ad az állami gyermekellátás rendszere, mivel általában reggel 9 órától délután 5 óráig vannak nyitva, míg a magán intézmények reggel 7 órától este 8 óráig. Mindezek mellett az állami intézmények (napközik) elérhetősége egyenlőtlen.

A fentiek mellett Dél-Európában igen nagy jelentőséggel bír a nem-hivatalos ellátás, amely a nagymamák fontos szerepére mutat rá, akik akkor is segítséget jelentenek, amikor például iskolai szünet van, vagy a szülők és a gyermekellátást biztosító intézmények időbeosztása közti űrt kell áthidalni.

A regionális ellátási és termékenységi különbségek emellett Spanyolországban figyelemre méltóan nagyok. Az elődleges kép szerint a két év alatti gyermekek intézményi ellátottsági aránya a déli régiókban (például Andalúziában) igen alacsony, viszont az olyan északi régiókban, mint például Galícia, Katalónia vagy akár a főváros, magas. Ugyanakkor a nyers adatokat tekintve éppen a déli területeken a legmagasabb a teljes termékenységi arányszám (TFR). Nyilván érdekes megtudni, hogy a valós tisztított összefüggés milyen.

A szerző a vizsgált hipotéziseket eseménytörténeti elemzés segítségével teszteli, az adatbázis az Európai Közösség Háztartás Panel alapján készült spanyol követéses adatbázis. A vizsgálatot 1994-ben kezdték el és 2001-ben fejezték be. Az első hullámban, 1994-ben, 17893 személy vett részt. A felmérés tartalmazza a munkapiaci státust, az éves jövedelmet a háztartás minden egyes tagjára nézve, a végzettséget és az egészségügyi adatokat.

Az empirikus modell felépítéséhez szükséges információkat a felmérésben megkérdezett 16 és 42 éves kor közé eső spanyol nők szolgáltatották, a magyarázott változó az első, illetve további szülések voltak. A független kontroll változók pedig a nők munkapiaci státusa, a partner jövedelme, végzettség. Az elemzés azonban nem ezekre, hanem az ezeken felüli regionális hatásokra koncentrált. A regionális hatásnak több összetevője is van, egyrészt meghatározza a gyermekellátási lehetőségeket, kihat a nők munkapiaci részesedésének mértékére, valamint nem megfigyelhető tulajdonságokkal is rendelkezik, mint például a helyi normák, szokások, kulturális eltérések. Ezek mind hatással bírnak a termékenységre.

A modellben két logaritmizált egyenlet szerepel. Az első egyenlet az első szülésre vonatkozik, a második pedig a további szülésekre. A modell paramétereit maximum likelihood módszerrel becslik.

Az eredmények szerint a 3 év alatti gyermekek részére biztosított gyermekellátási lehetőségek pozitív hatással vannak a termékenységre. Az ellátási lehetőségek azokban a régiókban még inkább pozitív hatással bírnak, ahol a változóban lévő nemi szerepekhez alkalmazkodni tudtak a szociális létesítmények. Tehát a megváltozóban lévő nemi szerepek különböző hatásokon keresztül, attól függően, hogy a szociális rendszer hogyan idomul a változásokhoz (mint például a napközik elérhetősége, nyitva tartása vagy épp megfizethetősége), közvetett módon szintén hatással bírnak a termékenységre. Másfelől az is bebizonyosodott, hogy a spanyol régiók közti eltérések kevésbé játszanak fontos szerepet, mint ahogy azt az elemzés elején, a nyers adatok ismeretében gondoltuk.

Összefoglalva, az eredmények az első hipotézist teljes mértékben alátámasztják. Tehát a gyermekellátási létesítmények elérhetősége, úgy mint a napközik, szignifikáns és pozitív hatást gyakorol a termékenységre. Ezzel párhuzamosan a második hipotézis csak a második, illetve többedik gyermekek esetén mutatott szignifikáns hatást. Tehát a szociális intézményrendszerek jó alkalmazkodása a megváltozott nemi szerepekhez csak a további gyermekek vállalásakor bír szignifikáns hatással a termékenységre.

Budai Fruzsina

DUVANDER, A-Z. – LAPPEGÅRD, T. – ANDERSSON, G.: Family policy and fertility: fathers' and mothers' use of parental leave and continued childbearing in Norway and Sweden. (Családpolitika és termékenység: az apák és az anyák által igénybe vett gyermeknevelési szabadság és a további gyermekvállalás Norvégiában és Svédországban.) *Journal of European Social Policy*, 20. 2010/1. 45–57.

A skandináv országokban a nemek egyenjogúságának megteremtése, a munka és a gyermeknevelés összehangolásának megkönnyítése a családpolitika kiemelt céljai. Norvégiában és Svédországban hozzávetőlegesen egy évig jár a fizetett szülési szabadság, amelynek egy részét kizárólag az apa veheti igénybe. A nők munkaerő-piaci részvétele a kisgyermekes anyák esetében is magas (az egy évesnél fiatalabb gyermekek esetén Norvégiában 75%, Svédországban 68%, az idősebb gyermekek esetében pedig 80% fölött van). A férfiak többsége igénybe veszi a gyermeknevelési szabadságot (Svédországban több mint 80%, Norvégiában körülbelül 60%), bár a nemek közötti egyenlőség még igen távol van.

A skandináv országokban viszonylag magas a termékenység, amelynek elsődleges forrása az idősebb életkorra halasztott szülések visszapotlódása. Az anyák magas munkaerő-piaci részvétele és a viszonylag magas termékenység együttes jelenlétét gyakran bizonyítéknak tekintik, hogy a munka és a családi élet összehangolását célzó intézkedések hatékonyak. Azonban a makro-szintű indikátorok közötti korreláció nem sokat mond arról, hogy a családpolitikai intézkedések milyen hatást gyakorolnak a különböző társadalmi-demográfiai csoportokba tartozó nők és férfiak demográfiai viselkedésére.

A szerzők az anyák és az apák által igénybe vett szülési szabadság és a további gyermekvállalás közötti kapcsolatot vizsgálták norvégiai és svédországi párok körében. Mindkét országban a családpolitika a kétkeresős családmódellet részesíti előnyben. A korábbi jövedelemhez kötött gyermeknevelési szabadság rendszere fontos szerepet játszik, amelynek hossza jelenleg Svédországban 16 hónap, Norvégiában 13 hónap. A

szabadság egy részét (két hónapot, illetve tíz hetet) mindkét országban csak az apa veheti igénybe. A juttatás a korábbi jövedelem 80%-a, és egy viszonylag magas összegben maximalizált.

A két országban a rendszer tehát nagyon hasonló, azonban vannak kisebb különbségek. Svédországban a juttatásokra minden, az országban tartósan letelepedett szülő jogosult, a jövedelem-alapú támogatáshoz a szülés előtt nyolc hónapos munkaviszonyra van szükség, és bármelyik szülő szerezhethet jogosultságot. Ez a jogosultság akkor is megmarad, ha a következő gyermek az előző után legfeljebb harminc hónapon belül megszületik. Aki nem rendelkezik a szükséges munkaviszonnyal, alacsony fix összegű támogatást kap. Norvégiában a jogosultság megszerzéséhez a gyermek megszületését megelőző tíz hónapban hathónapnyi munkaviszony szükséges. Akik ezzel nem rendelkeznek, a gyermek születésekor egy egyszeri, adómentes kézpénzes juttatásban részesülnek. Az apák jogosultsága csak 2000 óta független az anyától, azonban az apák részére fenntartott időszakot csak akkor használhatják fel, ha az anya korábban megfelelő ideig foglalkoztatott volt. A további gyermekek vállalása esetén a jogosultságot minden egyes gyermeknél külön meg kell szerezni. A szigorúbb követelmények miatt a gyermekgondozási szabadságot Norvégiában kisebb arányban veszik igénybe, mint Svédországban.

Bár az intézkedések célja mindkét országban a nemek közötti egyenlőség elősegítése, Norvégiában egy részük az otthoni gyermeknevelést részesíti előnyben, míg Svédországban egységesen a munkába való visszatérést támogatják. A norvég családpolitika kettőssége inkább lehetőségként, mint normaként tekint a nemek közötti egyenlőségre a gyermeknevelés terén.

Egyéni szinten számos vizsgálat pozitív kapcsolatot talált a nemek közötti egyenlőség különböző mutatói – például, mennyire oszlik meg egyenlően a gyermeknevelési szabadság igénybe vétele az anya és az apa között – és a termékenység között. A szerzők feltételezik, hogy mindkét országban pozitív kapcsolatot találnak az apa által igénybe vett gyermeknevelési szabadság és a következő gyermek vállalása között. Hipotézisük szerint ez a hatás Norvégiában erősebb, mert ott élesebben elválik egymástól a juttatást igénybe vevő és azzal nem élő apák csoportja.

Az elemzés országos regiszter adatokat használ, amelyek Norvégiában a 1993–2003 közötti, Svédországban a 1988–1999 közötti időszakból származnak. Az adatbázis tartalmaz minden, az adott országban született párt, ahol az első gyermek egyben az anya első gyermeke. A demográfiai információkat összeillesztették a szülők iskolai végzettségét és adóköteles jövedelmét tartalmazó adatokkal. A háztartás bevételein belül összevetik a gyermekgondozási támogatás összegét a munkajövedelemmel, és a kettő aránya proximiként (helyettesítő változóként) szolgál arra vonatkozóan, hogy a szülők mennyi időt töltöttek gyermekgondozási szabadságon a gyermek születését követő két évben. Azok, akiknek két éven belül született meg a következő gyermeke, nem szerepelnek az elemzésben. A svéd adatok összesen 28 500 egygyermekes és 26 000 kétgyermekes, a norvég adatok 10 700 egygyermekes és 8900 kétgyermekes párt tartalmaztak.

Az eseménytörténeti elemzés a következő gyermek megszületésének esélyét a szülők által igénybe vett gyermekgondozási szabadság mértékével magyarázta. A második és a harmadik gyermek megszületésének relatív kockázatát külön modellekkel elemezték. Az összehasonlíthatóság miatt azok a norvég párok kimaradtak az elemzésből, amelyeknek legalább az egyik tagja nem volt jogosult fizetett gyermeknevelési szabad-

ságra. A kontrollváltozók között szerepelt a pár jövedelmi szintje, iskolai végzettségük, az anya életkora, a párok közötti korkülönbség, az előző gyermek születése óta eltelt idő és a naptári év.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy ha az apák igénybe veszik a szülési szabadságot, az mindkét országban pozitív kapcsolatban áll a további gyermekvállalással mind az egy-, mind a kétgyermekesek esetében. Az összefüggés a második gyermek születése esetén erősebb, ami arra utal, hogy a második gyermek megszületése sokkal inkább időzítés kérdése, mint a harmadiké, és az apák által igénybe vett gyermeknevelési szabadság úgy tűnik, nagyobb eséllyel gyorsítja fel a második, mint a harmadik gyermek vállalását. A nagyon hosszú gyermeknevelési szabadságot igénybe vevő, általában alacsony keresetű apák esetében kis mértékben csökken a további gyermekvállalás esélye. Norvégiában erősebb a kapcsolat az apák által igénybe vett gyermeknevelési szabadság hossza és a további gyermekvállalás között, mint Svédországban. Az igénybe vevők és nem vevők közötti különbség is Norvégiában nagyobb, mert a szerzők szerint a dualisztikusabb norvég rendszer nagyobb különbséget okoz a szülők viselkedésében.

Az anyák által igénybe vett gyermeknevelési támogatás és a második gyermek megszületésének esélye között Svédországban fordított U-alakú a kapcsolat, Norvégiában pedig lineáris és negatív. A kétgyermekes családok esetében tehát, ha a nő hosszú időt tölt szülési szabadságon, az késlelteti a harmadik gyermek megszületését. A kevésbé rugalmas norvég rendszerben az anyáknak több időre van szükségük ahhoz, hogy az újabb gyermek megszületése előtt összegyűjtsék a jogosultsághoz szükséges munkaidőt. Az is lehetséges, hogy az eleve csak egy gyermeket tervező anyák kitolják az otthon töltött időt. Az anyák által igénybe vett szülési szabadság és a harmadik gyermek megszületése között mindkét országban J-alakú a kapcsolat. A harmadik gyermekvállalás intenzitása a hosszú időt a munkaerőpiactól távol töltő anyák körében a legmagasabb. Azok az anyák, akik hosszú ideig vették igénybe a gyermekgondozási szabadságot, valószínűleg vissza sem tértek a munkába a gyermekek megszületése között, és a munka és a család összeegyeztetése helyett úgy tűnik, az életük egy bizonyos időszakát kizárólag a gyermeknevelésnek szentelték.

A felsőfokú végzettségű anyák második és harmadik gyermekvállalási intenzitása mindkét országban magasabb, mint a középfokú végzettségűeké. Ez arra utal, hogy a képzetesebb anyák könnyebben össze tudják egyeztetni a családi kötelezettségeket és a munkavégzést, és azt is tükrözi, hogy a különböző iskolázottságú nők eltérően időzik a gyermekvállalást. Szintén mindkét országban jellemző, hogy az alacsony jövedelmű párok harmadik gyermekvállalási esélye viszonylag magas.

Murinkó Livia

KALWIJ, A.: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe. (A családtámogatási politikákra fordított kiadások termékenységre gyakorolt hatása Nyugat-Európában.) *Demography*, 47. 2010/2. 503–519.

A tanulmány a családi kedvezményekre, anyasági juttatásokra és a gyereknevelési támogatásra fordított állami kiadások módosulásának termékenységre gyakorolt hatásait vizsgálta. A szerző 16 európai országból származó egyéni szintű termékenységtörténeti adatokat, valamint a különböző családtámogatási programok keretében a szociális tá-

mogatásra fordított állami kiadások adatait használva építette fel a születés időzítésére vonatkozó becslési modelljét. Az eredmények összességében azt igazolták, hogy a gyereknevelés és a munka összeegyeztethetőségét elősegítő családpolitikai programokra fordított kiadások emelkedése pozitív módon hat a termékenységre.

A tanulmány kiindulópontja szerint Nyugat-Európa államaiban a termékenység egy hosszú távú csökkenési folyamat végső szakaszaként az 1980-as évekre a népesség egyszeri reprodukciójához szükséges szint alá csökkent, és a népesség előregedését eredményezte. Ezek a tényezők ugyanakkor egyre inkább a figyelem középpontjába állították a fiatal, képzett munkások jövőbeni munkaerő kínálatával, valamint a jóléti állam társadalmi kohéziójával és fenntarthatóságával kapcsolatos kérdéseket.

Érdekes módon, a nyugat-európai országos szintű termékenységi arányszámok különböző szinteken állandósultak: a mediterrán országokban az 1,4 érték alá csökkentek, miközben az északi államokban az 1,8 értéken stabilizálódtak. Az országok szerint eltérő arányszámok mozgó rugóit sokan az eltérő családpolitikákkal – vagyis azokkal a munkaerő-piaci politikákkal – magyarázzák, amelyek elősegítik a nők számára a gyereknevelés és a munka összeegyeztetését.

Ez a magyarázat egyes elemeiben a termékenység gazdasági elméletéhez kapcsolódik, amelynek központi eleme a gyereknevelés használdozati költsége (opportunity cost of children). Ez utóbbi elmélet szerint a gazdasági fejlődés felgyorsulásával párhuzamosan a gyereknevelés költségei is megemelkedtek. A gyerekek iskoláztatási költségeinek megtérülése megnyitotta az utat a szülők számára a gyerekeik emberi tőkéjébe történő befektetéseik előtt. A gyerekek iskoláztatására fordított befektetések emelkedése egyre költségesebbé tette a gyerekvállalást, és arra ösztönözte a szülőket, hogy a mennyiség helyett a minőségi szempontokat részesítsék előnyben, vagyis kevesebb gyereket vállaljanak, ugyanakkor pedig, gyerekeik emberi tőkéjét növeljék.

A szerző véleménye szerint a gyereknevelés használdozati költsége az elmúlt évtizedekben egyre fontosabbá vált, hiszen a társadalmi normák átalakulásával összefüggésben egyre nagyobb lett az igény olyan közpolitikák iránt, amelyek elősegítik a nők számára a gazdasági szerepvállalás és a tervezett gyerekszám együttes elérését. A tanulmány központi kérdésfeltevése tehát arra irányult, hogy azok a család-barát politikák, amelyek a gyereknevelés és a munkaerő-piaci részvétel összeegyeztethetőségét, vagyis a gyereknevelés használdozati költségének csökkentését célozzák, milyen mértékben eredményeznek magasabb termékenységet. Konkrétan, a tanulmány azt vizsgálta, hogy a családi kedvezményekre, az anyasági juttatásokra és a gyereknevelési támogatásra fordított kiadások módosulása milyen mértékben befolyásolták a születések időzítését és a nők befejezett termékenységét.

Az elemzés újdonságát három elemzési szempont következetes alkalmazása biztosította. Először is az elemzés a születések időzítésére fókuszált, vagyis figyelembe vette azt, hogy bizonyos családpolitikai reformok a szülések gyorsítását vagy elhalasztását eredményezhetik, anélkül, hogy hatással lennének a befejezett termékenységre. Másodszor, az elemzés figyelembe vette a családpolitikai programok komplexitását. Például azt vizsgálta, hogy az anyasági juttatás átlagos értékének megváltozása milyen termékenységi válaszokat eredményezett egy foglalkoztatott státusban levő nő esetében, abban az adott évben, amelyben a gyereke született. Vagyis az elemzés a családpolitikák bőkezűségének időbeni és országok szerinti változására figyelt, és nem a politikai szabályozásokra. Végül pedig, megpróbálta kiszűrni az országok szerinti zavaró változók hatását azáltal, hogy kontrollváltozóként az ország-specifikus, időben változatlan

intézményi és időben módosuló makrogazdasági változókat (egy főre jutó szociális kiadások, munkanélküliségi ráta stb.) is szerepeltette a modellben. A kontrollváltozók csoportját ugyanakkor kiegészítette a családpolitikák mellett esetlegesen megjelenő születéspárti reformokra utaló változókkal, illetve és az országos szintű nyers születési arányszámokkal és a teljes termékenységi arányszámokkal.

A felhasznált egyéni termékenységtörténeti adatok a 2004. évi European Social Survey-ből (ESS) származtak. Az ESS 15 éves és annál idősebb személyek reprezentatív mintáján alapuló, kétévenként végrehajtott sztenderdizált európai kérdőíves felmérés. A tanulmány az 1965 és 1984 között született nők termékenységtörténeti adatait használta. Az ESS nem tartalmazott információkat a gyerekeveléssel összefüggő juttatásokra vonatkozóan. A szerző tehát az átlagos vagy feltételezett támogatással számolt, amelyben egy nő részesülhetett. Ezek forrásaként a 2007-es OECD Social Expenditure Database szolgált.

A szerző a családokra fordított állami kiadásokat három nagyobb csoportba sorolta: családi kedvezményekre, anyasági juttatásokra és gyerekevelési támogatásokra. A különbségtétel lényeges, hiszen a családi kedvezmények jövedelem-transzfer programoknak, míg az anyasági juttatások és gyerekevelési támogatások munkaerő-piaci programoknak tekinthetők. A családi kedvezményeknek a gyerekekkel rendelkező háztartások a kedvezményezettjei, céljuk a gyerekvállalást akadályozó pénzügyi nehézségek enyhítése és a gyerekevelés minőségi javulásának elősegítése. Az anyasági juttatások és a gyerekevelési támogatások a gyerekevelés és a foglalkoztatottság összeegyeztetésére irányulnak. A fenti programokra fordított állami kiadások összege országonként jelentős eltérést mutatott. A családi kedvezmények a legtöbb országban emelkedtek, de a mediterrán országokban csökkentek. Az anyasági juttatások jelentősen emelkedtek Norvégiában, Svédországban és Svájcban. A gyerekevelési támogatások Belgiumban, Írországban és a mediterrán államokban emelkedtek jelentősen, legalacsonyabb értéket Görögországban, legnagyobb értéket Dániában értek el.

Az empirikus elemzés két nagyobb részben valósult meg. Az első részben arányos diszkrét-idejű eseménytörténeti elemzés keretében került sor a születések időzítésének vizsgálatára. Az elemzés második részében egy Monte Carlo-féle szimuláció segítségével került sor a születések időzítésének és a befejezett termékenységnek együttes vizsgálatára.

Az eredmények szerint a vizsgált három fajta családpolitikai program eltérő termékenységi válaszokhoz vezetett. A családi kedvezményekre fordított állami kiadások növelése nem befolyásolta szignifikánsan a születések időzítését vagy a befejezett termékenységet. Az eredmény azzal magyarázható, hogy a családi kedvezmények a gyerekevelés közvetlen költségét csökkentik, és nem a gyerekek használati költségét, amely költség az utóbbi időben egyre inkább előtérbe került a gyerekvállalási döntésekben. Ezzel ellentétben az anyasági juttatások és gyerekevelési támogatások növelése szignifikáns módon befolyásolta a termékenységet az életciklus különböző szakaszaiban. Az anyasági juttatások 10 százalékos emelkedése a 36–40 év közötti gyerektelenség valószínűségét 3,2 százalékkal csökkentette, de nem volt hatással a befejezett termékenységre. A gyerekevelési támogatások 10 százalékos emelése viszont nem gyakorolt hatást a még gyerektelen nőkre, ugyanakkor viszont 0,4 százalékkal megemelte a befejezett termékenységet. Figyelembe véve a családpolitikákra fordított kiadások 1980–2003 közötti nagymértékű emelkedését, ezek a termékenységi válaszok összességében jelentős termékenységi hatásról tanúskodnak.

Összességében a tanulmány eredményei azt mutatták, hogy azokra a családpolitikai programokra fordított kiadások növelése, amelyek segítik a nőket a családjuk és a munka összeegyeztetésében, vagyis amelyek csökkentik a gyerekek használati költségét, pozitív termékenységi válaszokat eredményeznek. Pontosabban, az anyasági juttatások és a gyerekevelési támogatások növelése abba az irányba hat, hogy a nők az életút korábbi szakaszában kezdjék gyerekvállalásaikat, és több gyereket vállaljanak.

Pakot Levente

MÖRK, E. – SJÖRGEN, A. – SVALERYD, H.: Cheaper Child Care, More Children. (Olcsóbb „bölcső”, több gyerek.) IZA Discussion Paper No. 3942. 2009.

Míg a készpénzes családtámogatási rendszerek hatásairól igen sok tanulmány ismert, lényegesen ritkábban lehet olvasni a gyermekellátó intézmények termékenységre gyakorolt hatásával foglalkozó szövegeket. Ennek elsősorban az az oka, hogy az intézményrendszerek és szabályozásuk általában igen lassan változik, így módszertani szempontból nagyon nehéz a valós hatások elkülönítése.

Mörk és szerzőtársai a 2002-es svédországi reform hatásait elemzik. Svédországban az ezredforduló éveire igen átfogó intézményes gyermekgondozási rendszer – bölcsődék, óvodák, napközik (természetesen a fogalmakat nem teljesen a magyarországi értelemben véve) – alakult ki. Az 1–2 éves gyermekek mintegy 60%-át, a 3–6 éves gyermekek több mint 80%-át ezekbe az intézményekbe adták szüleik, eközben az édesanyák – jellemzően részmunkaidőben – munkát vállaltak. A gyermekellátó intézmények többnyire önkormányzati felügyelet alatt működtek, tág törvényi keretek között, igen különböző költséget jelentve a szülők részére. Egy szociáldemokrata választási ígéretből született reform hatására 2002-től országosan egységesítették és egyben nagyban csökkentették a gyermekeiket gyermekellátó intézménybe adó szülők anyagi terheit. A reform óta a bölcsődékbe, óvodákba járó gyermekek után a háztartások jövedelmével arányos térítési díjat kell fizetni, az első gyermek után a háztartásjövedelem 3%-át, a második után 2%-át, a harmadik után 1%-át. A háztartás-jövedelem figyelembevételkor emellett bevezettek egy egységes felső jövedelmi határt is, az – átszámítva – havi 6430 USA dollár felett kereső jobb módú családoknak csak a fenti összeg százalékában kellett térítési díjat fizetniük. (A munkanélküli, illetve a fiatalabb testvérrel gyeseen lévő szülőkre más szabályok vonatkoztak – ők csak heti 15 órában váltak jogosulttá gyermekellátásra.) Az új rendszer országos átlagban mintegy felére csökkentette a szülők térítési díjakkal kapcsolatos költségeit. Az egységes szabályozás legnagyobb nyertesei a jobb módú többgyermekes családok voltak, legalább ilyen lényegesen azonban, hogy a csökkenés különböző mértékben érintette az egyes településeken lakókat.

Alapvetően ez az eltérő települési hatás tette módszertanilag lehetővé, hogy mintegy kvázi kísérletként a szerzők megbecsüljék az intézkedés termékenységre gyakorolt hatását. Ugyanis 2002-ben igen sok más családpolitikai változás is életbe lépett Svédországban, például új sokgyermekeseknek járó pótlékot vezettek be stb. Ezen intézkedés azonban minden településen egyenlő mértékben hatott, szemben a gyermekellátási reformmal, amely településenként eltérő mértékben jelentett tehersökkentést a szülőknek.

A szerzők az elemzéshez a teljes körű svéd lakossági regiszter adatait használták, kiegészítve az uppsalai IFAU munkaerő-piaci kutatóintézet településszintű, gyermekellátási költségeket tartalmazó adatbázisával. A lakossági regiszterből három 18 hónapos szakaszt választottak ki, kettőt a reform előtt, egyet a reform után. A vizsgálatba első körben bevonták a három vizsgált időszakban összes olyan gyermekes párkapcsolatot, és gyermektelen házasságokat, ahol a nő a vizsgált periódusban 20–45 év közötti volt. (A gyermektelen élettári kapcsolatokat módszertani okokból kellett kihagyni a vizsgálatból, mivel a svéd nők elsőszülött gyermekei jellemzően házasságon kívül születnek, ez nyilván torzítást jelentett.) Ezután speciális párosítási (matching) technikával jövedelem, a gyermekek száma és életkora szerint egymáshoz nagyon hasonló háztartásokat kerestek és párosítottak (pontosabban minimum 'négyesítettek') össze, oly módon, hogy minden bevont háztartásnak legalább legyen egy másik településen, illetve másik időszakban megfeleltethető társa. Így elkülöníthetők a települési, naptári, és az intézkedés-specifikus hatások.

Az eredmények szerint a reform mintegy 4–6%-os termékenységnövekedést eredményezett, ez a növekedés azonban nem volt egyenletes az egyes társadalmi rétegekben. Egyfelől a 35 év feletti nők gyermekvállalási kedve egy csöppet sem nőtt, hasonlóképpen nem figyelhető meg hatás a teljes munkaidőben dolgozó anyák esetén. Ugyanakkor a hatás a 35 év alatti nők esetén is erősebb volt a gyermektelen házaspárok és a kétgyermekesek esetén, mint az egygyermekeseknél. Az eredmények szerint a 35 év feletti 3 vagy több gyermekes nők gyermekvállalási kedvét pedig egyenesen csökkentette a reform. (Míg a többi esetben sikerült valamilyen logikus magyarázatot találniuk a szerzőknek a hatások különbözőségeire, ez utóbbi eredmény előtt ők is érezhetően tanácstalanul álltak.)

Természetesen – mint minden hasonló elemzés esetén – felmerül a kétely a szerzőkben, az intézkedések hatására bekövetkezett és mért termékenység-növekedés vajon nem csupán időzítési hatást mutat-e? Mi a garancia arra, hogy az intézkedések hatására megszületett gyermekek, nem csupán 'előrehozott gyermekek', vagyis, hogy a későbbiekben nem születtek volna-e meg, eme költséges reform nélkül is? A szerzők valós hatást alátámasztó érvei nem különösen meggyőzőek. Úgy érvelnek, bizonyítható, hogy a reform hozzájárult elég sok harmadik gyermek megszületéséhez, márpedig Svédország tipikusan 'kétgyermekes' társadalom, tehát a reform hatására megszületett harmadik gyermekek a valós, tényleges termékenységnövekedés jelének tekinthetők.

Tanulmányuk végén a szerzők összességében azt a következtetést vonják le, hogy a készpénzes családtámogatási rendszerek pozitív termékenységi hatásaihoz viszonyítva az általuk vizsgált ellátási reform termékenységi hatása meglehetősen alacsony, ugyanakkor ez utóbbi intézkedés olyan módon volt képes növelni – noha meglehetősen nagy költségek árán és nem nagymértékben – a termékenységet, hogy közben nem csökkentette a női foglalkoztatást, ami a készpénzes családtámogatási rendszerek esetén nem mindig mondható el.

A tanulmány eredményeinek esetleges magyarországi szempontú értelmezésekor azonban a két társadalom között megfigyelhető igen alapvető társadalmi különbségeket is figyelembe kell venni. Először is a svéd kismamák munkaerő-piaci részvétele – Magyarországgal ellentétben – már az ellátási reform előtt is igen magas volt. Ez azért lényeges, mert J. F. Ermisch klasszikus alapvetése szerint alacsony munkaerő-piaci részvétel esetén a gyermekellátó intézmények könnyebbé tett igénybevétele esetén elsősorban nem a termékenység, hanem a tehermentesített társadalmi csoportok munka-

erő-piaci részvételének növekedése feltételezhető. Svédországban viszont a kiinduló magas foglalkoztatottság miatt a reformnak – mint ez pl. Lundin és társai tanulmányából kiderül – egyáltalán nem volt aktivitást növelő hatása, ugyanakkor a termékenységet növelte. Másfelől fontos látnunk, hogy a szinte kizárólag intézményes gyermekellátási formákra alapozó svéd gyermekellátó rendszer a fenntartók szempontjából igen-igen költséges, s már a 2002-es reform előtt is csak a költségek 15–20%-át terheltek a szülőkre, a költségek nagy részét a Svédországban igen komoly mértékű állami újraelosztás fedezte.

Kapitány Balázs

RØNSEN, M. – SKREDE, K.: Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future. (A közpolitikák szerepe a termékenységi szint fennmaradásában. Múltbéli tanulságok és a közeljövő kihívásai az északi országokban.) *Demographic Research* Volume 22. Article 13. 2010. március. 320–346.

A tanulmány az észak-európai államok család- és szociálpolitikáinak termékenységre gyakorolt hatásával foglalkozik. Az északi országok termékenységi mutatói kiemelkednek az európai átlagból, azonban kérdéses, hogy ez a viszonylag magas termékenységi szint hosszú távon fenntartható-e. A szerzők a termékenységi mutatók alakulását elemezve arra a megállapításra jutottak, hogy a munkaerőpiacon fennálló nemi egyenlőtlenségnek köszönhetően az egyes foglalkoztatási csoportok termékenységi rátái eltérőek: a teljes termékenységi ráta reprodukciós szint körüli alakulását részben a munkaerőpiac női dominanciájú szektoraiban – pl. a közsférában –, gyakran részmunkaidőben alkalmazott nők magas termékenységi mutatója magyarázza. Ezen összefüggés alapján felmerül a kérdés, hogy a termékenységi szint jelenlegi értékének fenntartása összeegyeztethető-e az északi országokban prioritásként kezelt nemi egyenlőséget támogató politikákkal.

A szerzők a bevezető részben áttekintik az elmúlt évtizedek család- és szociálpolitikáinak termékenységre gyakorolt hatásait az északi országokban. A szociálpolitikai intézkedések közvetlen hatásai nehezen különíthetők el a gazdasági, politikai és társadalmi környezet közvetett hatásaitól, mégis számos bizonyíték van a társadalmpolitikai beavatkozások eredményességére. A szerzők példaként a svéd „Sebesség prémium” programot említik, de a szülői szabadság kiterjesztését, az egyre szélesebb körű gyermekgondozási ellátási lehetőségeket, illetve a pénzügyi támogatások pozitív hatásait is a termékenységi szint fenntartásában és növelésében fontos szerepet játszó eszközök közé sorolják. A „Sebesség prémium” program a svéd anyáknak ugyanakkora támogatást biztosított a második gyermekük után, mint amekkorát az első gyermek után kaptak. Mindezt anélkül, hogy a munkapiacra vissza kellett volna térniük, abban az esetben, ha egy meghatározott időn belül vállalták a második gyereket.¹ A program hosszú távon hatott minden társadalmi csoportra, a folyamat nem szakadt meg az 1990-es évek gazdasági recessziójának időszakában sem. Az is beigazolódtott, hogy azok a kezdeményezések, amelyek aktív szülői szerepvállalásra bátorítják az apákat, növelik a termékeny-

¹ A maximális különbség két születés között 1980-tól 24 hónap volt, 1986-tól 30 hónap.

séget: Svédországban és Norvégiában a nők nagyobb valószínűséggel vállaltak még egy gyermeket, ha az apa szülői szabadságot vett igénybe az első gyerekekkel. A pozitív hatás azoknál az anyáknál is érezhető volt, akik kiterjeszthették szülői szabadságukat, és különösen azoknál, akik szabadságuk alatt gyermeknevelési támogatásban is részesültek. Norvég kutatások arra is rávilágítottak, hogy pozitív összefüggés van a napközbeni ellátás támogatása és a termékenység alakulása között. A társadalompolitikai intézkedések hatása azonban országonként változó. Svédországban a napközbeni ellátás elérhetőségének és árának változásai – legalábbis e cikk szerzői szerint – nem gyakoroltak szignifikánsan pozitív hatást a termékenység növekedésére. Egyes időszakokban az intézkedések önmagukban nem feltétlenül bizonyultak elegendőnek a termékenységi szint fenntartására. Svédországban a teljes termékenységi arány az 1992. évi 2,1-ről 1997-re 1,5-re csökkent, mert a gazdasági recesszió miatt nőtt a munkanélküliség, és a fiatalok kevesebb hajlandóságot mutattak a gyermekvállalásra. Ezzel szemben Finnországban a munkanélküliség növekedése ellenére relatíve magas szinten maradt a termékenység. A két ország közötti különbséget azzal magyarázzák, hogy a svéd családtámogatási rendszer szorosabban kapcsolódik a támogatottak keresőtevékenységéhez.

A szerzők szerint az északi országok magas termékenységi szintje nagyrészt egy család-barát, de nemek szerint megosztott munkaerőpiacon alapul, ahol jelentős a részmunkaidőben dolgozó munkavállalók aránya. Azoknak a nőknek a termékenységi mutatói magasabbak, akik végzettségük szerint a női dominanciájú munkapiaci szektorokban dolgoznak. Az összefüggés azonban kétirányú: Az eleve családcentrikus nők ugyanis főképp ezekben a szektorokba helyezkednek el. Egy további, a norvég férfiakat vizsgáló kutatás arra az eredményre jutott, hogy a fiatalabb férfiak társadalmi-gazdasági szelekciója felerősödött az apává válás során, emellett nőtt a gyermektelenség a magasabb végzettségű férfiak körében is. A szerzők feltételezése szerint ezek az okok magyarázatot jelenthetnek a gyermekvállalás kitolódására: feltételezhető, hogy a magas iskolai végzettségű nők nehezen találnak olyan férfit, aki vállalná a szülői feladatok egyenlőbb megosztását. Ezek alapján a szerzők felteszik a kérdést, hogy a termékenységet ösztönző intézkedések összeegyeztethetőek-e a nemi egyenlőséget elősegítő politikákkal. A szerzők amellel érvelnek, hogy a vizsgált országokban megfigyelhető termékenységi trendek nemi egyenlőségi deficitet tükröznek. Következtetésüket az alábbi munkaerőpiaci jellemzők támasztják alá: a női munkavállalók aránya megközelíti a férfiakét, 2008-ban a skandináv nők 80 százaléka volt gazdaságilag aktív a 25–64 éves korcsoportból. A részmunkaidő elterjedt foglalkoztatási forma a nők között – a foglalkoztatott nők több mint 40 százaléka dolgozik részmunkaidőben, míg a férfiaknak csupán 13 százaléka. A nemi egyenlőtlenségek mind vertikálisan, mind horizontálisan jelen vannak az északi országok munkaerőpiacain. A férfiak és a nők jellemzően más-más szektorokban dolgoznak, valamint a vezető munkavállalók többsége férfi. Megfigyelhető, hogy a nők töltik be a közszféra állásainak többségét, míg a férfiak a magánszférában dolgoznak nagyobb számban. A nők átlagosan 16–20 százalékkal kevesebbet keresnek a férfiaknál. A munkaerőpiac mellett az egyenlőtlenségek a családokon belül is megmutatkoznak: az időmérleg-vizsgálatok azt mutatják, hogy a férfiak és a nők között egyenlőtlen a házimunka megosztása. A szülői szabadság nagyobb részét a nők veszik igénybe, még akkor is, ha az egyenlően elérhető a férfiak és a nők számára. Norvég adatok azt mutatják, hogy a fiatalabb nők életkora az első gyermek születésekor emelkedett az 1950-es években született csoportokhoz képest, ami azt jelenti, hogy ők nagyobb kihí-

vásokkal szembesültek a gyermekvállalást és családalapítást illetően, mint az előző generáció.

A szerzők a termékenységi folyamatok alakulása kapcsán a következő kérdésekre keresik a választ: 1. Hogyan alakult a különböző iskolai végzettségű nők termékenysége, és van-e különbség a fiatalabb és idősebb korosztályok között. 2. Hogyan hatnak a családpolitikai intézkedések a termékenységre? 3. Harmadik kérdésük a férfiak termékenységéhez kapcsolódik: milyen mértékben vált az apaság szelektívvé a fiatalabb korcsoportokban?

A szerzők a férfiak és nők termékenységi különbségeit az iskolai végzettségük szintje és a képzésük területe szerint mutatják be. A vizsgált korcsoport az 1935 után születettekből áll. A szerzők három dimenzió mentén (a) az állások a köz- vagy magánszférába tartoznak, b) milyen a szektor munkavállalóinak nemi megoszlása és c) a szektorba sorolt foglalkozások igényelnek-e speciális szakképzettséget) öt foglalkozási csoportot alakítottak ki: 1. „Női foglalkozások a közsférában” (*oktatás, ápolás és gondozás, szociális területek*); 2. „Női foglalkozások a magánszektorban” (*titkárnői és irodai munka, eladó, felszolgálat, fodrász, szakács, lakberendező*); 3. „Vegyes foglalkozások tágabb pálya-orientációval” (*humán területek, művészetek, társadalomtudományok, közgazdaságtan*); 4. „Vegyes foglalkozások szűkebb pálya-orientációval” (*újságírás, pszichológia, jog, üzleti és adminisztrációs területek, gyógyszerészet, fogászat, orvosi tanulmányok*); 5. „Férfi dominanciájú foglalkozások” (*mérnök és építész, természettudományok, matematika és számítástechnika, agrártudományok, erdőészt és halászat, szállítás, védelem és biztonság*).

A gyermektelenség vizsgálata korcsoportok és a végzettség szintje szerint azt mutatja, hogy a 40 évet betöltő nők körében a legmagasabb, posztgraduális végzettségűek az egyetlen olyan csoport, ahol csökkent a gyermektelenek aránya. Míg az 1940–44-ben születettek 20 százaléka nem vállalt gyermeket, addig ez az arány az 1965–67-es korcsoportban 15 százalékra csökkent. A többi csoportban viszont nőtt a gyermektelenek aránya, csoporttól függően 1–3 százalékkal, legkevésbé a felsőfokú végzettségűeknél, leginkább a legalacsonyabb végzettségűeknél. A termékenységi mutatókat vizsgálva a különböző végzettségi szintű csoportok eredményei konvergáltak, a posztgraduális képzettségűek az egyetlen csoport, amelynél nőtt a termékenység, a többi csoportban csökkent, leginkább a legalacsonyabb végzettségűeknél, legkevésbé a felsőfokú végzettségűeknél. A vizsgálatok szerint tehát a legmagasabb végzettségű nők körében a támogatásoknak és a családbarát jóléti politikáknak köszönhetően csökkent a gyermektelenség és nőtt a termékenységi szint.

A végzettség területe szerint a gyermektelenek aránya azon nők körében a legmagasabb, (20 százalék), akik a 3. csoportba tartoznak, míg a női dominanciájú szektoroknál ez az arány csupán 9–12 százalék. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a fiatalabb korcsoportokban enyhén csökkent a gyermektelenek aránya, párhuzamosan a norvég családpolitikák kiterjesztésének időszakával. A termékenység alakulását vizsgálva a 3. csoportba tartozó nők termékenységi szintje bizonyult a legalacsonyabbnak, ahol a legfiatalabbak esetében 1,7 volt a termékenységi mutató, míg a többi csoportban a reprodukciós szint 2 körül alakult. A termékenység legmagasabb a közsférában dolgozó nők csoportjában volt 2,1-es arányszámmal. A mutató stabil volt az 1950 után születettek korcsoportjában, majd az 1960 után születetteknél a 2. és a 4. csoport esetében enyhe csökkenés tapasztalható. A szerzők első kérdésére tehát a válasz, hogy továbbra is nagyok és állandóak a különbségek az egyes foglalkoztatási szektorok termékenysége

között. A közsférában foglalkoztatott nők termékenységi szintje magasabb az átlagnál, még a fiatalabb korcsoportoknál is. A második kérdésre adott válasz kevésbé egyértelmű: a nagyvonalú állami támogatások hatása foglalkoztatási csoportonként eltérő. A közsféra női dominanciájú csoportja és a többi foglalkoztatási csoport közötti termékenységi különbségek a fiatalabb korcsoportokban is megmaradtak vagy enyhén nőttek. A 3. csoport legfiatalabb korosztályában a termékenység csökkenése arra utal, hogy ők kevésbé haszonélvezői az állami programoknak. Ezt részben magyarázza az, hogy kevésbé biztonságos a foglalkoztatási környezetük, melyre inkább jellemző az önfoglalkoztatás, a rosszabb szülői szabadsági feltételek és a határozott idejű munkaszerződések.

A harmadik kérdés a férfiak termékenységi szokásaira vonatkozott: a szerzők utána jártak, hogy milyen mértékben bizonyult szelektívnek az apaság a fiatalabb korcsoportok körében. Újabb kutatások szerint az iskolai végzettség és a termékenység fordított összefüggést mutat a férfiak és nők esetében. A férfiaknál a legmagasabb gyermektelenségi mutató a legalacsonyabb végzettségűekre jellemző, a nőkhöz viszonyítva pedig meredekebb a gyermektelenség arányának növekedése. A vizsgált mintában a 40 évet betöltő férfiaknál 20 százalék volt a gyermektelenség aránya, a legalacsonyabb iskolai végzettségű férfiak esetében 26 százalék. Legnagyobb mértékben a felsőfokú végzettségűek körében nőtt a gyermektelenség. A több partnertől való gyermekvállalás azonban pont a legalacsonyabb végzettségű férfiak körében nőtt a leginkább.

Mind a férfiaknál, mind a nőknél jellemző a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése. Az eredmények összességében azt mutatják, hogy az északi országok család- és szociálpolitikai intézkedési pozitív hatást gyakorolnak a termékenységre. Ennek ellenére valószínűnek tűnik, hogy abban az esetben, ha a család-orientált nők termékenységi és család preferenciái megváltoznak és/vagy a családpolitikák nem fejlődnek úgy, hogy minden női csoportot kielégítsenek, beleértve a karrierorientált és önfoglalkoztató nőket, nem lesz lehetséges a jelenlegi termékenységi szint fenntartása. Egy másik megfontolást érdemlő folyamat a férfiak társadalmi-gazdasági különbségeinek növekedése. A férfiakat gyakran úgy írják le, hogy ők az extrém-nem, amely a társadalom alsó és felső rétegét alkotja. A tanulmány eredményei azt mutatják, hogy ők vannak a gyermektelenségi statisztikák csúcán: különösen az alacsony végzettségűek. Ha viszont gyermeket vállalnak, a nőknél nagyobb valószínűséggel több partnertől is születik gyermekük, így jobban ki vannak téve a válás és elválasztás veszélyeinek. Ez a folyamat nagy kihívás az idősödő társadalom számára, az egyedülálló férfiak segítségére szorulhatnak, amely politikai megoldást kíván.

A szerzők ajánlása szerint a későbbi kutatásoknak az emberi és társadalmi reprodukció férfiak és nők közötti egyenlőtlenségeire, valamint a magán és közsférában dolgozók különbségeire kell koncentrálniuk. A férfiak és nők gyermekvállalási döntései és munkaerő-piaci kötődésük közötti viszonyok feltárására további vizsgálatok elvégzése indokolt. Fontos lenne megvizsgálni azt is, hogy hogyan alakul a fiatalabb férfiak attitűdje az apaságot és az apai feladatokat tekintve.

Herche Veronika

SALLES, A. – ROSSIER, C. – BRACHET, S.: Understanding the long term effects of family policies on fertility: The diffusion of different family models in France and Germany. (A családpolitikák hosszú távú hatása a termékenységre: különböző családmodellek elterjedése Franciorszámban és Németországban.) *Demographic Research*, Vol. 22. 2010. 1057–1096.

A tanulmány kiindulópontja, hogy azok a politikai intézkedések, amelyek megkönnyítik a családi és munkahelyi kötelezettségek összeegyeztetését, nagyobb mértékben hatnak a termékenységre, mint a közvetlen anyagi támogatások. Erre az eredményre jutott a legtöbb kutatás az utóbbi években, és ez látható akkor is, hogyha szembe állítjuk egymással a viszonylag magas termékenységű északi országokat, valamint Franciaországot és az alacsony termékenységű német ajkú országokat.

Ugyanakkor a szerzők szerint azok a politikák, amelyek célja a gyermekvállalás és munkavállalás összeegyeztethetővé tétele, csak akkor lehetnek hatékonyak, hogyha a társadalom is elfogadja a kisgyermekes nők munkavállalását. Vagyis a politikák sikeressége azon múlik, hogy megelőzi-e azokat egy olyan kulturális változás, amelynek során elfogadottá válik a kisgyermekes intézményes napközbeni elhelyezése.

Az új politikai intézkedések bevezetése hozzá is járulhat a gondolkodásmód megváltoztatásához, illetve fel is gyorsíthatja ezt a kulturális fordulatot, amennyiben a társadalomnak egy része már várja az új intézkedéseket, és kész arra, hogy ezeket (nevezetesen a bölcsődéket, családi napköziket) igénybe vegye.

A szerzők odáig mennek el feltételezésükben, hogy egy ilyen fordulat nemcsak ahhoz járulhat hozzá, hogy a szülők valóban vállaljanak annyi gyermeket, amennyit maguk számára kívánatosnak tartanak, hanem idővel a kívánt gyermekszámot is növelheti.

A kutatás célja annak vizsgálása, hogy milyen hatásuk van a munkavállalás és gyermekvállalás összeegyeztetését hivatott politikáknak arra a képre, amely egy társadalomban él a munkavállaló anyákról és a gyermekfelügyeleti rendszerekről. Emellett kérdés, hogy összefüggésbe lehet-e hozni ezt a képet azzal, hogy igénybe vesznek-e a szülők külső gyermekfelügyeletet, és hogy milyen gyermekvállalási terveik vannak.

A kutatók két országban vizsgálják ezeket az összefüggéseket, melyekben alapvetően eltér a termékenység: Németországban, ahol a teljes termékenységi arányszám 1,38 és Franciaországban, ahol ugyanez a mutató 2,02. Az alacsony német termékenység részben a gyermektelenek magas arányával magyarázható: a 40–44 éves nők mintegy 21%-a gyermektelen.²

A szerzők részletesen ismertetik a német és francia családpolitikai rendszert és a kettő közötti különbségeket. A németországi intézkedések nem segítik a gyermekvállalás melletti munkavállalást, sem a kisgyermekes anyák számára, sem pedig az iskolás gyermekek szülei számára, hiszen az óvoda és az iskola is csak félnapos, ami szinte lehetetlenné teszi, hogy mindkét szülő teljes munkaidőben dolgozzon. Emellett a politikák az első gyermek születésétől fogva lehetővé teszik minden nőnek, hogy a gyermek három éves koráig otthon maradjon, amit a legtöbben azért is megtesznek, mert igen kevés bölcsőde vagy más gyermekfelügyeleti lehetőség van. A három év alatti gyermekeknek csupán 5,1%-át bízzák napközben intézményes ellátásra.

Franciaországban ezzel szemben csak az jogosult fizetett gyermeknevelési szabadságra, aki dolgozott a gyermek születését megelőzően. De még így is csak a második

² Ez az arány csupán mintegy 10% Franciaországban.

gyermek születése után lehet három évig otthon maradni, az első után legfeljebb fél évig. Ugyanakkor sok bölcsőde és családi napközi van, melyek finanszírozására többfajta támogatást lehet igényelni. A francia rendszer alapvetően a munkavállalás és gyermekvállalás összeegyeztetését segíti elő, arra is lehetőséget adva, hogy a szülő(k) részmunkaidőben dolgozzanak, és arányosan részesüljenek a nevelési díjból, fizetésük mellett.

A kutatás 62 mélyinterjú elemzésével kívánja feltárni a gyermekvállalás és a külső gyermekfelügyelethez, illetve a női munkavállaláshoz való hozzáállás közötti összefüggéseket.

Az interjúkat nyugatnémet és francia középosztálybeli, gyermekvállalási korban lévő nőkkel és férfiakkal készítették. A szerzők először külön csoportosítják a német és a francia válaszadókat aszerint, hogy milyen véleménnyel vannak a gyermeknevelés melletti munkavállalásról és a külső gyermekfelügyeletről. Majd a német és francia tipológiából alkotnak egy közöset, és visszavezetik az egyes csoportok véleményeit a gyermekvállalásra, illetve a gyermekvállalási tervekre azon válaszadók esetében, akiknek még nincs gyermekük (ez a válaszadók többsége).

A tipológiát és a válaszadók megosztását az 1. táblázat mutatja.

1. Nyugatnémet és francia válaszadók véleménye aszerint, hogy szeretnék-e összeegyeztetni a munkavállalást és a gyermekvállalást (57 interjú alapján)

		Szeretné összeegyeztetni a munkavállalást és a gyermekvállalást		Nem szeretné összeegyeztetni a munkavállalást és a gyermekvállalást	
		Csak szülési szabadság	Nevelési szabadság	A gyermekvállalást preferálja	A munkát preferálja
Német válaszadók	Gyermektelenek	1	16	4	4
	Gyermekesek		10		
Francia válaszadók	Gyermektelenek	6	1 ³		
	Gyermekesek	8	5	1	

A szerzők külön-külön elemzik a gyermektelen és a gyermekes válaszadókat a két országban. Összefoglalva, az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb válaszadó mindkét országban úgy gondolja, hogy kívánatos a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetése. Ugyanakkor Nyugat-Németországban nem tartják helyesnek, ha az édesanya túl hamar visszamegy a munkaerőpiacra, míg Franciaországban ez a legelterjedtebb megoldás a középosztálybeli fiatalok között. Németországban a legtöbb családban elvárás, hogy az anya felfüggeszesse fizetett munkáját amíg a gyermek nem éri el a három éves kort, majd ezután térjen vissza a munkaerőpiacra. De lehetőleg később is csak részmunkaidőben dolgozzon, hogy délután otthon tudjon lenni a gyermekekkel. A gyermeknevelés (a házimunkával együtt) teljes mértékben az anya dolga, az apák hozzájárulása minimális. Ők ugyanakkor a családfenntartók, akik gondoskodnak az anyagi javakról. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a nők nem szeretnék dolgozni akár anyagi okokból, akár azért, hogy ne szigetelődjenek el. Viszont kizárt, hogy a gyermek

³ És egy válaszadó bizonytalan.

három éves kora előtt munkát vállaljanak, és idegen felügyeletre (vagy akár a nagyszülőkre) bízzák a gyermeküket.

Négy német válaszadó úgy gondolja, hogy a gyermekvállalás túl nagy változással és áldozattal jár. Ugyanakkor azt is mondják, hogy csak akkor érdemes gyermeket vállalni, ha az ember hajlandó meghozni ezt az áldozatot. Ők maguk nem szeretnék életüket a gyermekeknek szentelni, ezért inkább nem terveznek gyermeket.

A német válaszadók meg vannak győződve róla, hogy nem lehet egyszerre (kis)gyermeket nevelni és munkát vállalni, és ezt nem is szeretnék. Ugyanakkor a két szerep összeegyeztethetlensége arra ösztönöz számos gyermeces családot, akik már megtapasztalták az ezzel járó anyagi és egyéb nehézségeket, hogy csökkentsék gyermekvállalási terveiket: a korábbi két gyermek helyett többen meg fognak állni az egyenél.

Franciaországban ezzel szemben a fiatalok meg vannak győződve arról, hogy a munkavállalás és a gyermekvállalás nem zárják ki egymást. A legtöbben kívánatosnak tartják, hogy a nők a gyermek születése után minél hamarabb munkát vállaljanak, egyrészt anyagi okok miatt, másrészt pedig azért, hogy egyenlő szerep jusson a két szülőnek a családban. A gyermeces családokban az apák szinte kivétel nélkül kiveszik részüket a gyermeknevelésből, sok esetben ők viszik-hozzák a gyermeket a bölcsődébe vagy a családi napközibe. A külső gyermekfelügyelet a legtöbb válaszadó szerint jót tesz a gyerekeknek, és a legtöbb gyermeces szülőnek pozitív tapasztalatai vannak az igénybe vett szolgáltatásokról. A gyermektelenek is természetesnek tartják, hogy igénybe fogják venni ezeket.

A válaszadó fiatalok gyermekvállalási terveit vizsgálva megállapítható, hogy az mindkét országban kicsit magasabb azon csoportokban, amelyekben a gyermekvállalást a munka elé helyezik. A nyugatnémetek esetében akkor, ha az anya nem kíván visszatérni a munkaerőpiacra, a francia válaszadók esetében pedig azoknál, akik nevelési szabadságot is szeretnének kivenni.

Fontos különbség a két ország között, hogy Franciaországban nincs olyan fiatal, aki nem akar gyereket azért, mert nem lehet mellette dolgozni, vagy mert túl nagy áldozatot követel a gyermekvállalás, míg Németországban ezt többen is mondják. Másrészt miután a gyermeces párok látják Németországban, hogy nem lehet összeegyeztetni a gyermekvállalást a munkavállalással, csökkentik gyermekterveiket, ami nem jellemző Franciaországra.

Az interjúk fényt derítenek arra, hogy a nyugatnémet fiatalok komoly ellentmondásban állnak önmagukkal. Egyrészt panaszkodnak a meglévő politikai intézkedésekre, amelyek nem engedik meg a nőknek, hogy gyermeknevelés mellett munkát vállaljanak, másrészt pedig alapvetően nem tartják elfogadhatónak a külső gyermekfelügyeletet.

A cikk egyrészt megerősíti azokat az eredményeket, amelyek szerint a politikáknak segíteniük kell a munkavállalás összeegyeztetését a gyermekvállalással ahhoz, hogy elfogadható számú gyermek szülessen. Másrészt fényt derít arra, hogy a társadalom hozzáállása a külső gyermekfelügyelethez fontos ahhoz, hogy a politikák sikeresek lehessenek. A fiatalok hozzáállása mellesleg csak lassan változhat meg, ugyanakkor amint a társadalom elfogadja a külső gyermekfelügyeletet, az nagyon keresetté válik. A szerzők megállapítják, hogy Franciaországban sem mindig könnyű gyermekfelügyeletet találni, hiszen nincs elég bölcsődei hely. Mégis, az eredmények azt mutatják, hogy aki szeretne dolgozni, az keres megoldást gyermeke megfelelő elhelyezésére, és a legtöbb esetben talál is. Mellesleg Franciaországban azok a szülők sem ellenzik a külső gyer-

mekfelügyeletet három éves kor alatt, akik úgy döntenek, hogy inkább maguk nevelik gyermeküket. A külső gyermekfelügyelet és a kisgyermekes nők munkavállalásának elfogadása szükséges ahhoz, hogy a politikák sikeresek legyenek.

Stefán-Makay Zsuzsanna

SVARCOVÁ, N. – SVARC, P.: The Financial Impact of Government Policies on Families with Children in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. (A kormányzati politikák pénzügyi hatásai a gyermekes családokra Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, és Szlovákiában.) *AUCO Czech Economic Review* 3. 2009.

A szerzőpáros elsősorban mikroökonómiai perspektívából vizsgálja négy közép-európai ország – Csehország, Magyarország, Szlovákia és Lengyelország – pénzügyi családpolitikai intézkedéseinek hatását a gyermekes családok jövedelmi helyzetére, valamint a tágabban értelmezett jól-létére. A családpolitikai intézkedések hatásának vizsgálatát egyrészt az indokolja, hogy ezek a termékenység növelésének lehetséges eszközei (bár a szerzők is kiemelik, termékenységre gyakorolt hatásukkal kapcsolatban a szakirodalomban ellentmondásos eredmények találhatók), másrészt viszont céljuk kimondottan a gyerekes családok átlagosnál magasabb szegénységi kockázatának csökkentése is. Természetesen a két cél (pronatalista, szociális) eltérő hangsúllyal van jelen a vizsgált országok családpolitikájában. Ezen kívül a kisgyerekes családok jövedelmi helyzetében bekövetkező változások elemzése fontos adalékokat szolgáltat arra vonatkozóan is, hogy a családpolitikai intézkedések mennyiben és a gyermek megszületését követően mikortól ösztönzik a gyermeket nevelő szülő (általában az anya) munkaerőpiacra történő (vissza)lépését. A családpolitikai intézkedések közül a szerzők a gyerekes családoknak nyújtott jövedelmi transzfereket és az adórendszerben meglévő családok támogató elemeket, ezek hatását tekintik át, tudva azt, hogy természetesen a családok jólétének más faktorai is meghatározóak (pl. a gyermeknevelés és a munkavállalás összeegyeztetésének jogi feltételei és gyakorlatai, értékek, társadalmi, családi konvenciók stb.)

A fenti intézkedések (pénzügyi transzferek, adópolitika) hatásának szemléltetésére természetesen – ahogy minden mikroökonómiai modellben – egyszerűsítésekkel és előfeltevésekkel kell élni. Így a szerzők a 2007-re vonatkozó adatokon a következő esetet vizsgálják: hogyan változik egy kétagú, kétkeresős család jövedelmi helyzete (a feltétel része, hogy a két felnőtt ugyanannyit keres), ha megszületik első gyermekük, a születést követő három éven keresztül átlagosan, ahhoz képest, mint ha nem született volna gyermekük. Ez a szituáció azért lehet alkalmas általában a családpolitikai juttatások hatásának vizsgálatára, mert köztudott, hogy a gyermeknevelés költségei a család nettó jövedelmét a születést követő első néhány évben befolyásolják a legjelentősebb mértékben, amikor az egyik szülő rendszerint otthon gondozza gyermekét. A család jövedelme ebben a periódusban a pénzügyi támogatásokból és a társ jövedelméből tevődik össze. Mivel a közvélemény-kutatásokból ismert, hogy a gyermekvállalási döntéseket a párok családjuk anyagi helyzetének, annak változásának ismeretében hozzák, igen nagy a jelentősége annak, hogy a juttatások mennyiben képesek kompenzálni a kieső jövedelmet. A hipotézis az, hogy minél nagyobb a jövedelem-veszteség, annál nagyobb

a gyermekvállalás elhalasztásának az esélye. Az anya magasabb életkora az első gyermek vállalásakor pedig összességében, mint tudjuk, negatív korrelációban áll a befejezett termékenységgel.

Az eredmények szerint mind a négy országra jellemző, hogy a jövedelem-kiesés a magasabb keresetű családokban a nagyobb. Csehországban a legkisebb keresetű családok jövedelme még nő is a gyermekvállalást követően, hiszen például azon családok, ahol a felnőttek keresete az átlagbér 33%-a volt, a gyermek megszületését követően az első három évben átlagosan a korábbi jövedelem 135%-át kapják kézhez. Ez az arány az átlagbért keresőknél 85%. A kiskeresetű családok túlkompensálásának oka a relatíve magas gyermeknevelési támogatás (child-rearing allowance) Csehországban, amely egységesen, jövedelemtől függetlenül jár a gyermeket nevelő családoknak, s az átlagbér 40%-ának felel meg (egyébként 4 évig kapható). A négy ország közül Magyarországon a legkisebbek a jövedelemkülönbségek a gyermekszületést követően a különböző keresetű családok között (azaz a családpolitika jól kompenzálja a kieső jövedelmeket), hiszen a modellben vizsgált, az átlagbért kereső családok a gyermekszületést követően 91, az átlagbér dupláját keresők 79%-át kapják kézhez annak, mint ha nem született volna gyermekük. Ez a hazai GYED rendszerének köszönhető. A lengyeleknél a legkisebb a kompenzáció a négy ország közül, vagyis a vizsgált gyermekes családok jövedelemvesztése itt a legnagyobb ahhoz képest, mint ha nem született volna gyermekük. Itt az átlagbért keresők a szülést követően csak 62%-ot kapnak, az átlagbér felett keresőknél pedig a kompenzáció már alig több mint 50%. A szlovák rendszer hasonló a csehországihoz, annyi különbséggel, hogy minden jövedelmi csoportban kissé nagyobb a jövedelem-kiesés mértéke a gyermekvállalást követően. A négy ország közül Lengyelország különül el a leginkább a másik háromtól, hiszen itt a leginkább korlátozott a gyermekes családok pénzügyi támogatása. Mögötte az áll, hogy itt a gyermeknevelési támogatás (amely a 18 hétig kapható szülési juttatást követi) jövedelemtesztelt, s csak akkor jár, ha a család egy főre jutó jövedelme az előző év átlagos bérszintjének 25%-ánál nem nagyobb. Így a magasabb jövedelmű családokban az anyákat a 18 hétig járó szülési juttatás lejártát követően erősen ösztönözik arra, hogy visszamenjenek dolgozni. (Az első 18 hétben azonban 100%-os kompenzációt kapnak, tehát a referenciaként számolt jövedelmük teljes összegét megkapják.)

A szerzők vizsgálják azt is, hogy mekkora a különböző pénzügyi juttatások súlya a gyermekszületést követő első három év összjövedelmében. Megállapították, hogy a szülés környékén kapható egyszeri segély a család nettó jövedelmét hosszú távon egyik országban sem befolyásolja. Az első három év viszonylatában a gyermeknevelési támogatásoknak van kiemelt szerepe, hiszen ezt kapják a családok a leghosszabb ideig (Csehországban négy, Szlovákiában és Magyarországon három-három évig lehet igénybe venni). Kiemelendő azonban, hogy a négy ország közül Magyarországon van a legnagyobb súlya a családok összjövedelmében a családi pótléknak az első három évben, függetlenül a férj keresetétől. Ez annak köszönhető, hogy több országban is jövedelemtesztelt ez a juttatás (Csehország, Lengyelország) s összege is relatíve magas nálunk.

A család jövedelme azonban különbözőképpen alakul az első három év során. A szerzők ezt a dolgozó pár jövedelmének fényében vizsgálják. A családpolitikai rendszerükben egymáshoz hasonlító Csehországban és Szlovákiában az érdemel figyelmet, hogy a jövedelem a szülést követő három évben igen stabil (bár az első évet követően van egy kisebb csökkenés). Ez annak köszönhető, hogy a szülést követő első 28 hétben a magyarországihoz hasonló keresetarányos terhességi gyermekápolási segélynek pla-

fonja van, amelyet egy viszonylag magas összegű, stabil gyermeknevelési juttatás követ. Magyarországon egy igen erős jövedelem-csökkenés figyelhető meg a második év végén (a gyed lejárta miatt), míg Lengyelországban már az első évet követően megfigyelhető a jövedelem erős csökkenése, amely különösen az átlagosnál magasabb keresetű családok esetében jelentős.

Összességében elmondható, hogy Csehországban és Szlovákiában különösen az átlagosnál alacsonyabb keresetű családokban pénzügyileg nem motiváltak a gyermeket gondozó szülők (jellemzően az anyák) arra, hogy a gyermek három éves kora előtt visszatérjenek a munkaerőpiacra. A magyarországi rendszerben a gyermek két éves kora után van erre egy erős ösztönzés. Lengyelország erősen különbözik a másik három országtól: a legalacsonyabb keresetű családok esetében az első évben a jövedelemkiesés hasonló mértékű, mint Magyarországon vagy Szlovákiában. Ám a második évtől kezdődően már sokkal rosszabb helyzetben vannak ugyanezen országokhoz képest. Ha a dolgozó társ az átlagjövedelem 67%-ánál többet keres, a jövedelemcsökkenés mértéke már az első évben is jóval nagyobb, mint a többi három országban így erős a pénzügyi ösztönzés arra, hogy a 18 hetes szülési szabadságot követően mindkét szülő újra dolgozzon.

Az elemzés második részében az adórendszer hatásait veszik a szerzők górcső alá. Különböző gyermekes és gyermektelen családtípusokat összehasonlítva az adódik, hogy a gyermekes családok adóterhelése három országban kisebb, míg Lengyelországban nem különbözik jelenősen a gyermektelenekétől. Ennek ellenére a gyermekes családok szegénységi kockázata mindenhol magasabb az átlagosnál. Érdekes, hogy az Eurostat adatai szerint ezek a családok Csehországban és Magyarországon jellemzőbben egyszülősök, míg Lengyelországban és Szlovákiában olyan családok, ahol három vagy több felnőtt él együtt gyerekekkel, tehát jellemzően többgenerációs családok.

A szerzők a következőkben arra fókuszálnak, hogy a különböző állami transzferek a családok és gyermekek számára mennyiben céloznak a szociálisan rászoruló családokra, bár a számba vett juttatások körét nem definiálják. Összességében a négy ország közül Magyarországon a legnagyobb a támogatások családokra eső átlagos összege, a lefedettség általánosan mondható. Lengyelország áll az ellentétes póluson, ahol alacsony a lefedettség: csak a gyermekes családok 50%-a kap állami transzfert, és relatíve alacsony annak átlagos összege is. Az eredmények szerint a négy ország közül Csehország bizonyul leginkább a szociális szempontok érvényesítőjének. Itt a szegénységi küszöb alatt élők 97%-a kap valamilyen gyermektámogatási juttatást (a szegénységi küszöb az Eurostat-os jövedelmi definíció alapján kerül meghatározásra), és ezek átlagosan 58%-kal magasabb összegűek, mint az átlagos juttatások összege. Szlovákiában kevésbé céloznak az ilyen jellegű juttatások a szegényekre, hiszen a szegénységi küszöb alatt élők körében a juttatásban részesülők aránya kisebb, mint a teljes populációban és öszszegük is csak 4%-kal magasabb az átlagnál. Magyarországon általános az elterjedtség a teljes lakosságban és a szegények körében is, és a szegénységi küszöb alatt élőknek nyújtott összeg 30%-kal haladja meg a nemzeti átlagot. Lengyelországban a legmagasabb azon, szegénységi küszöb alatt élő családok aránya, akik nem kapnak semmilyen családi juttatást (26%), s összegük sem magasabb – szignifikáns mértékben – a nemzeti átlagnál.

Összegzésképpen elmondható, hogy Csehországban és Magyarországon relatíve bőkezű a pénzügyi családpolitikai rendszer, azonban fontos különbség, hogy Csehországban a családot érintő támogatások szociális célzottsága relatíve nagy. Magyarországon

szembesülnek a legalacsonyabb nettó jövedelem-veszteséggel a családok az első gyermek megszületését követően, míg Lengyelország nyújtja a legkisebb pénzügyi segítséget. A szlovák rendszer struktúráját tekintve hasonlít Csehorszáéhoz, de összességében kisebb támogatásokat nyújt.

Habár a szerzők megjegyzik, hogy Magyarországon a legmagasabb, ha csak szerény mértékben is a négy ország között a teljes termékenységi arányszám, valójában a különbség elhanyagolható, és mint tudjuk európai viszonylatban is igen alacsonynak számít. Nem beszélve arról, hogy a GDP-arányosan családpolitikára fordított kiadások nálunk a legmagasabbak a vizsgált országok között, és uniós összevetésben is átlagot meghaladó a kiadások szintje.

Ignits Györgyi

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMORAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2010. No. 3.

- ZIMMER, Z. – KORINEK, K.: Shifting Coresidence Near the End of Life: Comparing Decedents and Survivors of a Follow-Up Study in China.
- ROGERS, R. G. – EVERETT, B. G. – SAINT ONGER, J. M. – KRUEGER, P. M.: Social, Behavioral, and Biological Factors, and Sex Differences in Mortality.
- LEI JIN – ELWERT, F. – FREESE, J. – CHRISTAKIS, N. A.: Preliminary Evidence Regarding the Hypothesis That the Sex Ratio at Sexual Maturity May Affect Longevity in Men.
- PATTERSON, E. J.: Incarcerating Death: Mortality in U.S. State Correctional Facilities, 1985–1998.
- SKOOG, G. R. – CIECKA, J. E.: Measuring Years of Inactivity, Years in Retirement, Time to Retirement, and Age at Retirement within the Markov Model.
- SCHMERTMANN, C. P. – ASSUNÇÃO, R. M. – POTTER, J. E.: Knox Meets Cox: Adapting Epidemiological Space-Time Statistics to Demographic Studies.
- OBARE, F.: Nonresponse in Repeat Population-Based Voluntary Counseling and Testing for HIV in Rural Malawi.
- DESAI, S. – ANDRIST, L.: Gender Scripts and Age at Marriage in India.
- Dahl, G. B.: Early Teen Marriage and Future Poverty.
- REINHOLD, S.: Reassessing the Link between Premarital Cohabitation and Marital Instability.
- SCHWARTZ, C. R.: Pathways to Educational Homogamy in Marital and Cohabiting Unions.
- ROSENFELD, M. J.: Nontraditional Families and Childhood Progress through School.
- SASTRY, N. – PEBLEY, A. R.: Family and Neighborhood Sources of Socioeconomic Inequality in Children's Achievement.

SANA, M.: Immigrants and Natives in U.S. Science and Engineering Occupations, 1994–2006.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2010. No. 3.

GRIGORIEV, P. – SHKOLNIKOV, V. – ANDREEV, E. – DOMANTAS, J. – JDANOV, D. – MESLÉ, F. – VALLIN, J.: Mortality in Belarus, Lithuania, and Russia: Divergence in Recent Trends and Possible Explanations.

GRAY, E. – EVANS, A. – ANDERSON, J. – KIPPEN, R.: Using Split-Population Models to Examine Predictors of the Probability and Timing of Parity Progression.

MILEWCKI, N.: Immigrant fertility in West Germany: Is there a socialization effect in transitions to second and third births?

CLIFFORD, D. – FALKINGHAM, J. – HINDE, A.: Through Civil War, Food Crisis and Drought: Trends in Fertility and Nuptiality in Post-Soviet Tajikistan.

MYNARSKA, M.: Deadline for Parenthood: Fertility Postponement and Age Norms in Poland.

2010. No. 4.

RENDALL, M. S. – TSANG, F. – RUBIN, J. K. – RABINOVICH, L. – JANTA, B.: Contrasting Trajectories of Labor-Market Integration Between Migrant Women in Western and Southern Europe

DRIBE, M. – SCALONE, F.: Detecting Deliberate Fertility Control in Pre-transitional Populations: Evidence from six German villages, 1766–1863.

GAUMÉ, C. – WUNSCH, G.: Self-Rated Health in the Baltic Countries, 1994–1999.

DE BEER, J. – RAYMER, J. – VAN DER ERF, R. – VAN WISSEN, L.: Overcoming the Problems of Inconsistent International Migration data: A New Method Applied to Flows in Europe.

GUYAVARCH, E. – PISON, G. – DUTHÉ, G. – MARRA, A. – CHIPPAUX, J.-P.: Mortality due to External Causes in Three Rural Areas of Senegal.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2010. No. 3.

DEMO, D. H.: The Decade in Review.

CHERLIN, A. J.: Demographic Trends in the United States: A Review of Research in the 2000s.

MARX FERREE, M.: Filling the Glass: Gender Perspectives on Families.

BURTON, L. M. – BONILLA-SILVA, E. – RAY, V. – BUCKELEW, R. – HORDGE FREEMAN, E.: Critical Race Theories, Colorism, and the Decade's Research on Families of Color.

- EDIN, K. – JOYCE KISSANE, R.: Poverty and the American Family: A Decade in Review.
- BIBLARZ, T. J. – SAVCI, E.: Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Families.
- GLICK, J. E.: Connecting Complex Processes: A Decade of Research on Immigrant Families.
- PRINCE COOKE, L. – BAXTER, J.: "Families" in International Context: Comparing Institutional Effects across Western Societies.
- MACDERMID WADSWORTH, S. M.: Family Risk and Resilience in the Context of War and Terrorism.
- SASSLER, S.: Partnering Across the Life Course: Sex, Relationships, and Mate Selection.
- SMOCK, P. J. – GREENLAND, F. R.: Diversity in Pathways to Parenthood: Patterns, Implications, and Emerging Research Directions.
- CROSNOE, R. – CAVANAGH, S. E.: Families with Children and Adolescents: A Review, Critique, and Future Agenda.
- UMBERSON, D. – PUDROVSKA, T. – RECZEK, C.: Parenthood, Childlessness, and Well-Being: A Life Course Perspective.
- FINCHAM, F. D. – BEACH, S. R. H.: Marriage in the New Millennium: A Decade in Review.
- AMATO, P. R.: Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments.
- SWEENEY, M. M.: Remarriage and Stepfamilies: Strategic Sites for Family Scholarship in the 21st Century.
- CONGER, R. D. – CONGER, K. J. – MARTIN, M. J.: Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development.
- BIANCHI, S. M. – MILKIE, M. A.: Work and Family Research in the First Decade of the 21st Century.
- ANDERSON, K. L.: Conflict, Power, and Violence in Families.
- CARR, D. – SPRINGER, K. W.: Advances in Families and Health Research in the 21st Century.
- D'ONOFRIO, B. M. – LAHEY, B. B.: Biosocial Influences on the Family: A Decade Review.
- BOGENSCHNEIDER, K. – CORBETT, T. J.: Family Policy: Becoming a Field of Inquiry and Subfield of Social Policy.

2010. No. 4.

- MAHONEY, A.: Religion in Families, 1999–2009: A Relational Spirituality Framework.
- PARCEL, T. L. – DUFUR, M. J. – CORNELL ZITO, R.: Capital at Home and at School: A Review and Synthesis.
- HIGGINS, C. A. – DUXURY, L. E. – LYONS, S. T.: Coping With Overload and Stress: Men and Women in Dual-Earner Families.
- MILLS, M. – TÄHT, K.: Nonstandard Work Schedules and Partnership Quality: Quantitative and Qualitative Findings.
- ABRAHAM, M. – AUSPURG, K. – HINZ, T.: Migration Decisions within Dual-Earner Partnerships: A Test of Bargaining Theory.

- MITCHELL, C.: Are Divorce Studies Trustworthy? The Effects of Survey Nonresponse and Response Errors
- STANLEY, S. M. – RHOADES, G. K. – AMATO, P. R. – MARKMAN, H. J. – JOHNSON, C. A.: The Timing of Cohabitation and Engagement: Impact on First and Second Marriages
- TEACHMAN, J.: Work-Related Health Limitations, Education, and the Risk of Marital Disruption.
- POTTER, D.: Psychosocial Well-Being and the Relationship between Divorce and Children's Academic Achievement.
- BAKER, L. A. – MUTCHLER, J. E.: Poverty and Material Hardship in Grandparent-Headed Households.
- ELLISON, C. G. – BURDETTE, A. M. – WILCOX, W. B.: The Couple That Prays Together: Race and Ethnicity, Religion, and Relationship Quality Among Working-Age Adults.
- CROSNOE, R. – KALIL, A.: Educational Progress and Parenting among Mexican Immigrant Mothers of Young Children.
- WHEELER, L. A. – UPDEGRAFF, K. A. – THAYER, S. M.: Conflict Resolution in Mexican-Origin Couples: Culture, Gender, and Marital Quality.
- SILVERSTEIN, M. – GANS, D. – LOWENSTEIN, A. – GIARUSSO, R. – BENGTSON, V. L.: Older Parent–Child Relationships in Six Developed Nations: Comparisons at the Intersection of Affection and Conflict.
- SMITS, A. – VAM GAALLEN, R. I. – MULDER, C. H.: Parent–Child Coresidence: Who Moves in With Whom and for Whose Needs?

2010. No. 5.

- SILVERSTEIN, M. – GIARUSSO, R.: Aging and Family Life: A Decade Review.
- BROWN, S. L.: Marriage and Child Well-Being: Research and Policy Perspectives.
- STEWART, S. D.: Children with Nonresident Parents: Living Arrangements, Visitation, and Child Support.
- DUFUR, M. J. – HOWELL, N. C. – DOWNEY, D. B. – AINSWORTH, J. W. – LAPRAY, A. J.: Sex Differences in Parenting Behaviors in Single-Mother and Single-Father Households.
- BRONTE-TINKEW, J. – SCOTT, M. E. – LILJA, E.: Single Custodial Fathers' Involvement and Parenting: Implications for Outcomes in Emerging Adulthood.
- MCWEY, L. M. – MING CUI – PAZDERA, A. L.: Changes in Externalizing and Internalizing Problems of Adolescents in Foster Care.
- HALLIDAY HARDIE, J. – LUCAS, A.: Economic Factors and Relationship Quality among Young Couples: Comparing Cohabitation and Marriage.
- SWEENEY, M. M.: The Reproductive Context of Cohabitation in the United States: Recent Change and Variation in Contraceptive Use.
- LAVNER, J. A. – BRADBURY, T. N.: Patterns of Change in Marital Satisfaction over the Newlywed Years
- BIRDITT, K. S. – BROWN, E. – ORBUCH, T. L. – MCILVANE, J. M.: Marital Conflict Behaviors and Implications for Divorce Over 16 Years.

- RECZEK, C. – HUI LIU – UMBERSON, D.: Just the Two of Us? How Parents Influence Adult Children's Marital Quality.
- HÖGNÄS, R. S. – CARLSON, M. J.: Intergenerational Relationships and Union Stability in Fragile Families.
- ARRÁNZ BECKER, O. – LOIS, D.: Selection, Alignment, and Their Interplay: Origins of Lifestyle Homogamy in Couple Relationships.
- HIROMI ONO – BERG, J.: Homogamy and Intermarriage of Japanese and Japanese Americans with Whites Surrounding World War II.
- MULDER, C. H. – WAGNER, M.: Union Dissolution and Mobility: Who Moves From the Family Home After Separation?
- PETERSEN, T. – PENNER, A. M. – HØGSNES, G.: The Within-Job Motherhood Wage Penalty in Norway, 1979–1996.
- KALIL, A. – ZIOL-GUEST, K. M. – LEVIN EPSTEIN J.: Nonstandard Work and Marital Instability: Evidence From the National Longitudinal Survey of Youth.
- HOSKING, A. – WHITEHOUSE, G. – BAXTER, J.: Duration of Leave and Resident Fathers' Involvement in Infant Care in Australia.
- ROETERS, A. – VAN DER LIPPE, T. – KLUWER, E. S.: Work Characteristics and Parent-Child Relationship Quality: The Mediating Role of Temporal Involvement.
- MILKIE, M. A. – KENDIG, S. M. – NOMAGUCHI, K. M. – DENNY, K. E.: Time with Children, Children's Well-Being, and Work-Family Balance Among Employed Parents.
- CRAIG, L. – MULLAN, K.: Parenthood, Gender and Work-Family Time in the United States, Australia, Italy, France, and Denmark.
- HEUVELINE, P. – YANG, H. – TIMBERLAKE, J. M.: It Takes a Village (Perhaps a Nation): Families, States, and Educational Achievement.
- LÓPEZ TURLEY, R. N. – DESMOND, M. – BRUCH, S. K.: Unanticipated Educational Consequences of a Positive Parent-Child Relationship.
- SPIERINGS, N. – SMITS, J. – VERLOO, M.: Micro- and Macrolevel Determinants of Women's Employment in Six Arab Countries.
- RUIZ-CASARES, M.: Kin and Youths in the Social Networks of Youth-Headed Households in Namibia.
- BRODY, G. H. – YI-FU CHEN – KOGAN, S. M. – BROWN, A. C.: Buffering Effects of a Family-Based Intervention for African American Emerging Adults.
- OESTERLE, S. – HAWKINS, J. D. – HILL, K. G. – BAILEY, J. A.: Men's and Women's Pathways to Adulthood and Their Adolescent Precursors.

POPULATION⁴

a Francia Nemzeti Népszéttudományi Intézet folyóirata

2009. No. 3.

- PRIOUX, F. – MAZUY, M.: Recent Demographic Developments in France: Tenth Anniversary of the PACS Civil Partnership, and Over a Million Contracting Parties.
- ROSSIER, C. – TOULEMON, L. – PRIOUX, F.: Abortion Trends in France, 1990–2005.

⁴ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

- DE LUCA BARRUSSE, V.: Pro-Natalism and Hygienism in France, 1900–1940. The Example of the Fight against Venereal Diseases.
- BRINBAU, Y. – KIEFFER, A.: Trajectories of Immigrants' Children in Secondary Education in France. Differentiation and Polarization.
- MUNOZ-PÉREZ, F.: Losses and Changes of Filiation among Children Born in France since the 1960s.

2009. No. 4.

- GOURDON, V. – ROLLET, C.: Stillbirths in Nineteenth-Century Paris: Social, Legal and Medical Implications of a Statistical Category.
- LARMARANGE, J. – DESGRÉES DU LOÛ, A. – ENEL, C. – WADE, A.: Homosexuality and Bisexuality in Senegal: A Multiform Reality.
- DOMMARAJU, P.: Female Schooling and Marriage Change in India.
- DONZEAU, N. – PAN KÉ SHON, J.-L.: Residential Mobility Trends in France, 1973–2006. New Estimates.
- ROYER, J.-F.: Estimating Repeat and Return Migrations among Sub-Population in France.

2010. No. 1.

- RALLU, J.-L.: The Demography of Oceania, from the 1950s to the 2000s. A Summary of Changes and a Statistical Assessment.
- CAUSSINUS, H. – COURGEAU, D.: Estimating Age without Measuring it: A New Method in Paleodemography.
- RÉGNIER-LOILIER, A.: Changes in the Seasonality of Births in France from 1975 to the Present.
- RÉGNIER-LOILIER, A.: Crossing the Time of Year for Births: A Barely Perceptible Phenomenon in France.

2010. No. 2.

- LERCH, M. – ORIS, M. – WANNER, P. – FORNEY, Y.: Religious Affiliation and Mortality in Switzerland, 1991–2004.
- BONNET, C. – SOLAZ, A. – ALGAVA, E.: Changes in Labour Market Status Surrounding Union Dissolution in France.
- FRIPPIAT, D. – MARQUIS, N.: Web surveys in the Social Sciences: An Overview.
- SPOORENBERG, T.: Fertility Transition in India between 1977 and 2004. Analysis using Parity Progression Ratios.
- PIOTROWKI, M. – TONG, Y.: Economic and Non-Economic Determinants of Return Migration: Evidence from Rural Thailand.

2010. No. 3.

- RIOUX, F. – MAZUY, M. – BARBIERI, M.: Recent Demographic Developments in France: Fewer Adults Live with a Partner.
- DAVIER, E. – MAZUY, M.: Women's Fertility and Educational Level in France: Evidence from the Annual Census Surveys.
- ZHAO, Z. – ZHANG, X.: China's Recent Fertility Decline: Evidence from Reconstructed Fertility Statistics.
- DEL REY POVEDA, A. – CEBRÀN-VILLAR, M.: Population Replacement and Migration in Two Spanish Regions during the Twentieth Century.
- PENINA, O. – MESLÉ, F. – VALLIN, J.: Correcting for Under-Estimation of Infant Mortality in Moldova?

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2010. No. 2.

- LESTHAEGHE, R.: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition.
- LUTZ, W. – CRESPO CUARESMA, J. – MOHAMMAD JALAL ABBASI-SHAVAZI: Demography, Education, and Democracy: Global Trends and the Case of Iran.
- POTTER, J. E. – SCHMERTMANN, C. P. – ASSUNÇÃO, R. M. – CAVENAGHI, S. M.: Mapping the Timing, Pace, and Scale of the Fertility Transition in Brazil.
- VAN DALEN, H. P. – HENKENS, K. – SCHIPPERS, J.: Productivity of Older Workers: Perceptions of Employers and Employees.
- GRATTON, B. – GITTMANN, M. P.: Emptying the Nest: Older Men in the United States, 1880–2000.
- KAM WING CHAN: The Household Registration System and Migrant Labor in China: Notes on a Debate.
- MURPHY, M.: Reexamining the Dominance of Birth Cohort Effects on Mortality.

2010. No. 3.

- CAI YONG: China's Below-Replacement Fertility: Government Policy or Socioeconomic Development?
- COLEMAN, D.: Projections of the Ethnic Minority Populations of the United Kingdom 2006–2056.
- HOODFAR, H.: Health as a Context for Social and Gender Activism: Female Volunteer Health Workers in Iran
- ENGELMAN, M. – CANUDAS-ROMO, V. – AGREE, E. M.: The Implications of Increased Survivorship for Mortality Variation in Aging Populations.
- DE HAAS, H. – FOKKEMA, T.: Intra-Household Conflicts in Migration Decisionmaking: Return and Pendulum Migration in Morocco.
- RUGGLES, S.: Stem Families and Joint Families in Comparative Historical Perspective

FREJKA, T. – JONES, G. W. – SARDON, J-P.: East Asian Childbearing Patterns and Policy Developments.

POULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2010. No. 4.

WESTOFF, C. F. – MARSHALL, E. A.: Hispanic Fertility, Religion and Religiousness in the U.S.

HERBST, C. M. – STEVENS, D. W.: The Impact of Local Labor Market Conditions on Work and Welfare Decisions: Revisiting an Old Question Using New Data.

VIGNOLI, D. – DE SANTIS, G.: Individual and Contextual Correlates of Economic Difficulties in Old Age in Europe.

KIM, J. – PRSKAWETZ, A.: External Shocks, Household Consumption and Fertility in Indonesia.

ALLEN, H. – KATZ, R.: Demography and Public Health Emergency Preparedness: Making the Connection.

HUYSER, K. R. – SAKAMOTO, A. – TAKEI, I.: The Persistence of Racial Disadvantage: The Socioeconomic Attainments of Single-Race and Multi-Race Native Americans.

ISHIDA, K.: The Role of Ethnicity in Father Absence and Children's School Enrollment in Guatemala.

SCHAAKE, K. – BURGERS, J. – MULDER, C. H.: Ethnicity at the Individual and Neighborhood Level as an Explanation for Moving Out of the Neighborhood.

2010. No. 5.

ESTEVE, A. – LÓPEZ-RUIZ, L.: Union Formation Implications of Race and Gender Gaps in Educational Attainment: The Case of Latin America.

HUI-PENG LIEW: The Migrant–Nonmigrant Differentials in Prenatal Care Utilization: Evidence from Indonesia.

GARIP, F. – CURRAN, S.: Increasing Migration, Diverging Communities: Changing Character of Migrant Streams in Rural Thailand.

KANG FU, V.: Remarriage, Delayed Marriage, and Black/White Inter-marriage, 1968–1995.

STAMPER BALISTRERI, K.: Welfare and the Children of Immigrants: Transmission of Dependence or Investment in the Future?

FUHUA ZHAI – QIN GAO: Center-Based Care in the Context of One-Child Policy in China: Do Child Gender and Siblings Matter?

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2010. No. 1.

- VAN BAVEL JAN: Subreplacement Fertility in the West before the Baby Boom: Past and Current Perspectives.
- COLEMAN, D.A. – DUBUC, S.: The Fertility of Ethnic Minorities in the UK, 1960s–2006.
- JIAJIAN CHEN – ROBERT D. RETHERFORD – MINJA KIM CHOE – LI XIRU – CUI HONGYAN: Effects of Population Policy and Economic Reform on the Trend in Fertility in Guangdong Province, China, 1975–2005.
- ALFANI, G.: The Effects of Plague on the Distribution of Property: Ivrea, Northern Italy 1630.
- MILLS, M. – BEGALL, K.: Preferences for the Sex-Composition of Children in Europe: A Multilevel Examination of its Effect on Progression to a Third Child.
- OBARE, F. – BIRUNGI, H.: The Limited Effect of Knowing They Are HIV-Positive on the Sexual and Reproductive Experiences and Intentions of Infected Adolescents in Uganda.

2010. No. 2.

- BROWN, J. J. – LI BOHUA – PADMADAS, S. S.: A Multilevel Analysis of the Effects of a Reproductive Health Programme that Encouraged Informed Choice of Contraceptive Method Rather Than Use of Officially Preferred Methods, China 2003–2005.
- VALLGÅRDA, S.: Why Did the Stillbirth Rate Decline in Denmark after 1940?
- AFRIDI, F.: Women's Empowerment and the Goal of Parity between the Sexes in Schooling in India.
- YAO LU: Mental Health and Risk Behaviours of Rural-Urban Migrants: Longitudinal Evidence from Indonesia.
- ENGELMAN, M. – AGREE, E. M. – YOUNT, K. M. – BISHA, D.: Parity and Parents' Health in Later Life: The Gendered Case of Ismailia, Egypt.
- GORE, D. L. – CARLSON, E.: Ethnicity, Education, and the Non-Proportional Hazard of First Marriage in Turkey.
- DALLA-ZUANNA, G. – ROSINA, A.: A Note on: the Joint Effect of Maternal Malnutrition and Cold Weather on Neonatal Mortality in Nineteenth-Century Venice: An Assessment of The Hypothermia Hypothesis, *Population Studies* 63(3): 233–251 by Renzo Derosas.
- DEROSAS, R.: Reply to the Note by Dalla-Zuanna and Rosina.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata

2010. No. 140.

- O'LEARY, L. – NATAMBA, E. – JEFFERIES, J. – WILLSON, B.: Fertility and Partnership Status in the Last Two Decades.
- SHARFMAN, A. – STAPLES, V. – HUGHES, H.: Feasibility Research on the Potential Use of Migrant Workers Scan Data to Improve Migration and Population Statistics.
- WILLSON, B.: Children with a Non-Resident Parent.
- DENNETT, A. – REES, P.: Estimates of Internal Migration Flows for the UK, 2000–2007.
- SIMPSON, L. – MARQUIS, N. – JIVRAJ, S.: International and Internal Migration Measured from the School Census in England.
- TOWNSEND, N.: Evaluation of the 2009 Rehearsal and Lessons Learned for the 2011 Census.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség